

VOL 04

ISSUE 02
12/2021

 CUDES
JOURNAL

CURRENT
DEBATES IN
SOCIAL
SCIENCES

ISSN: 2632-1734

56

Muhasebe Meslek Mensupları Yanında Çalışan İşgörenlerin Sinizm Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma
Hasan GÜL & Özge BÜYÜK

72

Challenges of being a prosecutor in Turkey: Stuck between professional and social identity
Gözde AYTEMUR

80

Göç ve Kalkınma İlişkisi: TRC1 Bölgesi Örneği
Başak Şepik ÇARŞILI & İsmail ŞİRİNER

90

Küresel Isınma ve İklim Değişikliğinin Turizme Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme
Mustafa DOĞAN & İcla TOPRAK

106

Covid-19 Pandemi Sürecinde Merkez Bankaları Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi
Ömer ŞAHİN & İsmail ŞİRİNER

119

Devlet Borçlanması Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye 2002-2008/2008- 2019 Dönemi Üzerine Uygulama
Kadriye MİRZADE & İsmail ŞİRİNER

140

Environmental Movements: Searching for a New Path in Environmental Policies and Practices?
Günay GÖNÜLLÜ

VOL 04

ISSUE 02
12/2021

CUDES
JOURNAL

CURRENT
DEBATES IN
SOCIAL
SCIENCES

www.cudesjournal.com

info@cudesjournal.com

JOURNAL OF CURRENT
DEBATES IN SOCIAL SCIENCES

ISSN: 2632-1734

CUDES
JOURNAL

CURRENT
DEBATES IN
SOCIAL
SCIENCES

CUDES began broadcasting peer reviewed articles in 2018, is an international academical journal that publishes theoretical, empirical and experimental papers that significantly contribute to the disciplines of social sciences. Areas of Social Studies Sciences (Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences). No publication Fee!

Editorial Board is free to publish or not to publish articles which are sent. The authors are responsible for the content of their own article.

Editors

Prof. Dr. Umut BALCI
Batman University, Turkey

Dr. H. Gülçin BEKEN
Gümüşhane University, Turkey

Editorial Board

Prof. Dr. Alfredo Saad-FILHO (Political Economy)
SOAS University of London, UK

Prof. Dr. Anna SLOCINSKA (Management Studies)
Czestochowa University of Technology, Poland

Prof. Dr. Birgit MAHNKOPF (Politics)
Berlin School of Economics and Law, Germany

Prof. Dr. Cüneyt AKAR (Business Studies)
Bandırma Onyedli Eylül University, Turkey

Prof. Dr. Dibyesh ANAND (International Relation)
University of Westminster, UK

Prof. Dr. Dursun ZENGİN (Literature)
Ankara University, Turkey

Prof. Dr. F. Burcu CANDAN (Marketing Studies)
Kocaeli University, Turkey

Prof. Dr. Gülriz KOZBE (Art History)
Batman University, Turkey

Prof. Dr. Hakan KAPUCU (Finance)
Kocaeli University, Turkey

Prof. Dr. İsmail ŞİRİNER (Macroeconomics)
Batman University, Turkey

Prof. Dr. Joachim BECKER (Economics)
Vienna University of Economics and Business, Austria

Prof. Dr. Julia DOBREVA (Political Economy)
VUZF University, Bulgaria

Prof. Dr. Ljiljana MARKOVIC (Cultural Studies)
University of Belgrade, Serbia

Prof. Dr. Mustafa ERDOĞDU (Fiscal Studies)
Marmara University, Turkey

Prof. Dr. Seçil Paçacı ELİTOK (Demography)
Michigan State University, USA

Prof. Dr. Şükrü ASLAN (Sociology)
Mimar Sinan Fine Arts University, Turkey

Prof. Dr. Tahir BALCI (Linguistik)
Çukurova University, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Bora ERDAĞI (Philosophy)
Kocaeli University, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Makbule Ş. ÖNVER (Urbanization)
Batman University, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Murat AYDIN (Public Economics)
Marmara University, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Nihal Şirin PINARCIOĞLU (Woman Studies)
Batman University, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Ömer Can SATIR (Music)
Hitit University, Turkey

Assoc. Prof. Dr. S. Emre DİLEK (Tourism)
Batman University, Turkey

Dr. Ayşe Gül KANBAK (Environmental Studies)
Batman University, Turkey

Dr. Derya DEMİRDİZEN ÇEVİK (Labour Studies)
Kocaeli University, Turkey

Dr. Emrah DOĞAN (Film Studies)
Bitlis Eren University, Turkey

Dr. Serkan DEMİRAL (French Language Editor)
Batman University, Turkey

Dr. Vahdet ÖZKOÇAK (Anthropology)
Hitit University, Turkey

Dr. Yasemin DARANCIK (German Language Editor)
Çukurova University, Turkey

Lec. Ebru NOYAN (English Language Editor)
Batman University, Turkey

Advisory Board

Prof. Dr. Dibyesh ANAND
University of Westminster, UNITED KINGDOM

Prof. Dr. Farhang MORADY
University of Westminster, UNITED KINGDOM

Prof. Dr. Federico PALO-MARTI
University of Alcalá, SPAIN

Prof. Dr. Hun Joo PARK
KDI School of Public Policy and Management, S.KOREA

Prof. Dr. İzzettin ÖNDER
İstanbul University, TURKEY

Prof. Dr. İsmail ŞİRİNER
Batman University, TURKEY

Prof. Dr. Joachim BECKER (Economics)
Vienna University of Economics and Business, AUSTRIA

Prof. Dr. Julia DOBREVA
UZEF University, BULGARI

Prof. Dr. Ljiljana MARKOVIC
University of Belgrade, SERBIA

Prof. DR. Milenko POPOVIĆ
Mediterranean University, PODGORICA

Prof. Dr. Salvatore CAPASSO
University of Napoli, Parthenope, ITALY

Prof. Dr. Seçil Paçacı ELİTOK
Michigan State University, USA

Scientific Board

Adam SOFRONIJEVIC
University of Belgrade

Ali Osman ÖZTÜRK
Necmettin Erbakan University

Anna SLOCINSKA
Częstochowa University of Technology

Asli Yüksel MERMOD
Webster University Geneva

Ayşe GÜNER
Marmara University

Ben FINE
SOAS University of London

Binhan Elif YILMAZ
İstanbul University

Dedousopoulos APOSTOLOS
Panteion University

Elmar ALTVATER
University of Berlin

Erich KIRCHLER
Education and Evaluation University of Vienna

Erinç YELDAN
Bilkent University

Federico Pablo MARTI
University of Alcalá

Fırat KARADAŞ
Mustafa Kemal University

Fikret ŞENSES
Middle East Technical University

Francisco SERCOVICH
University of Buenos Aires

Frederick NIXSON
Manchester University

Fuat KEYMAN
Sabancı University

Galip YALMAN
Middle East Technical University

Gialis STELIOS
University of the Aegean

Gravaris DIONISIS
Panteion University

Hacer ANSAL
Işık University

Hakan KAPUCU
Kocaeli University

Harini MITTAL
City University of New York

Hilal YILDIZ
Sakarya University

Irene TILIKIDOU
ATEI of Thessaloniki

John WEEKS
SOAS University of London

Jose J. SEMPERE-MONERRIS
University of Valencia

Juan R. CUADRADO-ROURA
University of Alcalá

Justina A.V. FISCHER
University of Mannheim

Kaoru NATSUDA
Ritsumeikan Asia Pacific University

Kouzis IOANNIS
Panteion University

Larissa BATRANCEA
Babes-Bolyai University

Ljiljana MARKOVIC
University of Belgrade

Mahmut TEKÇE
Marmara University

Martin MACHACEK
Ostrava Technical University

Mehmet ŞEREMET
Van Yüzüncü Yıl University

Maniatis ATHANASIOS
University of Athens

María Teresa FERNÁNDEZ
Rey Juan Carlos University

Mavroudeas STAVROS
University of Macedonia

Mike O'DONNELL
University of Westminster

Milios JOHN
National Technical University of Athens

Murat GÜMÜŞ
Batman University

M. Mustafa ERDOĞDU
Marmara University

Oktar TÜREL
Middle East Technical University

Oxana KARNAUKHOVA
Southern Federal University

Papatheodorou CHRISTOS
Panteion University

Paul ZAREMBKA
New York University

Peter DAVIS
Newcastle University

Phoebe KOUNDOURI
Athens University of Economics and Business

Rafael MONER-COLONQUES
University of Valencia

Savaş ÇEVİK
Selçuk University

Sevda MUTLU AKAR
Bandırma Onyedi Eylül University

Simon JAMES
University of Exeter

Şevket Alper KOÇ
Kocaeli University

Şevket PAMUK
Boğaziçi University

Şükrü ASLAN
Mimar Sinan Fine Arts University

Thankom GOPINATH ARUN
University of Essex

Thomas MAROIS
SOAS University of London

Tsoufdis LEFTERIS
University of Macedonia

Wiboon KITTILAKSANAWONG
Saitama University

Yılmaz KILIÇASLAN
Anadolu University

Yücel KARADAŞ
Gaziantep University

Publisher

IJOPEC Publication
International Journal of Politics & Economics London, United Kingdom
3 Basingbourn
, House Sutton Dwellings Upper Street, London N1 1UB

www.ijopec.co.uk

E-Mail: info@ijopoc.co.uk Phone: (+44) 73 875 2361 (UK)
(+90) 262 303 1567 (Turkey)

Contact

Umut BALCI
Batman University, Tourism Faculty
Batman, Turkey
Tel: 04882174041
E-Mail: info@cudesjournal.com

A large, stylized yellow gear graphic is positioned in the bottom right corner of the page, partially overlapping the contact information text.

JOURNAL OF CURRENT DEBATES IN SOCIAL SCIENCES
INDEXED BY

Eurasian Scientific Journal Index, Academic Resource Index, Directory of Open Access Scholarly Resources, Directory of Research Journals Indexing, Cosmos Impact Factor, Journal Factor, Cite Factor, Index Copernicus, Scientific Indexing Services, General Impact Factor International Services For Impact Factor And Indexing (ISIFI) and Google Scholar.

VOL 04

ISSUE

02

CUDES

CURRENT
DEBATES IN
SOCIAL
SCIENCES

12/2021

JOURNAL

ISSN 2632-1734

ARTICLES

- Muhasebe Meslek Mensupları Yanında Çalışan İşgörenlerin Sinizm Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma
Hasan GÜL & Özge BÜYÜK..... 56
- Challenges of being a prosecutor in Turkey: Stuck between professional and social identity
Gözde AYTEMUR..... 72
- Göç ve Kalkınma İlişkisi: TRC1 Bölgesi Örneği
Başak Şepik ÇARŞILI & İsmail ŞİRİNER..... 80
- Küresel Isınma ve İklim Değişikliğinin Turizme Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme
Mustafa DOĞAN & İclal TOPRAK..... 90
- Covid-19 Pandemi Sürecinde Merkez Bankaları Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi
Ömer ŞAHİN & İsmail ŞİRİNER 106
- Devlet Borçlanması Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye 2002-2008/2008-2019 Dönemi Üzerine Uygulama
Kadriye MİRZADE & İsmail ŞİRİNER..... 119
- Environmental Movements: Searching for a New Path in Environmental Policies and Practices?
Günay GÖNÜLLÜ..... 140

Muhasebe Meslek Mensupları Yanında Çalışan İşgörenlerin Sinizm Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma

A Study to Determine The Cynicism Levels Of Employees Working With Professional Accountants

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Gül
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
hasangul17@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4775-8698

Öğr. Gör. Özge Büyük
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
ozgebuyuk@comu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2058-8510

DOI: 10.37154/cudes.2021.32

Abstract

Geliş: 13.09.2021
Onay: 06.10.2021

Keywords:

İş tatmini
Muhasebe meslek mensupları
Muhasebe meslek mensupları
yanında çalışan işgörenler
Sinizm
Tükenmişlik

Muhasebecilik, kamu yararı gözetilerek yapılan son derece önemli bir meslektir. Üstün teknik ve teorik bilgi ihtiyacı, zaman zaman uzayan mesailer ve değişkenlik gösterebilen çalışma saatleri ile zorlukları olan bir meslek dalıdır. Serbest çalışan muhasebe meslek mensupları faaliyetlerini bir büroda ve genellikle yanlarında istihdam ettiği işgörenlerle birlikte yürütmektedirler. Dolayısıyla muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenler, gerek mesleğin barındırdığı zorluklarla gerekse bir kurumda çalışmanın yaratabileceği negatif duygularla başa çıkmak zorundadırlar. Bir kurumda çalışmanın yaratabileceği negatif tutumlar arasında en yaygın görülenlerden biri de sinizmdir. Sinizm, işgörenlerin, içinde bulundukları kuruma karşı kızgınlık, umutsuzluk, hayal kırıklığı vb. negatif tutumlar geliştirmesidir. Kişisel olarak, fiziksel ve ruhsal sağlığın bozulması, kötü alışkanlıkların ve suça eğilimin artması gibi sonuçları olabilirken; örgütsel olarak, kuruma bağlılığın azalması, örgütsel vatandaşlığın azalması, iş tatmininin azalması ve tükenmişliğin artması gibi istenmeyen sonuçları olabilmektedir. Örgütsel sinizmin, bilişsel, duyuşsal ve davranışsal sinizm olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır. Bu araştırmanın amacı, serbest muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenlerin sinizm düzeylerini boyutlarıyla birlikte ölçmek ve bazı kategorik değişkenlere göre istatistiksel olarak anlamlı farklar gösterip göstermediğini incelemektir. Bu kapsamda, Çanakkale şehir merkezinde faaliyet gösteren serbest muhasebe meslek mensupları yanında çalışan 153 iş görenden anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Araştırmanın bulgularına göre serbest çalışan muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenlerin örgütsel sinizm düzeylerinin düşük olduğu söylenebilir. Davranışsal sinizm ortalama puanı, bilişsel ve duyuşsal sinizm ortalama puanlarından yüksek bulunmuştur. Çalışan sayısı kategorisindeki gruplar arasında, örgütsel, bilişsel ve duyuşsal sinizm düzeyleri istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterirken; aylık net ücret kategorisindeki gruplar arasında davranışsal sinizm düzeyleri istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermiştir.

ArticleInfo

Received: 13.09.2021
Accepted: 06.10.2021

Keywords:

Accounting employees
Burnout
Cynicism
Job satisfaction
Professional accountants

Öz

Accounting is an extremely important field of occupation, which is professed for the public interest. It is a profession that has difficulties with its need for superior technical and theoretical knowledge, extended shifts from time to time, and working hours that would vary. Independent professional accountants carry out their activities in an office, and usually with the employees they employ. Therefore, employees working alongside professional accountants have to cope with both the difficulties of the profession and the negative emotions that can be created by working in an institution. One of the most common negative attitudes that working in an institution can create is cynicism. Cynicism is the negative attitudes of employees towards the institution they are in, such as anger, hopelessness, disappointment, etc. Personally, it may have consequences such as deterioration of physical, and mental health, bad habits and increased tendency to crime; organizationally, it may have undesirable results, such as decreased commitment to the institution, decreased organizational citizenship, decreased job

satisfaction, and increased burnout. Organizational cynicism has three dimensions: cognitive, affective, and behavioral cynicism. The aim of this research is to measure the cynicism levels of the employees working with the independent accountants according to dimensions and to examine whether they show statistically significant differences according to some categorical variables. In this context, data were collected from 153 employees working with independent accountants in Çanakkale by survey method. According to the findings of the study, the organizational cynicism levels of the employees working with professional accountants are low. Behavioral cynicism mean score is higher than cognitive and affective cynicism mean scores. While organizational, cognitive, and affective cynicism levels showed statistically significant differences between the groups in the number of employees category; behavioral cynicism levels differed statistically between the groups in the monthly net wage category.

1. GİRİŞ

Muhasebecilik, kamu yararı gözetilerek yapılan son derece önemli bir meslek alanıdır. Mesleğin yürütücüleri olan muhasebeciler, standartlar ve mevzuatlarla biçimlenmiş faaliyetleriyle, temelde ekonomik sistemin talep ettiği bilgiyi üretmektedirler. Muhasebeciler, muhasebe döngüsüne ve muhasebenin dönersellik ilkesine bağlı olarak muhasebecilik hizmetlerini yerine getirmektedirler.

Muhasebe meslek mensupları bir işverene ücret sözleşmesi ile bağımlı olarak çalışabildikleri gibi, pek çok mükellefe hizmet verecek şekilde serbest (bağımsız) olarak da çalışabilmektedirler. Mesleklerini serbest olarak yapmayı tercih eden meslek mensupları, faaliyetlerini, bir büro açarak ve yanlarında istihdam ettikleri işgörenler ile birlikte yürütmektedirler. Serbest muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenler, işveren konumunda olan meslek mensubunun çizdiği sınırlar ve verdiği sorumluluklar çerçevesinde çalışmaktadırlar. Muhasebecilik, üstün teknik ve teorik bilgi ihtiyacı, zaman zaman uzayan mesailer ve değişkenlik gösterebilen çalışma saatleri ile zorlukları olan bir meslektir. Dolayısıyla muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenler de gerek mesleğin barındırdığı zorluklarla gerekse bir kurumda çalışmanın yaratabileceği negatif duygularla başa çıkmak zorundadırlar.

Örgütlü bir yapı içinde çalışmanın hissettirebileceği negatif duygulardan biri de sinizmdir. Sinizm genellikle, işgörenlerin, içinde bulundukları kuruma karşı kızgınlık, umutsuzluk, hayal kırıklığı benzeri negatif tutumlar geliştirmesi olarak tanımlanmaktadır (Dhar, 2009; Aslan ve Boylu, 2014). Sinizm, işgörenlerde kişisel olarak, fiziksel ve ruhsal sağlığın bozulması, kötü alışkanlıkların ve suça eğilimin artması gibi sonuçlara sebep olabilirken; örgütsel olarak, kuruma bağlılığın azalması, örgütsel vatandaşlığın azalması, iş tatmininin azalması ve tükenmişliğin artması gibi sonuçlara sebep olabilmektedir.

Literatürde muhasebe meslek mensuplarının tutum ve davranışlarını ortaya çıkarmaya dönük pek çok araştırmaya rastlanmaktadır. Fakat muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenlerin örneklem olduğu araştırmaların sayısı son derece azdır. Dolayısıyla literatürde bu yönde bir boşluk bulunmaktadır. Bu araştırma ile hem serbest çalışan muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenlerin örgütsel sinizm düzeyleri -alt boyutlarıyla birlikte- ölçülüp bazı kategorik özelliklere göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterip göstermediği tespit edilmeye çalışılmış hem de literatürdeki bu boşluğun kapatılmasına katkı verilmeyle çalışılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İşletmelerde son yıllarda giderek önemi artmakta olan örgütsel problemler arasında sinizm yer almaktadır. İş yerlerinde meydana gelen skandallar, krizler, çalışanların; güvensizlik, yılgınlık, kuşku hali, işe yabancılaşma, tedirginlik vb. olumsuz algı, düşünce ve tavırlar geliştirmesine neden olmaktadır. En yaygın görülen örgütsel sorunların başında ise sinizm (Gül ve Ağıröz, 2011) gelmektedir.

Oldukça geniş boyutlara sahip olan sinizm kavramı literatürde siyaset bilimi, yönetim, psikoloji, sosyoloji, teoloji vb. pek çok disiplinin çalışma konuları arasında yer almıştır (Kalağan ve Güzeller, 2010). Sinizm: bireyin, üyesi olduğu topluluğa, düşünceye, sosyal ortama veya çalıştığı işletmeye dair geliştirmiş olduğu hayal kırıklığı ve bunun sonucu olarak ortaya koyduğu güvensizlik temelli olumsuz hisler (Andersson ve Bateman, 1997), düşünce ve davranışlardır.

Sinizizm, önceleri işgörenlerin çalıştıkları kuruma karşı geliştirdikleri olumsuz tutum ve davranışlarını açıklamakta kullanılmış ancak daha sonraları benzer tutumlar diğer işgörenlerde de görülmesiyle birlikte örgütsel sinizim (Yavuz ve Bedük, 2016) tanımları yapılması gerekliliği doğmuştur. Örgütsel sinizim, organizasyonel bütünlüğe ve birliğe sahip olmayan örgütlerde; güçlü olumsuz duygusal tepkiler ile karşılaşıldığında küçümseyen ve eleştiren davranışların açığa çıkması (Abraham, 2000) durumudur. Örgütsel sinizim, bilişsel-duyuşsal-davranışsal (Kılıçaslan ve Kaya, 2016) olarak isimlendirilen üç boyutta ortaya çıkmaktadır.

Örgütsel sinizmin birinci boyutunu oluşturan bilişsel sinizim kendini bireyde örgüt ile ilgili olumsuz inançlar (Akova ve Kılıç, 2015) olarak göstermektedir. Çalışanlar bu aşamada örgütün bütünlükten yoksun olduğu inancına sahiptir. İşgörenler örgütte, adalet, dürüstlük ve samimiyet olmadığını düşünmeye başlamışlardır (Pelit ve Ayana, 2016).

Örgütsel sinizmin ikinci boyutu olan duyuşsal sinizim kendini organizasyona karşı olumsuz duygusal tepkiler olarak göstermektedir. Çalışanlar bu aşamada örgüte yönelik güçlü negatif duygusal tepkiler sergilemektedir (Kökalan ve Anaş, 2016; Uzuntarla ve diğ., 201). Bu tepkiler: yılgınlık, güvensizlik (Khan ve diğ., 2016), örgüte karşı saygısızlık, öfke veya örgüt düşünüldüğünde ortaya çıkan rahatsızlık, nefret ve hatta utanç (Aly ve diğ., 2016) hislerinden oluşmaktadır. Bu aşamada ilk aşamada yer alan inançlar, yerini duygulara bırakmaktadır.

Örgütsel sinizmin üçüncü boyutu olan davranışsal sinizim kendini olumsuz ve sıklıkla küçümseyici davranışa sahip olma eğilimi olarak göstermektedir (Aslan ve Boylu, 2014). Bu aşamada ilk ilki boyutta görülen inanç ve hisler yerini davranışlara bırakmaktadır. Kasalak ve Aksu (2014) bu boyutta, işgörenlerin örgüte karşı iyimserliklerini yitirdiklerine işaret etmektedirler. Davranışsal sinizim sergileyen işgörenler, örgütte yer alan diğer bireylerin tutum ve davranışlarını ortaya koyarken alaycı-mizahi davranış geliştirmekte (Dean ve diğ., 1998); örgüt hakkında şikâyet ve eleştirilerde bulunma davranışları sergileyebilmekte (Taslak ve Dalgın, 2014); örgütüne karşı güçlü eleştirilerde bulunabilmekte (Aksay ve Yasım, 2016) ve hatta bazı durumlarda zarar verebilmektedir. Örgütsel sinizim öğrenilen bir tepki olmakla birlikte işyeri deneyimleri sonucunda oluşmaktadır (Volpe ve diğ., 2014) ve bazen sözlü olmayan davranışlar (Karacaoğlu ve İnce, 2012) ile de kendini gösterilebilmektedir.

Günümüz işletmelerinde değişen çevresel koşullar, bireyin çalışan kimliği ile var olduğunda ortaya çıkan eksiklikleri fark etmesi, üst yönetim ile alt kademe arasında yaşanan uyumsuzluk, iş hayatının karmaşıklığı ve zaman yönetimi konusunda karşılaşılan zorluklar, çalışanlar açısından gerilim yaratmakta ve olumsuz tavırlar sergilemelerine neden olmaktadır. Tüm bu olumsuzluklar örgütsel sinizim (Shaharruddina ve diğ., 2016) çatısı altında toplanmaktadır. Bu olumsuzluklar, çalışanların örgütlerine olan inançlarını kaybetmeleriyle başlamakta ve son aşaması da olumsuz davranışlara yönelme eğilimidir (Özler ve diğ., 2010). Sarwar and Abugre'e göre (2003): çalışanlar sinik davranış sergilediklerinde yaptıkları işi kendine has kılan ve etkili hale getiren tüm nitelikleri görmezden gelmeyi seçebilmektedirler. Bu işgörenler, tüm organizasyonu etkileyebilmekte ve işletmenin hedeflerine ulaşmasını engelleyebilmektedir (Nafei, 2013).

Örgütsel sinizme neden olarak pek çok faktör sayılmıştır. Bunlar arasında işyerinde şahit olunan nezaketsiz tutumlar ve psikolojik sözleşme ihlalleri (Baig ve diğ., 2016), örgüt uygulamalarında adalet, dürüstlük ve samimiyet gibi ilkelerin eksikliği (Volpe ve diğ., 2014), üst yönetimin güvenilir olmayan, tutarsız davranışlarına şahit olma (Shaharruddina ve diğ., 2016), liderlerin yetersizliklerini fark etme (Dhar, 2009), iletişimsizlik (Aksay ve Yasım, 2016), rol çatışması, rol belirsizliği, artan iş yükü (Candan, 2013), uzun süreli mobbinge maruz kalma (Akyüz, 2015), yüksek yönetici geliri, haksız kurumsal gelir ve kurumsal sosyal sorumsuzluk (Sarı ve Doğanekin, 2016) gibi birçok faktör yer almaktadır.

Çalışanların yaşanan çeşitli problemler dolayısı ile kendilerini huzursuz, öfkeli hissetmeleri ve örgütlerine dair duydukları saygıda düşüş olması; güçlü bir eleştiri ifadesi geliştirmelerine neden olmaktadır (Shaharruddina ve diğ., 2016). Örgütsel sinizmin, etkinliği ve verimliliği düşürdüğü, önemli maddi ve manevi kayıplara sebep olduğu tespit edilmiştir (Kökalan ve Anaş, 2016). Örgütsel sinizmin yarattığı potansiyel olumsuz sonuçlar arasında; iş memnuniyetsizliği, örgütsel bağlılığın düşüşü ve yabancılaşma, düşük iş doyumu, sabotaj, hırsızlık, yüksek personel devir oranı (Eaton,

2000), performans düşüşü, örgüte karşı isteksizlik, etik dışına çıkan davranışlarda bulunma (Erdem ve Erkan, 2015), dedikodu yapma (Shaharruddina ve diğ., 2016) gibi durumlar sayılabilir.

Örgütsel sinizm davranışı sergileyen işgörenler, örgütlerine karşı sıkıntı, utanç, tiksinti, (Volpe ve diğ., 2000) hissetmekte; hatta kriminal eğilimlere girme (Kökalan ve Anaş, 2016) gibi davranışlar geliştirmektedirler. Öfke, sinirlilik hali (Staicu ve Cutov, 2010), stres, gerilim, savunmacı davranışlar (Nazir ve diğ., 2016), endişe, depresyon (Sonnenschein ve diğ., 2007), uykusuzluk (Pagnin ve Queiroz, 2015) psikolojik sonuçları iken, kalp rahatsızlıkları alkol ve sigara kullanma, kilo artışı (Pulkki ve diğ., 2003), sağlık için olumsuz olarak nitelendirilebilecek pek çok psikolojik ve fizyolojik sorun sinizmin davranışsal (Yücel ve Çetinkaya, 2015) ve bireysel sonuçları arasında sayılmaktadır.

3. LİTERATÜR

Literatürde, konusu örgütsel sinizm olan, farklı örneklem grupları ve farklı örneklem sayılarıyla yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Genellikle bu araştırmalarda belli bir örnek grubunun sinizm düzeyleri, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, mesleki tecrübe gibi kategorik¹ özellikler bağlamında incelenmiştir. Aşağıda, literatürde yer alan bazı araştırmalardan elde edilmiş sonuçlar sunulmuştur.

Yaş değişkenine göre örgütsel sinizm düzeyini inceleyen araştırmalara bakıldığında kesin bir kaniye varılamadığı görülmektedir. Tokgöz ve Yılmaz (2008), Fındık ve Eryeşil (2012) ile Şahin ve diğerlerine (2013) göre de sinizm tutumu yaşa göre anlamlı farklılıklar göstermektedir. Yani, çalışanların, yaşı arttıkça örgütsel sinizm düzeyi de azalmaktadır. Diğer yandan, Andersson ve Bateman (1997), James (2005), Karacaoğlu ve İnce (2012), Kalağan ve Güzeller (2010), Alan ve Fidanboy (2012), Çarıkçı ve diğerleri (2013), Tayfun ve Çatır (2014) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda yaş ile sinizm arasında bir etkileşimin olmadığı sonucuna varılmıştır. Örneğin Fero (2005) da ABD’de üç ayrı firmada toplam 252 işgören üzerinde yaptığı çalışma sonucunda yaş faktörünün örgütsel sinizm üzerinde etkisi olmadığını saptamıştır.

Cinsiyet değişkeni açısından bakıldığında da benzer bir durum söz konusudur. Literatürde bu konuda da bir fikir birliği oluşmamıştır. Bazı araştırmalarda (Akyüz ve Yurduseven, 2016; Çelikten ve Çanak, 2014) kadın çalışanların erkeklere kıyasla daha yüksek bir sinizm ortalamasına sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Fero’ya göre (2005) cinsiyetin örgütsel sinizm düzeyinde belirgin bir etkisi vardır. Erkekler, kadınlara oranla daha alaycı, daha az güven duygusuna sahip ve yönetimin ortaya koyduğu faaliyetlere daha az inanan bir tutum sergilemektedirler. Diğer yandan Kanter ve Mirvis’e (1989), Karacaoğlu ve İnce’ye (2012) ve Tokgöz ve Yılmaz’a (2008) göre erkekler kadınlara oranla daha siniktirler. Bununla birlikte Kalağan ve Güzeller (2010), Delken (2004), Yavuz ve Bedük (2016), Nartgün ve Kartal (2013), Çarıkçı ve diğerleri (2013) yaptıkları çalışmalar sonucunda, cinsiyet değişkenindeki gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edememişlerdir.

Medeni durum değişkeni açısından bakıldığında örgütsel sinizm düzeyine yönelik farklı araştırma bulgularına ulaşılmaktadır. Pelit ve Ayana’nın (2016) yaptığı araştırmanın sonucuna göre: bekar katılımcıların örgütsel sinizm düzeyleri evli katılımcılardan daha yüksektir. Delken (2004) benzer şekilde bekar deneklerin örgütsel sinizm düzeylerinin evli olanlara oranla daha yüksek olduğu sonucuna varmıştır. Diğer yandan Yavuz ve Bedük’ün (2016) yürüttüğü araştırmaya göre örgütsel sinizm düzeyi, medeni durum değişkenindeki gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır.

Alan yazında çalışma süresi ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkiye yönelik olarak çeşitli bulgular mevcuttur. Örneğin, Pelit ve Ayana (2016), aynı işletmede çalışma süresi 11 yıl ve üzerine çıktığında, örgütsel sinizm düzeylerinde bir artışın olduğunu tespit etmiştir. Benzer bir sonuç Tokgöz ve Yılmaz’ın (2008) yaptığı çalışmada da ortaya çıkmaktadır. Buna göre: en fazla sinik tutum 11–15 yıl aralığında çalışanlarda görülmektedir. Literatürde hizmet süresi ve sinizm ilişkisinin anlamlı bir biçimde ortaya konduğu başka çalışmalar da mevcuttur. Örneğin: Alan ve Fidanboy (2012), Altınöz ve diğerleri (2011), Helvacı ve Çetin, (2012), Tayfun ve Çatır, (2014), benzer biçimde Delken (2004) işgörenin hizmet süresi ve örgütsel sinizm arasında güçlü bir ilişkinin var olduğunu ifade etmektedir.

¹ Araştırmalarda kategorik kavramı yerine sıklıkla demografik kavramının kullanıldığı görülmektedir. Demografik kavramının daha çok nüfusla ilgili özellikleri ifade etmesi nedeniyle bu araştırmada kategorik kavramı tercih edilmiştir.

Öte yandan Nartgün ve Kartal (2013), Balay ve diğerleri (2013), Çarıkçı ve diğerleri (2013) yaptıkları çalışmalarda örgütsel sinizmle, çalışma süresi arasında anlamlı farklılık tespit edememişlerdir.

Literatürde eğitim seviyesi ile örgütsel sinizm arasında anlamlı farklılıklar saptayan çalışmalar mevcuttur. Pelit ve Ayana (2016) katılımcıların eğitim düzeyleri ile örgütsel sinizm düzeyleri arasında zıt yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Buna göre düşük eğitim düzeyi, artan bir örgütsel sinizm düzeyi yaratmaktadır. Tükeltürk ve diğerlerinin (2009) yapmış olduğu bir başka araştırmaya göre, sinizm ile çalışanların eğitim düzeyleri arasındaki anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Buna göre sinizm düzeyi sırasıyla en fazla lise ve dengi okul mezunlarında, lisans mezunlarında, ilköğretim mezunlarında, önlisans mezunlarında ve en düşük olarak lisansüstü mezunlarında görülmektedir. Yine benzer biçimde Alan ve Fidanboy (2012), Kalağan ve Güzeller (2010), Erdost ve diğerleri (2007: 518), Yavuz ve Bedük (2016), Tayfun ve Çatır (2014) da yaptıkları çalışmalarda örgütsel sinizmin, eğitim durumuna göre değişiklik gösterdiğini ifade etmişlerdir. Ancak alan yazında farklı sonuçlar ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Helvacı ve Çetin (2012), Şahin ve diğerleri (2013), Çarıkçı ve diğerleri (2013), araştırmaları sonucunda sinizm düzeyi ile eğitim durumu arasında anlamlı bir farklılık tespit edememişlerdir.

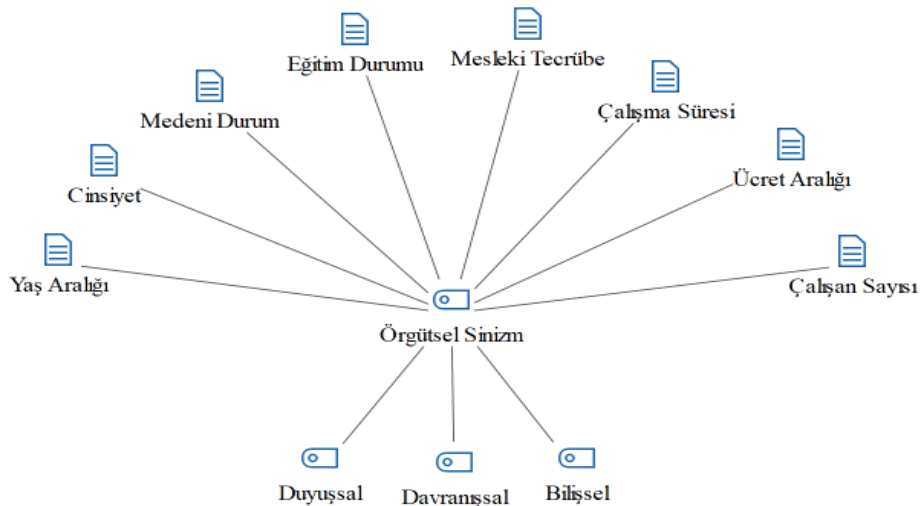
Literatürde yer alan araştırmalar ücret değişkeninin sinizm düzeyini etkilediği yönündedir. Örneğin Delken (2004), araştırmasında sabit bir maaş alarak çalışmakta olan işgörenlerin diğer gruplara oranla sinizme daha duyarlı oldukları sonucuna varmıştır. Aynı çalışmada sabit maaşla çalışan işgörenlerin sinizm düzeylerinin yüksek olmasının nedeni daha fazla harcama yapıyor olmaları dolayısı ile hayal kırıklığı yaşamaları neden olarak gösterilmiştir. Aynı şekilde Fero'ya göre (2005), gelir düzeyi düşük olan işgörenin örgütsel sinizm düzeyi, diğer çalışanlara oranla daha yüksektir.

4. YÖNTEM

Araştırmanın yöntemi kapsamında araştırmanın amacı ve modeli, evren ve örneklem, verilerin toplanması, verilerin analizi açıklanmıştır. Araştırmanın yöntemine ilişkin bilgiler aşağıda sunulmuştur.

4.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Bu araştırma, serbest çalışan muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenlerin örgütsel sinizm düzeylerini alt boyutlarıyla ölçmek ve bazı kategorik değişkenlere göre istatistiki açıdan anlamlı farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Araştırma modeli Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Bu kapsamda öncelikle bağımsız muhasebe meslek mensubu yanında çalışan işgörenlerin örgütsel sinizm puanları ve örgütsel sinizmin alt boyutlarını oluşturan bilişsel, duyuşsal ve davranışsal sinizm puanları ölçülmüştür. Sonrasında katılımcıların cinsiyet, yaş aralığı, medeni durum, eğitim durumu, mesleki tecrübe, haftalık çalışma süresi, aylık net ücret aralığı ve işveren hariç çalışan sayısı

değişkenlerine göre örgütsel sinizm, bilişsel sinizm, duyuşsal sinizm ve davranışsal sinizm düzeyleri ortalama puanlarının istatistikî açıdan farklılık gösterip göstermediği belirlenmeye çalışılmıştır.

4.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evrenini Çanakkale il merkezinde faaliyet gösteren serbest muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenler oluşturmaktadır. Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB) verilerine göre 2020 yılı sonu itibarıyla Çanakkale il sınırları içerisinde toplam 456 muhasebe meslek mensubu faaliyet göstermektedir. Bunların 300'ü serbest (bağımsız) olarak çalışmaktadır (TÜRMOB, 2020). Çanakkale Serbest Muhasebeciler ve Mali Müşavirler Odası'ndan alınan bilgiye göre ise Çanakkale il merkezinde faaliyet gösteren bağımsız çalışan muhasebe meslek mensuplarının sayısı 100'dür. Buna karşılık muhasebe meslek mensuplarının yanında çalışan işgörenlerin sayılarına ilişkin bir veri bulunmamaktadır. Dolayısıyla araştırmanın evren büyüklüğü bilinmemektedir. Bu araştırmanın örneklem büyüklüğü 153'tür. Tablo 1'de katılımcılara ilişkin bilgiler sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Kategorik Özellikleri

Değişkenler	Gruplar	Frekans	%	n
Cinsiyet	Erkek	69	45,1	153
	Kadın	84	54,9	
Yaş aralığı	30 yaş altı	91	59,5	153
	30 - 45 yaş arası	55	35,9	
	45 yaş üstü	7	4,6	
Medeni durum	Evli	74	49,4	150
	Bekar	76	50,6	
Eğitim durumu	Lise veya altı	19	12,4	153
	Önlisans	38	24,8	
	Lisans	90	58,8	
	Lisansüstü	6	3,9	
Mesleki tecrübe	10 yıldan az	111	73	152
	10 - 20 yıl arası	27	17,8	
	20 yıldan çok	14	9,2	
Çalışma süresi	45 saatten az	39	25,5	153
	45 saatten çok	114	74,5	
Ücret aralığı	2.825 TL veya azı	28	18,3	152
	2.826 - 5.000 TL arası	115	75,2	
	5.001 TL ve üstü	9	5,9	
Çalışan sayısı	1 kişi	35	22,9	152
	2 kişi	30	19,6	
	3 kişi	40	26,1	
	4 kişi	23	15,0	
	4 kişiden çok	24	15,7	

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan serbest muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenler çoğunlukla, kadın (%54,9); 30 yaşından genç (%59,5); bekar (%50,6); lisans mezunu (%58,8); mesleki tecrübesi 10 yıldan az (%73); haftalık çalışma süresi 45 saatten fazla (%74,5); aylık net ücreti 2.826 TL ile 5.000 TL aralığında (%75,2); işveren hariç 3 kişi ve altında işgören sayısı olan bir kurumda çalışan (%68,6) kimselerdir. Serbest muhasebe meslek mensubu yanında çalışan işgören sayısı ortalaması 2,8'dir.

4.3. Verilerin Toplanması

Araştırmada ihtiyaç duyulan verilerin toplanması için anket tekniğinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda oluşturulan anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, cinsiyet, yaş aralığı, medeni durum, eğitim durumu, mesleki tecrübe, haftalık çalışma süresi, aylık net ücret aralığı ve işveren hariç

çalışan sayısı değişkenlerinden oluşan 8 kategorik sorudan oluşmaktadır. İkinci bölüm katılımcıların örgütsel sinizm ve onun alt boyutlarını oluşturan bilişsel, duyuşsal ve davranışsal sinizm düzeylerini ölçmek için geliştirilen 13 soruluk Likert tipi bir ölçekten oluşmaktadır.

Örgütsel sinizm ölçeği ilk defa 1999 yılında Brandes ve arkadaşları tarafından geliştirilmiş; Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasının yanı sıra ve pek çok sektörde uygulaması yapılmıştır (Karacaoğlu ve İnce, 2012). Ölçeğin genel güvenilirliğinin bir ölçüsü olarak Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı $\alpha=0,868$; sorular arasındaki ortalama korelasyon 0,346 olarak ölçülmüştür. Dolayısıyla ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu söylenebilir.

4.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde betimleyici istatistikler ve parametrik olmayan (nonparametrik) testlerden yararlanılmıştır. Parametrik olmayan testlerin kullanılmasının temel nedeni verilerin normal dağılım göstermemesidir (Hamarat, 2017). Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini ölçmek için yapılan Kolmogorov-Smirnov testine göre ölçeğe ilişkin veriler (örgütsel sinizm $p=0,023$; bilişsel sinizm $p=0,000$; duyuşsal sinizm $p=0,000$ ve davranışsal sinizm $p=0,009$) normal dağılım şartlarını ($p>0,05$) göstermemektedir.

Betimleyici istatistikler için frekans, yüzde ve ortalama hesaplamaları tercih edilirken; anlamlılık testleri için parametrik olmayan testler grubuna dahil MannWhitney U testi ve Kruskal-Wallis H testi tercih edilmiştir. Cinsiyet, medeni durum ve haftalık çalışma süresi değişkenleri için MannWhitney U testi; yaş aralığı, eğitim durumu, mesleki tecrübe ve ücret aralığı değişkenleri için Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır. İki den çok grubun oluşturduğu kategorilerde, hangi gruplar arasında istatistiksel farklılık olduğunu tespit edebilmek için de Bonferroni testinden yararlanılmıştır. "Testler sonucu anlamlılık değerlerinin 0,05'den büyük çıkması ($p>0,05$) gruplar arasında istatistiki olarak anlamlı farklılık olmadığı şeklinde yorumlanırken; testler sonucu anlamlılık değerinin 0,05'den küçük çıkması ($p<0,05$) gruplar arasında istatistiki olarak anlamlı farklılık olduğu şeklinde yorumlanmaktadır" (Gül, 2020). Araştırmada elde edilen veriler IBM SPSS 22 programı kullanılarak analiz edilmiştir.

5. BULGULAR

Bu bölümde, verilerin analiz sonuçları tablolar halinde sunularak bulgular açıklanmaya çalışılmıştır. Tablo 2'de sinizm ölçeği ve ölçeği oluşturan ifadeler verilen cevaplara bağlı olarak bilişsel, duyuşsal ve davranışsal sinizm ortalama puanları ile -bütünü oluşturan- örgütsel sinizm ortalaması gösterilmiştir.

Tablo 2. Ölçeği Oluşturan İfadeler ve Ortalamalar

İfadeler		İfadelerin Ortalamaları	Boyutların Ortalamaları	Örgütsel Sinizm Ortalaması
Bilişsel	Çalıştığım kurumda, söylenenler ile yapılanların farklı olduğuna inanıyorum.	2,2500	1,98	2,01
	Çalıştığım kurumun politikaları, amaçları ve uygulamaları arasında çok az ortak bir yön vardır.	1,9868		
	Çalıştığım kurumda, bir uygulamanın yapılacağı söyleniyorsa, bunun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda kuşku duyarım.	1,7434		
	Çalıştığım kurumda, çalışanlardan bir şey yapması beklenir, ancak başka bir davranış ödüllendirilir.	2,0461		
	Çalıştığım kurumda, yapılacağı söylenen şeyler ile gerçekleştirenler arasında çok az benzerlik görüyorum.	1,8947		
Duyuşsal	Çalıştığım kurumu düşündükçe sinirlenirim.	1,6842	1,66	
	Çalıştığım kurumu düşündükçe huzursuz/rahatsız olurum.	1,6711		
	Çalıştığım kurumu düşündükçe gerilim yaşıyorum.	1,6711		

	Çalıştığım kurumu düşündükçe içimi bir endişe duygusu kaplar.	1,6513		
Davranışsal	Çalıştığım kurum dışındaki arkadaşlarıma, işte olup bitenler konusunda yakınırım.	2,0789	2,41	
	Çalıştığım kurumdaki ve çalışanlarından bahsedildiğinde, birlikte çalıştığım kişilerle anlamlı bir şekilde bakışırım.	2,4803		
	Başkalarıyla, çalıştığım kurumdaki işlerin nasıl yürütüldüğü hakkında konuşurum.	2,7039		
	Başkalarıyla, çalıştığım kurumdaki uygulamaları ve politikaları eleştiririm.	2,4145		

Tablo 2'ye göre serbest muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenlerin örgütsel sinizm ortalama puanı 2,01 olarak ölçülmüştür. Bu sonuçtan yola çıkarak serbest muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenlerin sinizm düzeylerinin düşük seviyede olduğu söylenebilir (en düşük skor 1, en yüksek skor 5). Yine Tablo 2'de görüleceği üzere sinizmin boyutlarını oluşturan bilişsel sinizm ortalama puanı 1,98; duyuşsal sinizm ortalama puanı 1,66 ve davranışsal sinizm ortalama puanı 2,41'dir. Bu sonuçlara göre, bağımsız muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenlerin davranışsal sinizm düzeyi en yüksek, duyuşsal sinizm düzeyi en düşüktür. Ölçeği oluşturan ifadelerin ortalamalarına bakıldığında ise en yüksek ortalama puanı "Başkalarıyla, çalıştığım kurumdaki işlerin nasıl yürütüldüğü hakkında konuşurum" ifadesinin aldığı; en düşük ortalama puanı "Çalıştığım kurumu düşündükçe içimi bir endişe duygusu kaplar" ifadesinin aldığı görülmektedir.

Tablo 3. Kategorik Özelliklere Göre Örgütsel Sinizm Düzeyi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	n	Sıra Ortalaması	Test*
Cinsiyet	Erkek	69	77,09	U=2892,000 p=,982
	Kadın	84	76,93	
Yaş aralığı	30 yaş altı	91	78,89	X ² =0,873 p=,646
	30 - 45 yaş arası	55	75,59	
	45 yaş üstü	7	63,50	
Medeni durum	Evli	74	72,27	U=2574,500 p=,724
	Bekar	76	74,73	
Eğitim durumu	Lise veya altı	19	67,34	X ² =4,026 p=,259
	Önlisans	38	83,91	
	Lisans	90	74,46	
	Lisansüstü	6	101,92	
Mesleki tecrübe	10 yıldan az	111	75,36	X ² =0,278 p=,870
	10 - 20 yıl arası	27	79,78	
	20 yıldan çok	14	79,21	
Çalışma süresi	45 saatten az	39	72,33	U=2041,000 p=,446
	45 saatten çok	114	78,60	
Ücret aralığı	2.825 TL veya azı	28	83,02	X ² =3,731 p=,155
	2.826 - 5.000 TL arası	115	73,12	
	5.001 TL ve üstü	9	99,39	
Çalışan sayısı	1 kişi	35	81,16	X ² =13,611 p=,009
	2 kişi	30	72,00	
	3 kişi	40	69,75	
	4 kişi	23	103,70	
	4 kişiden çok	24	60,52	

* Cinsiyet, medeni durum ve çalışma süresi değişkenleri MannWhitney U testi kullanılarak; yaş aralığı, eğitim durumu, mesleki tecrübe, ücret aralığı ve işveren hariç çalışan sayısı değişkenleri Kruskal-Wallis H testi kullanılarak yapılmıştır.

Tablo 3'te, serbest muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenlerin, cinsiyet, yaş aralığı, medeni durum, eğitim durumu, mesleki tecrübe, haftalık çalışma süresi, aylık net ücret aralığı ve işveren hariç çalışan sayısı değişkenlerine göre örgütsel sinizm sergileme düzeylerinde istatistiki olarak anlamlı farklılık olup olmadığını gösteren analiz sonuçları sunulmuştur. Analiz sonuçlarına göre, serbest muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenlerin örgütsel sinizm düzeylerinde, cinsiyet, yaş aralığı, medeni durum, eğitim durumu, mesleki tecrübe, haftalık çalışma süresi ve aylık net ücret aralığı değişkenlerini oluşturan gruplar arasında istatistiki olarak anlamlı farklılık bulunmamaktadır ($p>0,05$). Buna karşılık çalışan sayısı değişkeninde, gruplar arasında istatistiki olarak anlamlı farklılıklar bulunmaktadır ($p=0,009$). Hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit etmek amacıyla yapılan Bonferroni testine göre, işveren hariç 3 kişi çalışanlarla, 4 kişi çalışanlar arasında ($p=0,032$); 4 kişi çalışanlarla, 4 kişiden fazla çalışanlar arasında ($p=0,008$) örgütsel sinizm düzeyleri anlamlı farklılık göstermektedir. Sıra ortalamalarına bakıldığında ise 4 kişi çalışanların örgütsel sinizm düzeyinin, hem 3 kişi çalışanlardan hem de 4 kişiden çok çalışanlardan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Kategorik Özelliklere Göre Bilişsel Sinizm Düzeyi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	n	Sıra Ortalaması	Test*
Cinsiyet	Erkek	69	80,88	U=2630,000 p=,323
	Kadın	84	73,81	
Yaş aralığı	30 yaş altı	91	76,24	$X^2=,537$ p=,765
	30 - 45 yaş arası	55	79,48	
	45 yaş üstü	7	67,36	
Medeni durum	Evli	74	73,53	U=2662,000 p=,992
	Bekar	76	73,47	
Eğitim durumu	Lise veya altı	19	79,21	$X^2=2,775$ p=,428
	Önlisans	38	75,55	
	Lisans	90	75,23	
	Lisansüstü	6	105,67	
Mesleki tecrübe	10 yıldan az	111	72,75	$X^2=3,149$ p=,207
	10 - 20 yıl arası	27	88,39	
	20 yıldan çok	14	83,32	
Çalışma süresi	45 saatten az	39	76,10	U=2188,000 p=,883
	45 saatten çok	114	77,31	
Ücret aralığı	2.825 TL veya azı	28	80,93	$X^2=1,517$ p=,468
	2.826 - 5.000 TL arası	115	74,31	
	5.001 TL ve üstü	9	90,67	
Çalışan sayısı	1 kişi	35	82,79	$X^2=14,249$ p=0,007
	2 kişi	30	70,27	
	3 kişi	40	71,03	
	4 kişi	23	102,96	
	4 kişiden çok	24	58,90	

* Cinsiyet, medeni durum ve çalışma süresi değişkenleri MannWhitney U testi kullanılarak; yaş aralığı, eğitim durumu, mesleki tecrübe, ücret aralığı ve işveren hariç çalışan sayısı değişkenleri Kruskal-Wallis H testi kullanılarak yapılmıştır.

Tablo 4'te, serbest muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenlerin, cinsiyet, yaş aralığı, medeni durum, eğitim durumu, mesleki tecrübe, haftalık çalışma süresi, aylık net ücret aralığı ve işveren hariç çalışan sayısı değişkenlerine göre örgütsel sinizm düzeylerinde istatistiki olarak anlamlı farklılık olup olmadığını gösteren analiz sonuçları sunulmuştur. Analiz sonuçlarına göre, serbest muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenlerin bilişsel sinizm düzeylerinde çalışan sayısı değişkene göre istatistiki olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p=0,007$). Gruplar arasındaki farklılığı tespit etmek amacıyla yapılan Bonferroni testine göre, işveren hariç 4 kişi çalışanlarla, 4 kişiden fazla çalışanlar arasında ($p=0,006$) bilişsel sinizm düzeyleri anlamlı farklılık göstermektedir. Sıra ortalamalarına bakıldığında ise 4 kişi çalışanların bilişsel sinizm düzeyinin, 4 kişiden çok çalışanlardan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Kategorik Özelliklere Göre Duyuşsal Sinizm Düzeyi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	n	Sıra Ortalaması	Test*
Cinsiyet	Erkek	69	74,46	U=2723,000 p=,499
	Kadın	84	79,08	
Yaş aralığı	30 yaş altı	91	78,20	X ² =,914 p=,633
	30 - 45 yaş arası	55	76,86	
	45 yaş üstü	7	62,43	
Medeni durum	Evli	74	72,31	U=2577,500 p=,720
	Bekar	76	74,69	
Eğitim durumu	Lise veya altı	19	67,47	X ² =1,841 p=,606
	Önlisans	38	82,36	
	Lisans	90	76,21	
	Lisansüstü	6	85,08	
Mesleki tecrübe	10 yıldan az	111	77,36	X ² =,229 p=,892
	10 - 20 yıl arası	27	75,24	
	20 yıldan çok	14	72,07	
Çalışma süresi	45 saatten az	39	70,17	U=1956,500 p=,240
	45 saatten çok	114	79,34	
Ücret aralığı	2.825 TL veya azı	28	79,71	X ² =,214 p=,899
	2.826 - 5.000 TL arası	115	75,66	
	5.001 TL ve üstü	9	77,22	
Çalışan sayısı	1 kişi	35	76,40	X ² =9,889 p=0,042
	2 kişi	30	75,28	
	3 kişi	40	69,06	
	4 kişi	23	100,39	
	4 kişiden çok	24	67,67	

* Cinsiyet, medeni durum ve çalışma süresi değişkenleri MannWhitney U testi kullanılarak; yaş aralığı, eğitim durumu, mesleki tecrübe, ücret aralığı ve işveren hariç çalışan sayısı değişkenleri Kruskal-Wallis H testi kullanılarak yapılmıştır.

Tablo 5'te, serbest muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenlerin, cinsiyet, yaş aralığı, medeni durum, eğitim durumu, mesleki tecrübe, haftalık çalışma süresi, aylık net ücret aralığı ve işveren hariç çalışan sayısı değişkenlerine göre duyuşsal sinizm düzeylerinde istatistiki olarak anlamlı farklılık olup olmadığını gösteren analiz sonuçları sunulmuştur. Analiz sonuçlarına göre, serbest muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenlerin duyuşsal sinizm düzeylerinde çalışan sayısı değişkene göre istatistiki olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p=0,042$). Gruplar

arasındaki farklılığı tespit etmek amacıyla yapılan Bonferroni testine göre, işveren hariç 3 kişi çalışanlarla, 4 kişi çalışanlar arasında ($p=0,042$) duyuşsal sinizm düzeyleri anlamlı farklılık göstermektedir. Sıra ortalamalarına bakıldığında ise 4 kişi çalışanların duyuşsal sinizm düzeyinin, 3 kişi çalışanlardan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Kategorik Özelliklere Göre Davranışsal Sinizm Düzeyi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	n	Sıra Ortalaması	Test*
Cinsiyet	Erkek	69	76,58	U=2869,000 p=,915
	Kadın	84	77,35	
Yaş aralığı	30 yaş altı	91	81,32	$X^2=3,307$ p=,191
	30 - 45 yaş arası	55	72,80	
	45 yaş üstü	7	53,79	
Medeni durum	Evli	74	69,62	U=2381,500 p=,266
	Bekar	76	77,38	
Eğitim durumu	Lise veya altı	19	64,79	$X^2=7,006$ p=,072
	Önlisans	38	87,21	
	Lisans	90	73,23	
	Lisansüstü	6	107,50	
Mesleki tecrübe	10 yıldan az	111	78,45	$X^2=,899$ p=,638
	10 - 20 yıl arası	27	69,76	
	20 yıldan çok	14	74,07	
Çalışma süresi	45 saatten az	39	73,09	U=2070,500 p=,522
	45 saatten çok	114	78,34	
Ücret aralığı	2.825 TL veya azı	28	89,68	$X^2=9,730$ p=,008
	2.826 - 5.000 TL arası	115	70,69	
	5.001 TL ve üstü	9	109,78	
Çalışan sayısı	1 kişi	35	79,03	$X^2=7,779$ p=1,00
	2 kişi	30	73,27	
	3 kişi	40	75,03	
	4 kişi	23	95,72	
	4 kişiden çok	24	60,90	

* Cinsiyet, medeni durum ve çalışma süresi değişkenleri MannWhitney U testi kullanılarak; yaş aralığı, eğitim durumu, mesleki tecrübe, ücret aralığı ve işveren hariç çalışan sayısı değişkenleri Kruskal-Wallis H testi kullanılarak yapılmıştır.

Tablo 6'da, serbest muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenlerin, cinsiyet, yaş aralığı, medeni durum, eğitim durumu, mesleki tecrübe, haftalık çalışma süresi, aylık net ücret aralığı ve işveren hariç çalışan sayısı değişkenlerine göre duyuşsal sinizm düzeylerinde istatistiki olarak anlamlı farklılık olup olmadığını gösteren analiz sonuçları sunulmuştur. Analiz sonuçlarına göre, serbest muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenlerin davranışsal sinizm düzeyleri aylık net ücret aralığı değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p=0,008$). Gruplar arasındaki farklılığı tespit etmek amacıyla yapılan Bonferroni testine göre aylık net ücret aralığı 2.826 TL - 5.000 TL arasında olanlar ile 5.001 TL üzerinde olanlar arasında, davranışsal sinizm düzeyleri anlamlı farklılık göstermektedir ($p=0,030$). Sıra ortalamalarına bakıldığında ise aylık net ücret aralığı 5.001 TL üzerinde olan işgörenlerin davranışsal sinizm düzeyinin, aylık net ücret aralığı 2.826 TL - 5.000 TL arasında olan işgörenlerden daha yüksek olduğu görülmektedir.

6. SONUÇ

Serbest muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenlerin sinizm düzeyini araştırmak amacıyla yapılan bu araştırmada, -örnekleme oluşturan- işgörenlerin örgütsel sinizm düzeylerinin düşük seviyede olduğu tespit edilmiştir. Buna göre serbest muhasebe meslek mensubu yanında çalışan işgörenlerin, üyesi oldukları kuruma karşı tutumlarının genel olarak pozitif yönde olduğu söylenebilir.

Örgütsel sinizmin boyutları incelendiğinde, davranışsal sinizm ortalama puanlarının, bilişsel ve duyuşsal sinizm ortalama puanlarından yüksek çıktığı bulunmuştur. Serbest muhasebe meslek mensubu yanında çalışan işgörenlerin sinik tutumlarının daha çok davranışsal boyutta olduğunu söylemek mümkündür.

Serbest muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenlerde, cinsiyet, yaş aralığı, medeni durum, eğitim durumu, mesleki tecrübe, haftalık çalışma süresi ve aylık net ücret aralığı değişkenlerini oluşturan gruplar arasında, örgütsel sinizm skorlarına göre istatistiki olarak anlamlı farklılık tespit edilememiştir. Bu sonuçlar, Andersson ve Bateman (1997), Delken (2004), James (2005), Kalağan ve Güzeller (2010), Alan ve Fidanboy (2012), Helvacı ve Çetin (2012), Karacaoğlu ve İnce (2012), Balay ve diğerleri (2013), Çarıkçı ve diğerleri (2013), Nartgün ve Kartal (2013), Şahin ve diğerleri (2013), Tayfun ve Çatır (2014), Yavuz ve Bedük (2016), tarafından yapılan çalışmalarla uyumludur. Ücret değişkeni söz konusu olduğunda ise gruplar arasında, davranışsal sinizm düzeyleri anlamlı farklılık göstermiştir. Bu sonuç ise Delken (2004) ve Fero (2005) tarafından yürütülen çalışmalarla uyumludur. Çalışan sayısı kategorisindeki gruplar arasında örgütsel sinizmin, bilişsel sinizmin ve duyuşsal sinizmin sergilenmesinde anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgulardan yola çıkarak çalışan sayısı ve ücret düzeyinin serbest muhasebe meslek mensubu yanında çalışan işgörenlerin sinizm düzeylerinde belirleyici rol oynadığı söylenebilir.

Sinizm düzeyi ortalamaları düşük çıkmasına rağmen serbest muhasebe meslek mensubu yanında çalışan işgörenlerin büyük çoğunluğunun 10 yılın altında tecrübeye sahip olması ve büyük oranda 30 yaş altı bireylerden oluşması dikkat çekici bulgulardandır. İşgörenlerin sinizm düzeyinin düşük olduğu örgütlerde/sektörlerde daha yüksek örgütsel bağlılık ve düşük personel devir hızı beklenir. Oysa serbest muhasebe meslek mensubu yanında çalışan işgören sayıları mesleki tecrübe ve yaş arttıkça çarpıcı biçimde düşmektedir. Bunun en önemli sebebi süreç içerisinde bu bireylerin meslek mensubu olma hüviyetini kazanmaları olabilir. İşgörenlerin büyük çoğunluğunun lisans mezunu olması bu olasılığı desteklemektedir. Çünkü günümüzde muhasebe meslek mensubu olmanın birincil şartı ilgili bölümlerden lisans düzeyinde mezun olmaktır. Meslek mensubu yanında çalışarak kendini mesleğe hazırlayan bireyler muhasebe meslek mensubu olduktan sonra bağımlı veya serbest olarak çalışabilmektedirler.

Muhasebecilik, derin teorik ve teknik bilgi gerektiren, bazen uzun mesai ve düzensiz çalışma saatleri olan bir mesleki faaliyetdir. Nitekim araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu yasal sınır olan haftalık 45 saatten daha fazla mesai yaptıklarını belirtmişlerdir. Buna rağmen aylık ücret gelirleri 5.000 TL'den fazla olanların oranı son derece düşüktür. Bunun sebebini ülkenin ve sektörün istihdam yapısına bağlamak mümkündür.

Serbest muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenlerin sayısına ilişkin bir istatistik bulunamamıştır. Dolayısıyla araştırmanın ortaya çıkardığı önemli verilerden biri de serbest muhasebe meslek mensupları yanında yaklaşık ortalama 3 işgören istihdam edildiği bilgisidir. TÜRKMOB verilerine göre 2020 yılı itibarıyla ülkemizde serbest çalışan muhasebe meslek mensubu sayısı 54.193 kişidir. Buna göre serbest muhasebe meslek mensupları yanında çalışan işgörenlerin toplam sayısı yaklaşık 162.000 kişidir.

Literatürde, sinizm düzeyini çalışan sayısı değişkenine göre ölçen bir araştırmayla karşılaşılmamıştır. Araştırmamız, organizasyondaki işgören sayısının örgütsel sinizm ve boyutları üzerinde etkisi olabileceğini göstermiştir. Bu nedenle bundan sonra örgütsel sinizmi konu alan araştırmalara çalışan sayısı değişkeninin de dahil edilmesi yerinde olacaktır.

Bu araştırma belli bir bölgede ve sınırlı sayıda örneklem büyüklüğü ile yapılmıştır. Buna rağmen literatürdeki önemli bir boşluğun doldurulmasına katkı yapması bağlamında önemlidir. Çünkü muhasebe meslek mensubu yanında çalışan işgörenler üzerinde yapılan araştırmaların sayısı son derece sınırlıdır. Oysa büyük sayılara ulaşan istihdam rakamları ve muhasebecilik faaliyetlerine ilişkin

önemli görevler ifa etmeleri, söz konusu işgörenleri önemli bir çalışma grubu haline getirmektedir. Dolayısıyla muhasebe meslek mensubu yanında çalışan işgörenlerin katılımcı olduğu, farklı örneklem gruplarıyla farklı nitelikte çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Abraham, R. (2000). Organizational Cynicism: Bases and Consequences. *Genetic, Social and General Psychology Monograph*, 126(3), 269-92.
- Aksay, K. ve Yasim, Y.K. (2016). Kişi – Örgüt Uyumunun Örgütsel Sinizm Üzerindeki Etkisi: Kamu Çalışanları Örneği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 1602-1611.
- Akyüz, A.M. (2015). Üniversite Öğrencilerine Yönelik Mobbing Uygulamalarının Tespiti, Olumsuz Etkilerinin İncelenmesi Ve Engellenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 2-42.
- Akyüz, İ. ve Yurduseven, N.O. (2016). Sağlık Çalışanlarının Örgütsel Sinizm Düzeylerinin İncelenmesi, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 16, 61-76.
- Alan, H. ve Fidanboy, C. (2012). Sinizm, Tükenmişlik ve Kişilik Arasındaki İlişkiler: Bilişim Sektörü Çalışanları Kapsamında Bir İnceleme, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Büro Yönetimi Özel Sayısı*, 165-176.
- Altınöz, M., Çöp, S. ve Sığındı, T. (2011). Algılanan Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Sinizm İlişkisi: Ankara'daki Dört Ve Beş Yıldızlı Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma, *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(21), 285-315.
- Aly, N.A.M., Ghanem, M. ve Shanawany, S. (2016). Organizational Cynicism and Its Consequences on Nurses and Quality of Care in Critical Care and Toxicology Units, *Journal of Education and Practice*, 7(8), 85-96.
- Andersson, L.M. ve T. S. Bateman, (1997). Cynicism in the workplace: some causes and effects, *Journal Of Organizational Behavior*, Vol.18, pp.449-469,
- Aslan, F.K. ve Boylu, Y. (2014). Örgütsel Sinizm ve Psikolojik Sözleşme İhlali Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, *Journal of Recreation and Tourism Research*, 1(2), 33-45.
- Baig, J., Soon, K. A., Elmabrok, A., Shanker S., Sirisa, N.M.X. ve Ahmad, A.R. (2016). Causes of Organizational Cynicism and its Consequence on Teaching Staff in Malaysia, *Indian Journal of Science and Technology*, 9(1), 1-4.
- Balay, R., Kaya A. ve Cülha, A. (2013). Örgüt Kültürü ve Örgütsel Sinizm İlişkisi, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 14(2), 123-132.
- Candan, H. (2013). Örgütsel Sinizm ve İşgören Performansına Olası Etkileri, *KSÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 181-194.
- Çarıkçı, İ., Bektaş M. ve Turak, B. (2013). Örgüt Çalışanları, Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Bağlılık: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Büro Çalışanlarına Yönelik Bir Alan Araştırması, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Büro Yönetimi Özel Sayısı*, 177-189.
- Çelikten, M. ve Çanak, M. (2014). Okul Yöneticilerinin Örgütsel Bağlılıkları İle Örgütsel Sinizmleri Arasındaki İlişki, *Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi*, 4(6), 45-78.
- Dean, J.W., Brandes P. ve Dharwadkar, R. (1998). Organizational Cynicism, *Academy of Management Review*, 23(2), 341-352.
- Delken, M. (2004). Organizational Cynicism: A Study Among Call Centers , Dissertation of Master of Economics, Faculty Of Economics and Business Administration, University Of Maastricht: Maastricht.

- Dhar, R.L. (2009). Cynicism in the Indian I.T. Organizations: An Exploration of the Employees' Perspectives, *Qualitative Sociology Review*, 5 (1), 152-175.
- Eaton, J. A. (2000). A Social Motivation Approach To Organizational Cynicism, A Thesis Submitted to the Faculty of Graduate Studies in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts, Graduate Programme in Psychology York University Toronto, Ontario,
- Erdem, H. ve Erkan, G.K. (2015). Kamu Çalışanlarının Yaşadıkları İş-Aile Ve Aile İş Çatışmasının İş Tatminsizliğine Olan Etkisinde Örgütsel Sinizmin Aracılık Rolü, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 37, 351-369.
- Erdost, H. E., Karacaoğlu, K. ve Reyhanoğlu, M. (2007). Örgütsel Sinizm Kavramı ve İlgili Ölçeklerin Türkiye'deki Bir Firmada Test Edilmesi, 15. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, 514-524.
- Fero, H.C. (2005). Flow and Cynicism in the Workplace, Dissertation, University, Claremont, California. Doctor Graduate.
- Fındık, M. ve Eryeşil, K. (2012). Örgütsel sinizmin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *International Iron ve Steel Symposium*, 1250-1255.
- Gül, H. ve Ağıröz, A. (2011). Mobbing ve Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkiler: Hemşireler Üzerinde Bir Uygulama, Afyon Kocatepe Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 29-49.
- Gül, H. ve Manap, Ö. (2020). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Genel Muhasebe ve Bilgisayarlı Muhasebe Derslerine İlişkin Beklenti Ve Tatmin Düzeylerinin Bazı Kategorik Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (74) , 947-962 . DOI: 10.17755
- Hamarat, B. (2017). *SPSS ve MINITAB Uygulamalı İstatistik*. Paradigma Akademi Basın Yayın: Çanakkale
- Helvacı, M.A. ve Çetin, A. (2012). İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Düzeylerinin Belirlenmesi: Uşak İli Örneği, *Turkish Studies*, 7(3), 1475–1497.
- James, M.S.L. (2005). Antecedents and Consequences of Cynicism in Organizations: an Examination of the Potential Positive and Negative Effects on School Systems, Florida State University Libraries Electronic Theses Treatises and Dissertations.
- Kalağan, G. ve Güzeller, C.O. (2010). Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Düzeylerinin İncelenmesi, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 83-97.
- Kanter, D.L. ve Mirvis, P.H. (1989). The Cynical Americans: Living and Working in an Age of Discontent and Disillusion, CA: JosseyBass: San Francisco.
- Karacaoğlu, K. ve İnce, F. (2012), Brandes, Dharwadkar ve Dean'in (1999). Örgütsel Sinizm Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması: Kayseri Organize Sanayi Bölgesi Örneği, *Business and Economics Research Journal*, 3(3), 77-92.
- Kasalak, G.ve Aksu, M.B. (2014). Araştırma Görevlilerinin Algıladıkları Örgütsel Desteğin Örgütsel Sinizm ile İlişkisi *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 14(1), 115-133.
- Khan, R., Naseem, A. ve Masood, S.A. (2016). Effect of Continuance Commitment and Organizational Cynicism on Employee Satisfaction in Engineering Organizations, *International Journal of Innovation, Management and Technology*, 7(4), 141-146.
- Kılıçaslan, S. ve Kaya, A. (2016). Mobbingin Örgütsel Sinizm Üzerine Etkisi Hemşireler Üzerinde Bir Uygulama, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 9-25.
- Kökalan, Ö. ve Anaş, K. (2016). Çalışanların Örgütsel Sinizm Tutumlarının İşe Yabancılaşmaları Üzerine Etkisi: Vakıf Üniversiteleri Üzerine Bir Çalışma, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 11(2), 97-109.
- Nafei, W.A. (2013). The Effects of Organizational Cynicism on Job Attitudes an Empirical Study on Teaching Hospitals in Egypt, *International Business Research*, 6(7), 52-69.

- Nartgün, S.Ş. ve Kartal, V. (2013). Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Sessizlik Hakkındaki Görüşleri, *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 47-67.
- Nazir, T., Norulkamar, U. ve Ahmed, U. (2016). Interrelationship of Incivility, Cynicism and Turnover Intention, *International Review of Management and Marketing*, 6(1), 146-154.
- Özler, D.E., Atalay, C.G. ve Şahin, M.D. (2010). Örgütlerde Sinizm Güvensizlikle mi Bulaşır?, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2, 47-57.
- Pagnin, D. ve Queiroz, V. (2015). Influence of burnout and sleep difficulties on the quality of life among medical students, *Springer Plus Open Journal*, Vol.4, pp.676-683,
- Pelit, E ve Ayana, Ç. (2016). Duygusal Zekânın Örgütsel Sinizme Etkisi: Otel İşletmeleri İşgörenleri Üzerinde Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 45-76.
- Pulkki, L., Kivimäki, M., Elovainio, M., Viikari, J. ve Jarvinen, L.K. (2003). Contribution of Socioeconomic Status to the Association Between Hostility and Cardiovascular Risk Behaviors: A Prospective Cohort Study, *American Journal of Epidemiology*, 158(8), 736-742.
- Sari, Y. ve Doğanterkin, A. (2016). Konaklama İşletmelerinde Örgütsel Etik İklim ve Örgütsel Sinizm İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, *Journal of Business Research-Türk*, 8(3), 222-250.
- Sarwar S. ve Abugre, J.B. (2003). Does Provision of Feedback Increase Work Engagement and Reduce Cynicism Among Employees?, *The Business & Management Review*, 3(4), 20-31.
- Shaharruddina, S., Ahmad, F. ve Musa, M. (2016). Cynicism in Organizations: Does Organizational Justice Matter?, *International Journal of Research in Business Studies and Management*, 3(2), 49-60.
- Sonnenschein M., Sorbi, M.J., Doornen, L.J.P., Schaufeli, W.B. ve Maas, C.J.M. (2007). Evidence That Impaired Sleep Recovery May Complicate Burnout Improvement Independently of Depressive Mood, *Journal of Psychosomatic Research*, 62, 487-494.
- Staicu, M.L. ve Cutov, M. (2010). Anger and Health Risk Behaviors, *Journal of Medicine and Life*, 3(4), 372-375.
- Şahin, A., Erkiş, U. ve Taşpınar, Y. (2013). Relationship Between Cynicism and Commitment in Organizations: a Field Study. *The Clute Institute International Academic Conference Paris, France*, 470-485.
- Taslak, S. ve Dalgın, T. (2014). Çalışanların Atfetme Eğilimlerinin Örgütsel Sinizm Davranışları Üzerindeki Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 34, 139-158.
- Tayfun, A. ve Çatır, O. (2014). Hemşirelerin Örgütsel Sinizm Düzeylerinin İncelenmesi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 347-365.
- Tokgöz, N. ve Yılmaz, H. (2008). Örgütsel Sinizm: Eskişehir Ve Alanya'daki Otel İşletmelerinde Bir Uygulama, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 283-305.
- Tükeltürk, Ş.A., Perçin, N.Ş. ve Güzel, B. (2009). Örgütlerde Psikolojik Kontrat İhlalleri ve Sinizm İlişkisi: 4-5yıldızlı Otel İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma, *17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı*, 688-692.
- TÜRMÖB. (2020). *Faaliyet Raporu*. <https://turmob.org.tr/FaaliyetRaporlari/bcb08568-3714-48c8-bba9-7468c427bdde/calisma-donemine-bakis--1-> (Erişim tarihi:12.06.2021)
- Uzuntarla, Y., Teke, A., Cihangiroğlu, N. ve Uğrak, U. (2014). Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde Görev Yapan Yönetici Sekreterlerin Sinizm Düzeylerinin İncelenmesi, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 545-564.
- Volpe, R. L., Mohammed, S., Hopkins, M., Shapiro, D. ve Dellasega, C. (2000). The Negative Impact of Organizational Cynicism on Physicians and Nurses, *Health Care Manag (Frederick)*, 33(4), 276-288.

- Yavuz, A. ve Bedük, A. (2016). Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Bir Kamu Bankasının Konya Şubelerinde Örnek Uygulama, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 301-313.
- Yücel, İ. ve Çetinkaya, B. (2015). Örgütsel Sinizm ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki ve Çalışanların Yaşının Bu İlişki Üzerindeki Etkisi- Bazen Hoşlanmasak da Kalmak Zorunda Olabiliriz!, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 247-271.

Challenges of being a prosecutor in Turkey: Stuck between professional and social identity

Arş. Gör. Gözde AYTEMUR
Galatasaray Üniversitesi
E-mail: aytemurgozde@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1232-5163

DOI: 10.37154/cudes.2021.33

Article Info

Received: 20.09.2021

Accepted: 25.10.2021

Keywords: legal profession,
professional identity,
prosecutor, legal field.

Abstract

The increasing tension between professional identities shaped by the institutions that individuals feel attached to and their ability to construct social relations is a ongoing social phenomenon. This fact becomes more complicated for public service professions based on *work on the other*, because these kinds of professions require strong skills of sociability and the professionals have a responsibility to represent the political institutions that underline the separation of state and civil society. The judicial institution that performs the adjudication function of the state through juridical agents serves as model for revealing the connections between judicial professional identity and its barriers in judicial agents' social relations. This paper aims to answer the following question: "How do the professional identity of judicial agents affect the construction of their social relations?". This research is based on twenty semi-structured interviews conducted in Turkey with prosecutors who are not only representatives of the state authority but also judicial agents who have a central role in the criminal justice system. Our analysis reveals that prosecutors adopt their own strategies of identity (outside the institution) through specific working conditions, behaviour patterns imposed by their institution and the image of the profession. Thus, the identity strategies of prosecutors trigger an isolation process characterized by absence of trust, tendency to construct short term and reserved relations, and uprooting from one's cultural origins. In conclusion, the misconduct of social relations of prosecutors causes the legitimization and the reproduction of the dominant components of professional identity which penetrates and dominates all the social relations of prosecutors and their families.

Makale Bilgisi

Geliş: 20.09.2021

Onay: 25.10.2021

Anahtar sözcükler: adli
meslekler, mesleki kimlikler,
savcılar, adli alan.

Öz

Bireylerin çalıştıkları kurumlar tarafından şekillendirilen mesleki kimlikleri ile sosyal ilişkiler kurma yetenekleri arasındaki artan gerilim, süregelen bir toplumsal olgudur. Bu durum kamu meslekleri açısından daha karmaşıktır, çünkü bu meslekler bir yandan güçlü sosyallik becerileri gerektirirken diğer yandan devlet ve sivil toplum ayrımını vurgulayan siyasi kurumları temsil etme sorumluluğunu taşır. Devletin adalet işlevini yerine getiren yargı kurumu, bu çatışmayı gözlemlemek açısından önemli bir model sunmaktadır, çünkü yargı profesyonellerinin mesleki kimlikleri temel olarak bağımsızlık ve tarafsızlığa dayanır. Bu makale adli profesyonel kimliğin yargı profesyonellerinin toplumsal ilişkilerinin inşasını nasıl etkilediğini araştırır. Bu araştırma, hem devlet otoritesini temsil eden hem de ceza adaleti sisteminde merkezi bir role sahip olan adli aktörlerle, yani Cumhuriyet savcılarıyla yapılan yirmi yarı yapılandırılmış görüşmeye dayanır. Araştırma sonuçlarına göre, savcıların kendilerine has çalışma koşulları, bağlı oldukları kuruma dayattığı davranış kalıpları ve adalet adına korumaya çalıştıkları mesleki imajları onları toplumsal ilişkilerden uzak tutar ve kendilerini toplumdan soyutladıkları bir yaşama yöneltir. Savcılar mesleki kimlikleri nedeniyle kronik güven eksikliği çekerler, kısa vadeli ve mesafeli ilişkiler kurma eğilimi gösterirler ve sık yer değiştirmeleri nedeniyle kök salamamanın acısını çektikleri bir soyutlanma süreci yaşarlar. Sonuç olarak, mesleki otoritelerinden dolayı kurdukları ilişkilerin kötüye kullanılmasından yoğun şüphe duyan savcılarının mesleki kimlikleri hem kendilerinin hem de aile bireylerinin tüm sosyal ilişkilerine nüfuz eder ve yeniden üretilir.

1. INTRODUCTION

The identity is a construction process in which individuals seek to build coherence and continuity between present and past experiences. However the dynamism, heterogeneity and simultaneity of this process constantly produce paradoxical experiences that an individual has to deal with and invent new identical strategies. In this lifelong process, the professional life becomes one of dominant components which mainly contributes to the construction of identity, especially in legal field framed by modern law.

The increasing tension between professional identities shaped by the institutions that individuals feel attached to and their ability to construct social relations is a recent social phenomenon. This fact becomes more complicated for public professions based on *work on the other*¹ (Dubet, 2002:24), because these kinds of professions require strong skills of sociability and the professionals have the responsibility to represent the political institutions that underline the separation of state and civil society. The judicial institution that performs the adjudication function of the state through juridical agents serves as a model for revealing the connections between judicial professional identity and its barriers in social relations of judicial agents.

This paper aims to answer the following question: “How do the professional identity of judicial agents affect the construction of their social relations?”. This research is based on twenty semi-structured interviews conducted between July 2012- March 2013 in Turkey (Aytemur Nüfusçu, 2013) with prosecutors who are not only representatives of the state authority but also judicial performers who have a central role in the criminal justice system. The first part of the paper outlines the construction of professional identity through the narratives of prosecutors interviewed. The second part draws on the results of adjusting their professional identity to their social life. The central argument is the professional identity and the personality of judicial agents formed by social relations interdependently determines forms and contents of the performances of the legal professions.

2. PROFESSIONAL IDENTITY IN THE JUDICIAL FIELD

The professional identity is described by the sense of belonging to a profession resulting from a socialization process and the compliance with collective norms of this professional group. (Fray & Picouveau, 2010) In the legal field, the socialization process is guaranteed firstly by law school that inculcates to students the principals of modern law, legal language and professional codes based on the social and academic hierarchy (Çağlar Gürgey, 2014:98). Bourdieu (Bourdieu, 1986:10) emphasizes that coherent appearance of the modern law –which excludes in theory the lack of rationality between the juridical texts and practices- empowers the legal professionals and non-accessibility of its language by the ordinary people feeds domination relations in the society.

The practice of the profession as a prosecutor or a judge orients their socialization process to public space in which these legal actors represent public authorities in order to establish and/or maintain the order. Thus, these actors are committed to protect the image of the judicial institution as an important part of the state myth that is characterized by its unitary and monolith aspects, autonomy, integrity and compatibility. (Migdal, 2001:22) These features of state myth also operate in the institution of justice and prosecutors construct their professional identity through the idealization of legal and public dimensions of their profession.

2.1. The Prominence of Independency and Impartiality

The professional identity of prosecutors concerns first of all legal and judicial elements which reflect idealized concepts of modern law. In order to understand their perspectives on their profession, we asked to the prosecutors that what are the most important properties of an ideal prosecutor. They referred to the practice of two basic terms of modern law: independency and impartiality. According to them, the power and superiority of law and its agents arise from these two principles as well as from their conviction on the fact that the law brings the justice by being independent and impartial. Thus,

¹ “Work on the other” has been translated from French into English. The original version of this concept is used as “travail sur autrui” which is essentially based on public service in the frame of taking care of others by public service professionnals. François Dubet shows that this type of care continues through socialization and triggers a social transformation of individuals.

these two terms of justice which already are questioned in a controversial way in the judicial field, are seen legal necessities while performing “the duty of seeking the justice”.

In the face of this cause and effect relation between law and justice, Derrida reveals that justice is not an equitable phenomenon in itself, that it cannot be calculated, that it must be carried out urgently, but also that a purely equitable decision cannot be made because it always remains in the future. (Derrida, 2010:69-70) For this reason, the conflict in our daily lives is between the expectation of law to achieve justice and the expectation of justice to be achieved by the practice of law and that particular conflict opens the way for questioning the concrete and institutional judicial system, because the conceptual conjunction of the law and justice seems to be disconnected from social reality and domination relations in the society.

Critical legal studies thinkers² also criticize the positivist and formalist idea of law, emphasizing that law is strictly political (Akman, 2012:1287) and cannot be considered as a totality which is separate from economic, cultural and social relations. According to Hunt, the most important point where the critics differ from orthodox Marxist thought is that they shift their focus from economic relations to political and cultural relations and open up the issues of ideology and legal consciousness to discussion. (Hunt, 1986:11) In this respect, for many of the critics, law functions as an ideology that shapes human behaviour and the choices of professionals who implement legal procedures shape the prevailing accuracy. (Minda, 1989:619) According to the critics, although the law creates the effect of eliminating the deficiencies in the concept of justice and re-establishing justice, in fact, it is instrumentalized to serve the interests of the sovereigns and legitimizes the existing legal system in every attempt to satisfy justice. (Akman, 2012:1283) Therefore, while critical legal studies consider the conceptual conjunction of law-justice as an illusion, they propose the relation of law-politics (and of course cultural and social relations too) instead, and think law as a mechanism that both masks and reconstructs social conflicts for power.

In this frame, the ideal of independency and impartiality of law presented by liberal legal model is contested and critical legal studies thinkers oppose the formalism of the law with the «indeterminacy thesis» which basically argues that law is ambiguous and inconsistent, since the legal forms and methods can lead to more than one conflicting result in similar cases. (Aktaş, 2006:98) Therefore, the outcome is left to the discretion of legal professionals (prosecutor in the criminal charge process and judge in the decision process) who will carry out the legal reasoning. Thus, some of the critics do not see legal reasoning as a logical process in which legal professionals practice the law in an impartial, independent and predictable manner. On the contrary, legal reasoning is seen as a system of techniques produced by the dominant legal system and followed by legal professionals behind the concept of impartiality of discretion. (Aktaş, 2006:104)

What does it mean that prosecutors still consider these two principles, which they claim as the most important part of their professional identity but which we cannot separate from social power relations, as deontological and individual responsibility? The appropriation of these two principles can be explained in a pragmatic way where prosecutors construct their comfort zone on the idealistic part of the law. Even if these two principles cannot be practiced in real life, meaning prosecutors cannot be independent and impartial in their judicial practices, they feel the exigence of appearing that way, because this appearance protects them from interventions on the one hand and reinforce their privileged professional positions on the other. In other words, this fact triggers the need to control the attitudes of others and themselves in the public space and to restrain social relations both inside and outside the institution in order to keep the “necessary distance”.

2.2. Social Traps of Public Service

Beside the “necessary” distance to maintain the image of the profession, prosecutors' professional identity of prosecutors concerns necessarily the management of face-to-face relations with citizens because of the nature of public service. The relationship established between the

² Duncan Kennedy, David Trubek, Richard Abel, Mark Tushnet, and Roberto Mangabeira Unger are some of the important thinkers of critical legal studies. These thinkers consider the legal system as a process in which social inequalities are reproduced. However, we do not mention of their works one by one, because the conceptual and methodological differences between the critics are beyond the scope of this study.

prosecutor representing the justice function of the state and the citizen representing the civil society is important in terms of producing the state image in daily judicial activities, since the social dimension of the state image creates a distinction between public and private, that is, the state and its subject, and this distinction places the state in a superior status than its subject. (Migdal, 2001:17)

According to Dubet, people working in work on the other (Dubet, 2002:24) on behalf of the state have a charismatic authority that derives its source from a sacred legitimacy. This legitimacy brings them the technical and social power in terms of being carrier and transmitter of institutional principles. Therefore, the prosecutor - as the employee and representative of the justice institution- is responsible for establishing a bond and playing intermediary role between institutional legal power of state and the citizen in the frame of bureaucratic administration of justice (Kilim Ergüzelöğlu, 2013:85). This fact of representativeness provides the prosecutor with the authority vis-à-vis citizens as well as the duty of passing on judicial norms and values of the institutions through their face-to-face relations.

However, Migdal draws attention to the plurality, diversity and inconsistency of the practices by stating that the practices create competition in terms of state image and have the potential to damage the state myth. (Migdal, 2001:19) As per the results of the field research, the prosecutors adopt three behaviour patterns which push the limits of ideal characteristics – independency and impartiality- of their profession. Firstly, the authoritarian behaviour model basically leans on attitudes that reinforce the prosecutor's ascendant position vis-à-vis the citizen. This hierarchical relationship between the prosecutor and the citizen brings the imposition in terms of legal tactics, bureaucratic functioning and social norms with itself.

Thus, the authoritarian attitudes emphasize instructive role of prosecutors over the citizens as well as the role of “putting them in their place”. This instructive role, which is in harmony with the bureaucratic organization model of the Republic, includes guiding citizens about judicial procedures and giving advice to them in various disputes encountered. In his top-down relationship with the citizen, the prosecutor positions the citizen in an inferior place and adopts a protective attitude in line with the indoctrination of the values of the Republic. This elitist position manifests, in an aggressive way, in the role of “putting them in their place” which goes up to shouting, insulting and even physical threats in some cases. Beyond their independent and impartial position, prosecutors experiment their superior and omnipotent role as legitimate.

The third behaviour pattern is “the distance relationship” which is shaped by the concern of remaining impartial and independant while managing relations with the citizens. In this type of relationship, the prosecutors refrain from establishing any close relationship with the citizen, neither instructive nor tolerant. They explain this distance with the professionalism as follows:

“Because of the nature of the profession, you have a certain stance. There is an expression like ‘court wall’ among the people. You must always be cold and distant. In this way, you actually stand at an equal distance from everyone. That makes it a little bit more difficult for you personally.”³

Although not authoritarian, this behavior which is keeping the distance with the citizens and trying to establish the state's image with the principles of independence and impartiality focuses on the files and the fast and efficient functioning of the judicial process by minimizing the relationship with the citizen. However, this distance between the prosecutor and the citizen sometimes brings the risk of over-objectivizing the case with it. Therefore, the possibility of missing specific individual factors to each case inevitably arises for the sake of the principles of equality, impartiality and independence.

Thus, the professional identity of prosecutors is formed by the conflict between their appropriation of idealistic version of legal principles and their contradictory experiences while practicing their profession. On one hand prosecutors defend their principles which encourage their neutral and distanced position in both their professional and private life lives. On the other hand the sociability capacity of their profession forces them to represent the state in their face-to-face relations by guiding citizens and imposing their authority on the other citizens. This conflictual construction of their professional identity creates consequences on their social relations as well as their private life.

³ Interviewee 16, 13.11.2012.

3. AN ISOLATION STORY

As a result of this tension between two dimensions of professional identity, the prosecutors adopt behavioural patterns in which the professional identity dominates the forms of their social interactions, because they cannot yet manage both the professional and social identity in an approved way of judicial institution. Therefore, there is no more a separation between their professional and private life lives and prosecutors are getting involved in an isolation process in their private life in order to keep necessary distance with others. This isolation process is basically marked by three elements of their professional experiences.

3.1. Doubt As a Way of Life

As a consequence of professional experience, the prosecutors acquire the strong feelings of doubt which are nourished by their main judicial work. As a representative of prosecution, the prosecutor manages the investigation and makes accusation based on evidences. In an interview, the prosecutor expresses the need to his emotion of doubt as follows:

“The state pays us for that we suspect. For example, we see someone who is lying on the ground. We immediately begin to think if someone hit him/her, killed him/her, where he ran away, etc. Maybe only his/her blood pressure dropped and he/she lost.”⁴

The criminal side of their job which is ordinary for them triggers the feelings of doubt even in their social life lives. They directly transfer the feeling of doubt to their social interactions and it causes the spread of suspicion in their whole life. An interviewer explained his challenge as follows:

“[This job] limits the social life. This limitation is necessary for our society. Western societies is ‘over this’. If you offer a cup of coffee to someone, no one finds this strange in western societies. But our perception is that the prosecutor sold the file. So we isolate ourselves from society.”⁵

Pointing out the conflict between protecting professional identity and positioning himself in the social life, this prosecutor considers that the other party of a social relation could be the potential “suspect” who can expect a favour or a privilege from the prosecutors. The comparison he made between the culture of western societies and of his society is also interesting to understand his hierarchical perspective that puts the responsibility on the citizens. Since the prosecutor has concerns, even fears about giving the image of establishing relations based on self-interest, he keeps his distance in his relationships or avoids constituting any relationship altogether. Their fear of giving someone a privilege also comes with the concern of being privileged due to their professional and social position.

Besides the personal experiences of the prosecutors, their family members also suffer from this necessary isolation process, since it automatically establishes the rules to respect in the public space. For example, an interviewer explained the status of his children in the school as “a prosecutor's children”:

“[Our children] they behave carefully because they're the children of the prosecutor. Cheating is a student's right. But if you're known as prosecutor's child, it's different. [If you cheat in the test], they say ‘Did you do too?’”⁶

Thus, prosecutor's children are not allowed to have any privileges or to make mistakes in the public space, because it is expected from them to maintain the professional images of their parents. Family members pursue a way of life which excludes all kinds of doubt on their educational, professional or private life because of their mandatory contribution to the reproduction of parents' professional identity.

3.2. Isolating Effects of Working Conditions

The working conditions of a prosecutors imposed by judicial institution have effects on their isolation process, because they are not as easy as it is thought, especially in the first years of the profession. To summarize working conditions of prosecutors briefly, we can consider that they start their carrier in rural areas of country where they face the poverty and terror and then they have to

⁴ Interviewee 11, 20.09.2012.

⁵ Interviewee 6, 18.02.2013.

⁶ Interviewee 15, 12.09.2012.

change their working places periodically as modern professionals who have to adopt a nomadic life style.

The rural experiences of prosecutors in the earlier period of their careers are definitely significant in nourishing the isolation process. Due to the size of territory where they worked, the status of prosecutors is known and highly respected in the frame of the social and institutional structure of rural regions. Compared to a city, the authority of a prosecutor is further recognized in such a small area and his presence is considered equivalent to the existence of the state. For this reason, the expectations of the people from the prosecutors increase and they frequently visit the courts in order to take advice or to accuse. The social dimension of the professional identity stands out in these regions where the social relations are constructed in accordance with the community rules.

The authority of prosecutor in rural regions triggers the fact that they are kept under surveillance by everyone. An interviewee resumes his experience as follows:

*“In small towns everyone knows you. You think this even while you are shopping. Like when you meet a doctor you show where it hurts in your body, when they meet me they ask the court issues. (...) It is difficult when it is about one of the cases before you. So you cannot build an amicable relationship with anyone. They see you as a party. It's better to be isolated. You look fairer.”*⁷

The fragility of their professional image is also accentuated by the impossibility of maintaining the separation between professional and private life. His concerns about being abused in their social relations drive him –like other prosecutors- to establish limited relations with the locals and to restrict his entourage to the bureaucratic notables (judge, prosecutor, police, soldier, district governor, etc.) of the region. In case of living in gated communities allocated by the Ministry of Justice, the prosecutors have almost no physical or social connections with locals except the courthouse.

Another characteristic of rural regions and its influence on the social relations of the prosecutors is described by them as the absence of physical and medical infrastructure. An interviewee described his work experience of in a town called as deprivation (revoke) region as follows:

*“My friends were calling me a few times to ask about my situation. I was replying them by saying 'I'm in the depths of hell'. This really was to the bottom of hell. There was no phone, no electricity. The roads were blocked due to snow in the winter. We couldn't even find bread.”*⁸

Thus, his definition reminds not only the social isolation, but also physical isolation reinforced by the absence of material conditions. He draws a portrait of a judicial agent who was left to his fate along with those who live there. Under these circumstances, the prosecutors who lost their connection with their institution are exposed to dual process of isolation from social interactions and institutional supports. However, they have more institutional and military support in “terrorism zones” (described by prosecutors with these words) which impose security problems for prosecutors and their families. The necessity of protection from terrorist attacks because of the fact that the agents of the state are used to be target for the militants, they become secluded from the outside and they lose their confidence to locals who potentially could aid in difficult moments.

Another working condition which has effects on isolation process is the necessity of change of working place every 2-3 years. This moving system provokes the absence of trust in the relations due to the absence of establishing long term relationships for the prosecutors and their family members. A prosecutor interviewed expresses the trust issues while moving out as follows:

*“When you are appointed, you start from scratch. You can't share your privacy with anyone. You stay in the position of observer. You collect information about colleagues. The new friendships begin at least after six months. Then, the research for a new place of appointment begins. You miss the place where you have been appointed previously, when you are appointed elsewhere. Our house is on our back like a turtle.”*⁹

⁷ Interviewee 5, 05.11.2012.

⁸ Interviewee 3, 05.11.2012.

⁹ Interviewee 10, 13.02.2013.

The vicious circle in which the forced mobility blocks the establishment of trust relationship between colleagues triggers the tendency to construct short term and reserved relations. Besides the trust issues, the appointment process includes the temporariness of social relations already established. Prosecutors explain this fact through the example of their children as follows:

“Every time, you build relations from scratch. Most officials' children have no childhood friends. They have no sense of hometown. They can't understand the origins of feelings of loyalty, fidelity and constancy.”¹⁰

Thus, prosecutor's appointment leads to uprooting from one's cultural origins for their children, because their socialization process is geographically and relationally split up. As prosecutors advance in their carrier, both themselves and their family members get used to live social life in an isolated way and become distant from the social norms.

3.2. The Contribution of Judicial Institution to the Isolation Process

The contribution of the judicial institution to the restriction of prosecutors' social relations is realized by disciplinary rules. The judicial institution tries to maintain the professional norms through disciplinary rules and doesn't allow the corrosion of the strong image of the profession and its ability to represent the state authority. The most significant example given by prosecutors focused on the hobbies which is important part of one's private life. While a prosecutor interviewed said that his application to Ministry of Justice to play football in amateur league was denied, another prosecutor shared his experience as follows:

“I should be relaxed to take pictures. For example, we met a group that takes pictures in a region of vacancy. When they asked me 'what is your profession?', I said 'I am a math teacher' to be more relaxed. It is not the same when you say that you are a prosecutor. We all become reserved. The strict rules of profession hinder your hobby. You do not found a relationship in order not to lose the power.”¹¹

The real professional identity of the prosecutor constitutes an obstacle to his social relations. For this reason, the domination of legal profession's image forces the prosecutor to pretend to be like someone else. This extreme example shows that the professional identity nourished by the disciplinary rules has the power to push down the personal identity of a judicial agent. It is possible to diversify the examples for written and unwritten restraints which are to protect the institutional image. As per the testimony of prosecutors, the religious beliefs (Tuna, 2011), political opinion (Karcı, 2019), ethnic affiliations are the other factors to which the institution's disciplinary rules apply. For example, Ali Karcı (2019: 227), prosecutor who didn't hesitate to expose his political attachments with the ultra-nationalist group in the late 1970s, considers that he was appointed on purpose in a village known as “leftist” during the government of Ecevit in order to punish him for his nationalist identity. He describes his experience as loneliness, exclusion of judicial space and dereliction at the institutional level.

4. CONCLUSION: STRATEGIES OF DEALING WITH THE ISOLATION

In conclusion, it is important to underline how the prosecutors deal with the restriction of their social relations by professional identity due to judicial institution. According to the research results, the prosecutors justify this isolation process despite their discontentment of their conditions of life. They think that the isolation process is an inherent component of their profession. In their perspective, they have to normalize and interiorize working and living conditions instead of challenging them. Furthermore, they consider that the isolated way of life is a sacrifice to homeland by referring to the value of public service. To concretize this idea of sacrifice and to show its importance, it's meaningful to cite from the experience of one of my interviewees as follows:

“As health conditions weren't good, we lost my son in the area where we served. My wife barely survived. I thought I was dying of despair. We stayed there as idealists and patriots. However, it takes your life.”¹²

¹⁰ Interviewee 5, 05.11.2012.

¹¹ Interviewee 12, 17.11.2012.

¹² Interviewee 1, 15.02.2013 in Istanbul.

KAYNAKÇA

- Akman, Ş. T. (2012). Hukuk Politika İlişkisi Bağlamında Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61(4), 1271–1306.
- Aktaş, S. (2006). *Eleştirel Hukuk Çalışmaları*. Kazancı Yayınları.
- Aytemur Nüfusçu, G. (2013). *Les procureurs de la République travaillant au sein des cours d'assises à l'égard des politiques néolibérales*. University of Galatasaray.
- Bourdieu, P. (1986). La force du droit—Persée. *Actes de La Recherche En Sciences Sociales*, 64, 3–19.
- Çağlar Gürgey, F. İ. (2014). Feminist Perspektiften Hukuk Eğitimi Eleştirisi. *Kadin/Woman 2000*, 15(1), 97–109.
- Derrida, J. (2010). Yasanın Gücü: Otoritenin Mistik Temeli. In *Şiddetin Eleştirisi Üzerine* (pp. 43–134). Metis Yayınları.
- Dubet, F. (2002). *Le déclin de l'institution*. Seuil.
- Fray, A.-M., & Picoulet, S. (2010). Le diagnostic de l'identité professionnelle: Une dimension essentielle pour la qualité au travail. *Management Avenir*, n° 38(8), 72–88.
- Hunt, A. (1986). The Theory of Critical Legal Studies. *Oxford Journal of Legal Studies*, 6(1), 1–45.
- Karcı, A. (2019). *Bir Savcı'nın Fırtınalı Hatıraları. Yakın Tarihe Işık Tutacak Hatıralar*. Sinada Yayınevi.
- Kilim Ergüzeloğlu, E. (2013). *Türkiye'de Adalet Yönetimi. Bağımsız Yargının Sıkı Bağları*. Siyasal Kitabevi.
- Migdal, J. (2001). *State-in-Society. Studying How States and Societies Transform and Continue Each Other*. Cambridge University Press.
- Minda, G. (1989). The Jurisprudential Movements of the 1980s. *Ohio State Law Journal*, 50, 599–662.
- Tuna, H. (2011). *Yargı Emir ve Görüşlerinize Hazırdır. (1990 sonrası Türk Yargısının Politik Suistimali)*. Karatay Akademi Yayınları.

Göç ve Kalkınma İlişkisi: TRC1 Bölgesi Örneği

Relation Of Migration And Development: An Example Of TRC1 Region

Başak Şepik ÇARŞILI
Batman Üniversitesi
E-posta: sepikbasak@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3708-088X

Prof. Dr. İsmail ŞİRİNER
Batman Üniversitesi
E-posta: sirineri@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4647-2252

DOI: 10.37154/cudes.2021.34

Makale Bilgisi	Öz
Geliş: 20.10.2021 Onay: 12.11.2021 Anahtar sözcükler: Göç, Kalkınma, TRC1 Bölgesi	İktisat bilimi alanında göç ve kalkınma ilişkisine dair çalışmalar 1950’li yıllardan itibaren ele alınmaktadır. Yapılan çalışmalarda göçün kalkınma üzerinde olumlu veya olumsuz birçok etkisi gözlenmektedir. Bu etkiler göç alan ve göç veren ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Göçün kalkınma üzerindeki pozitif ve negatif etkilerinin ülkelere yansımaları ve ülkelerin tutumları birbirinden farklı olmuştur, bu durum göç ve kalkınmanın dinamik bir yapıda olmasından kaynaklanmaktadır. Ülkemizde de bu durum dönem dönem değişmektedir çünkü alınan ve verilen göçlerin yıllara ve bölgelere göre etkileri daima farklı olmuştur. Ancak uygulanan politikalarla bu durumu olumlu hale getirmek mümkün olabilmektedir. Uygulanan her politika her ülkede aynı sonucu vermediğinden ülkeler kendi reçetelerini üretme konusunda yeterli kabiliyete sahip olmalıdırlar. Göç doğru yönetildiği zaman ülkelerin lehine çevrilebilmektedir. Bu çalışmada temel amaç yapılan göçün Türkiye’de TRC1 bölgesinde yer alan Gaziantep, Kilis ve Adıyaman illerine etkilerini incelemektir. Yapılan inceleme ile bu bölgenin aldığı göç kapsamında kalkınma etkisini olumlu yönde değiştirebilmek adına kaynak olması ve bu alanda yapılacak olan diğer çalışmalara katkı sağlaması hedeflenmektedir.
Article Info	Abstract
Received: 20.10.2021 Accepted: 12.11.2021 Keywords: Devolopment, Migration, TRC1 Region	Studies related to the relations between migration and development in the field of economics have been discussed since the 1950s. These studies show that migration has many positive or negative effects on development. These effects show differences between emigrant and immigrant countries. Due to the dynamic nature of migration and development, the reflection of the positive and negative effects of migration on development and the attitudes of the countries differ from each other. In our country, Turkey, this situation changes from time to time because the effects of numbers of immigration and emigration have always been different by years and regions. Nevertheless, it is possible to make this situation favorable with the implemented policies. Since not every implemented policy produces the same result in every country, countries should have the capability to produce their own prescriptions. If immigration is managed correctly, it can be turned in favor of countries. The main purpose of this study is to show the effects of immigration and emigration in cities, Gaziantep, Kilis and Adiyaman, that are located in TRC1 region in Turkey. It's aimed that, this study will be a resource to positive effects of the migration on development of this region and to contribute to other studies in this field.

1. GİRİŞ

Göç olgusu insanlık tarihinin başından itibaren sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik sebeplerden dolayı yaşanmaktadır. Göçler kimi zaman savaşlar, doğal afetler gibi durumlardan dolayı zorunlu veya daha iyi bir yaşam standartlarına sahip olabilmek adına gönüllü olarak yapılmaktadır.

Uluslararası gelir adaletsizliğinin artması, iş imkânlarının dengesiz biçimde dağılması, siyasal, dinsel, kültürel açılardan yaşanan gerilimler göçün oluşma etkenlerini oluşturmaktadır. Göç her ne kadar az gelişmiş ve yoksul ülkeleri kapsamaktaysa da kalifiye ve beyin göçünde bulunan kişileri de kapsamaktadır. Göç hareketleri günümüzde, çok uzun vadeli ve sirkülasyonlar halinde devam etmektedir. Bu da göç alan ve veren ülkeler bazını aşır ulus ötesi boyutunu gözler önüne sermektedir.

Göç, göç edilen ülke, terk edilen ülke ve göçmenler açısından genel olarak bir büyüme ve gelişme sağlayıcı olarak hizmet etme potansiyeline sahiptir. Göç alan ülkelerde göç, işgücünü gençleştirir, tarım ve hizmetler gibi ekonomik açıdan sürdürülebilir geleneksel sektörleri destekler, girişimciliği teşvik eder ve gelişmekte olan yüksek teknoloji alanları için kalifiye işgücü talebini karşılar. Terk edilen ülke açısından ise göçün olumlu katkıları, ülkede kalanlara gönderilen havaaleler ve/veya yapılan yatırımlar yoluyla sermaye girişleri, kesin geri dönüşler ile de teknoloji ve kritik becerilerin aktarılması ve ülkelerarası artan ihracat ve uluslararası ticarete görülmektedir (ILO, 2004).

Türkiye jeopolitik konumu nedeniyle göç yolları ve aynı zamanda geçiş ülkeleri bakımından merkezi bir konumdadır. Ortadoğu, Asya ve Afrika kıtası gibi ülkelerden fazlasıyla sığınmacı veya göçmen aldığı ve bu ülke vatandaşlarının Türkiye'yi transit ülke olarak ya da göç edilebilir coğrafya konumunda bulduklarından ve kullandıklarından söz etmek gerekmektedir (Ünsal, 2019, s. 51).

Daha önce de belirtildiği gibi, insanların sosyal, ekonomik ve daha birçok sebepten göç etmelerinden kaynaklı göç alan ülkenin, transit ülkelerin ve göç veren ülkeler açısından iktisadi alanda birçok sonuçları bulunmaktadır. Uluslararası göç ve kalkınma alanında daha önce yapılmış çalışmalar ve günümüz verilerinden faydalanarak hazırlanan bu çalışmada göçün TRC1 bölgesindeki kalkınma üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Özellikle 2011 yılında Suriye'de vuku bulan olaylar çerçevesinde kitleler halinde sığınma talep eden Suriyeli sığınmacılar 2011 yılı ve sonrası Türkiye'ye yoğun göç hareketleri gerçekleştirmiştir. Bu göçlerden en çok etkilenen bölgelerin başında TRC1 bölgesi gelmektedir. 2011 yılı ve sonrası gerçekleşen göç ve bölgedeki değişiklikler çalışmanın konusu açısından büyük önem arz etmektedir.

Bu bağlamda çalışma birinci bölüm (giriş) ve sonuç bölümlerini de kapsamakla birlikte dört bölümden oluşmakta. İkinci bölüm göç ve kalkınmanın tanımı ile göç ve kalkınma ilişkisi olarak ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde istatistiksel verilerle göçün TRC1 bölgesine etkileri değerlendirilmektedir. Sonuç bölümünde göçün bölgede kalkınma etkileri açıklanarak önerilerde bulunmaktadır.

2. GÖÇ

2.1. Göçün Kavramsal Çerçevesi

Uluslararası Göç Örgütü'nün (IOM) tanımında yer aldığı üzere göç; kişilerin ikamet ettikleri yerlerden uzağa, gerek kendi devlet sınırları içerisinde başka bir bölgeye gerekse başka bir ülke sınırları içerisinde taşınmasıdır.

Globalleşen dünyanın da tesiriyle göç hareketleri daha karışık bir hal almaya başlamış ve derinlemesine bir şekilde işlenerek tartışılmaktadır. Yaşanılan bölgelerdeki şartların farklı sebeplerle güçleşmesi, insanları daha yaşanılabilir yerler aramaya yöneltmiştir. Bu hareketler bazı sebeplerle ülke içinde vuku bulacağı gibi ülke sınırları dışında da oluşabilmekte ve birçok meseleyi meydana getirebilmektedir (Genç vd., 2019, s. 482).

Göç, iktisadi olanaklarla nüfus arasında muvazene sağlayan, bununla birlikte de insanların yetenek ve uzmanlıklarından en etkili şekilde yararlanmayı mümkün kılan, bireylerin sosyal, kültürel ve psikolojik isteklerinin tatminine olanak veren yararlı bir sistemdir. Ancak sunduğu faydalardan çok sorunlu bir yapı oluşturması durumunda sistemin olumsuz bir mekanizmaya dönüşebileceği unutulmamalıdır (Yıldırım, 2004, s. 31).

Başka bir tanımlamaya göre göç; İnsanların kimi zaman daha iyi bir yaşam standardı araması, kimi zaman ise yaşadıkları bölgelerde maruz kaldıkları sosyal baskı, savaş ve tehdit gibi faktörlerin sonucu olarak meydana gelmiştir. Anlamli bir uzaklık ile aynı zamanda etki meydana getirecek kadar bir süre zarfında gerçekleşen tüm yer değıştirmeler olarak ifade edilmektedir (Barışık, 2020, s.2)

Tüm bu tanımlara göre, göç gerek kalıcı nedenlerden gerek geçici sebeplerden, yurtiçinde veya ulusal sınırlar dışında bir neden ya da bir sebepten meydana gelmiş olsa da bu hareketin asıl sebebi bireydir. (Günay vd., 2017, s.38)

2.2. Göçün Çeşitleri

İnsanlar yıllar boyunca farklı sebeplerden dolayı göç etmişlerdir, bu göçlerin bir kısmı zorlu sebeplerle bir kısmı ise kişilerin istek ve tercihlerine bağılı olarak gönüllü olarak gerçekleşmiştir.

Göç çeşitleri; İnsanların herhangi bir kısıtlamaya veya baskıya maruz kalmadan, kendi arzuları doğrultusunda yapmış oldukları göç türü gönüllü göçtür. Bu göç türünün temelinde, daha iyi eğitim alabilmek, çalışma standartlarını iyileştirmek ve daha rahat yaşam koşullarına erişmek veya sağlık imkânlarından en iyi şekilde faydalanabilmek vardır (Türkkan, 2019, s.14-15). Bunun tam tersi olan göç türü ise zorunlu göçtür. Zorunlu Göç: İnsanların bulundukları yeri siyasi, hukuki, ekonomik ve doğal afetler gibi kararlar sonucunda yer değıştirmeye zorlanma durumunda olmalarıdır (Çağlar, 2018, s.33).

Bunlar dışında karşımıza çıkan göç türleri ise mevsimlik göç, sürekli göç, iç ve dış göçlerdir. Mevsimlik göç, insanların her yıl düzenli aralıklarla yer değıştirme olayıdır. Mevsimlik göçte bireyler yılın belirli vakitlerinde iki ya da daha fazla yerde yer değıştirmektedirler (Sağlam, 2006, s.34).

Sürekli göç ise bireylerin yaşadıkları mekândan başka bir mekâna temelli olarak gitmeleridir. Bu durum kimi zaman zorunlu kimi zaman gönüllü olabilmektedir. Mevsimlik göç ile sürekli göçü birbirinden ayıran kavram ise zamandır. Sürekli göçlerde zaman kavramı uzun süreli, geri dönmek üzere temelli yapılan göçlerdir. Oysaki mevsimlik göçlerde zaman daha dardır ve geçici olarak yapılmaktadır. Bunun dışında iç göç, ülke içerisindeki nüfusun yer değıştirmesi olayıdır. Bir bölgeden bir diğere bölgeye, bir ilden bir diğere ile sürekli ya da geçici şekilde insanların göç etmeleridir (Koçak ve Terzi, 2012, s.169). Son olarak dış göç ise bireylerin geçici ya da kalıcı olarak bir başka ülkeye yerleşmek üzere kendi ülkelerinden ya da mutata olarak bulundukları ülkeden ayrılmalarıdır. Dolayısıyla, ulus aşırı bir sınırın geçilmesi mevzu bahisdir (IOM).

2.3 Kalkınmanın Kavramsal Çerçevesi

Kalkınma, kişi başına düşen milli gelirin artması ve üretimin artması ile beraber, sosyokültürel ve ekonomik yapının da değıştirilmesi anlamını taşımaktadır (Tolunay ve Akyol, 2006, s.118).

Bireylerin yaşamının kalitesinin artırılması amacı, daha iyi gelir seviyesi, daha temiz çevre, daha eşit fırsatların tanınması, kişisel özgürlüklerin artırılması ve kültürel yaşamın zenginleşmesi gibi birçok farklı değışkeni kapsamaktadır. Bu bağlamda kalkınma kavramının çok boyutlu bir süreç olduğu bilinmektedir (Güneş ve Karaalp, 2016).

Kalkınma; yaşam için gerekli olan sağlık, barınma, güvenlik ve yiyecek gibi temel ihtiyaçların erişilebilirliğinin artmasını kapsar. Yaşam standartlarının yükseltilmesine ek olarak, daha yüksek gelir elde etmek, daha fazla iş imkânı sağlanması, daha iyi bir eğitim, kültürel ve insani değerlere daha çok dikkat edilmesi gibi sadece maddi refahı arttırmakla kalmayarak, aynı zamanda daha fazla bireysel ve ulusal özsaygı göstermeye hizmet etmektedir. Bireyler veya toplumlara sunulan ekonomik ve sosyal özgürlüklerin artırılmasının yanında cehalet ve sefaletten de kurtulması için ekonomik ve sosyal seçimlerin yelpazesinin genişletilmesi olarak tanımlanabilir (Todaro ve Smith, 2011).

2.4 Göç ve Kalkınma İlişkisi

Göç ve kalkınma konusundaki özel tartışma, genel göç teorisinden oldukça farklı bir şekilde gelişmiştir. Göç süreçlerine odaklanmaları veya göçmenleri kabul eden toplumlara odaklanmaları nedeniyle, genel göç teorileri, bırakın bu tür etkilerin heterojenliği bir yana, göçün gönderen toplumlardaki kalkınma üzerindeki etkilerinin doğasına dair pek çok özel kavrayış sunmamaktadır. Bu nedenle, göç ve kalkınma konusundaki özel tartışmayı daha geniş bir sosyal ve göç teorisi perspektifine yerleştirmek gerekmektedir.

İşgücünü sağlayan kesimin kırsaldan kentlere doğru göçü ile iktisadi kalkınma arasında bulunan ilişki göç ve kalkınma literatüründe yakından ilgilenilen önemli bir konudur. Bilindiği üzere iktisadi kalkınma işgücü göçünün kırdan kente olmasıyla yakından ilişkilidir. Göç ve kalkınma konusunu inceleyen kılavuz çalışmalar kırdan kente olan göçün kalkınmada yarattığı etkilerine yöneliktir. Nitekim işgücünün kırsaldan kente yani tarım sektöründen sanayi sektörüne yönelmesinin ekonomik kalkınmayı hızlandıracak bir çok araştırmaya konu olmuştur (Aktaş, 2015, s.39).

Göç her zaman ekonomik ve sosyal kalkınma ile yakından ilişkili olmuştur, ancak son zamanlarda ana akım kalkınma düşüncesinin ve uluslararası politikanın bir parçası haline gelmiştir (Latek, 2019, s.2) Ancak son yıllarda, politika yapıcılar ve akademisyenler açısından göç ve kalkınma konusu önemli derecede ama iyimser bir ilgi gördü. Uzun zaman süren karamsar yaklaşımlar özellikle beyin göçü konusunda, dağılırken, göçmen gönderen ülkeler, ülkeden ayrılan ve göçmen olarak başka bir ülkeye yerleşen vatandaşlarına, potansiyel yatırımcılar ve kalkınma aktörleri olarak yeni misyonlar yükledi ve umutlar bağladı. Özellikle göçmenlerin kendi ülkelerine yaptıkları parasal aktarımlar, (artan işçi dövizleri ve yatırımlar) ülkede bir tür gelirin yeniden dağılımı, yoksulluğun azaltılması ve ekonomik büyüme için bürokratik kalkınma programlarından veya kalkınma yardımlarından daha etkili bir araç olarak görülmeye başlandı (Hein, 2010, s.227).

Geçtiğimiz elli yıl boyunca, göçün göçmen gönderen topluluklar ve ülkelerdeki kalkınma üzerindeki etkisi, “göç iyimserleri” ve “göç karamsarları”nın karşıt görüşlerine karşı sürekli ve bazen hararetle tartışmaların konusu olmuştur (Taylor, 1999). Göç ve kalkınma konusundaki görüşlerdeki bu bölünme, sosyal teorideki (yani, işlevselci ve yapısalci paradigmlar) ve kalkınma teorisindeki (dengeli büyümeye karşı asimetrik kalkınma paradigmları) daha derin paradigmatik bölünmeleri yansıtır. Önemli ölçüde, bu aynı zamanda neoliberal ve devlet-merkezci görüşler arasındaki ideolojik ayrımlarla da örtüşür.

1950-1960’lı yıllarda ilk olarak yaygın bir biçimde kabul gören iyimser yaklaşıma göre göçün eşitsizliği azaltılması açısından ve aynı zamanda sürdürülebilir büyümenin gerçekleşmesi açısından uzun süreli potansiyel bir vasıta olduğu ileri sürülmektedir. 1960’lı yıllarda ortaya çıkan yapısalci görüşe göre ise göç yoksulluktan ve sefaletten kurtulma yöntemi olarak görünmektedir. Bu yüzden göç ile kalkınma ilişkisinin, zaten yoksulluk içinde bulunan kişilerin göç ettikleri ülkeye olumlu yönde bir etki oluşturamayacağı görüşündedir. Böylelikle karamsar görüşe göre göç ve kalkınma ilişkisine bakıldığında göçün az gelişmişliğin sadece bir göstergesi değil aynı zamanda kalıcı olmasına sebep olan bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Memişoğlu ve Yiğit, 2019, s.47). Göç ve kalkınma konusundaki bilimsel ve politik tartışmalar, 1970’lerin başlarına kadar iyimserlikten 1990’lara kadar karamsarlığa ve son yıllarda tekrar daha iyimser bakış açılarına geri dönen bir sarkaç gibi ileri geri sallanma eğiliminde olmuştur.

Her iki görüş her ne kadar ayrı fikirlere sahip olsa da bazı noktalarda aynı çıkarımlarda bulunduklarına dikkat edilmelidir. Portes buna şu şekilde değinmiştir, başka bir ülkeye yerleşmek çoğu göçmen ve aileleri için ekonomik anlamda faydalıdır aksi durumda zaten bu göç gerçekleşmeyecektir. Göç alan ülkenin işverenleri tarafından göç durumu memnuniyetle karşılanmaktadır işverenler genelde göçmen işçi talep etmektedir. Uluslararası göçmen kuruluşlarının öz vatanlarına yönelik ifa ettikleri yardımların mahalli topluluklara bilhassa altyapı ve hizmetlerin ilettilmesi açısından yardımcı oldukları; ulusal seviyede emek ihraç eden ülkeler açısından gelen işçi dövizleri önemli bir yapısal döviz kaynağı olduğu yönündedir (Portes, 2008, s. 20).

3. GÖÇÜN TRC1 BÖLGESİNE ETKİLERİ

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması’na göre TRC1 Düzey 2 Alt Bölgesi Türkiye’nin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan Gaziantep, Kilis ve Adıyaman illerini kapsamaktadır. Bölgenin yüzölçümü 15.552 km²’dir ve Türkiye’nin yüz ölçümünün %2 sine denk gelmektedir. 2019 TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminin verilerine göre, TRC1 Bölgesinin toplam nüfusu 2.838.319 kişidir. Bölgenin demografik özellikleri incelendiğinde, bölgedeki iller arasında farklılıklar olduğu gözlenmektedir.

Tablo 1. TRC1 Bölgesi Nüfus İstatistikleri

Göstergeler	Türkiye	TRC1 Bölgesi	Gaziantep	Adıyaman	Kilis
Toplam Nüfus	83.154.97	2.838.319	2.069.364	626.465	142.490
Yıllık Nüfus Artış Hızı (binde)	13,94	–	19,91	0,12	-0,36
Nüfus Yoğunluğu (km2 Başına Düşen Kişi Sayısı)	108,05	–	303,47	89,08	99,78
Toplam Hanehalkı Sayısı	24.001.940	679.656	494.014	147.714	37.928

Kaynak: TÜİK internet sitesinden alınan verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.

2019 yılında Gaziantep ilinin yıllık nüfus artış hızı binde 19,91 iken net göç hızı binde – 0,6 olarak hesaplanmıştır. Gaziantep ili 2019 yılı sayım sonuçlarına göre 2.069,364 kişilik nüfusu ile TRC1 bölgesinin en büyük ili sayılmaktadır. 2018 verilerine göre Gaziantep ilinin kişi başına gayrisafi yurtiçi hasılası 7.174\$ olarak hesaplanmıştır. Ancak TRC1 bölgesinin en gelişmiş ili olan Gaziantep Türkiye'nin kişi başına gayrisafi yurtiçi hâsıla rakamı olan 9.693\$'ın gerisinde kalıp daha düşük bir hâsıla seviyesinde kalmıştır. Diğer illerde durum farksız olmanın yanı sıra aradaki farkın daha da açık olduğu görülmektedir.

Adıyaman ilinde yıllık nüfus artış hızı binde 3,12 ne göç hızı binde -11,43, toplam nüfus 626,465 olarak belirlenmiştir. Adıyaman ilinin 2018 verilerine göre kişi başına gayrisafi yurt içi hasılası ise 4.771\$ olarak belirlenmekte daha önce bahsedildiği üzere Türkiye ortalamasının çok gerisinde kalmaktadır. Kilis ili incelendiğinde nüfus artış hızı binde -0,36 olarak, net göç hızı ise binde -16,21 olarak görülmektedir. Kilis ilinin toplam nüfusu 142.490 kişi olup kişi başına gayrisafi yurt içi hasılası 5.296 \$ olarak belirlenmiştir. Tablo 1 nüfusa dair veriler verilmiştir.

Tablo 2. TRC1 Bölgesi İllere ve Cinsiyete Göre Yabancı Nüfus

	2018			2019		
İl	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
TRC1	18 420	10 924	7 496	20 975	12 098	8 877
Adıyaman	1 505	773	732	1 575	785	790
Gaziantep	15 997	9 616	6 381	18 096	10 538	7 558
Kilis	918	535	383	1 304	775	529

Kaynak: TÜİK internet sitesinden alınan verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yabancı uyruklu nüfus kapsamında; referans tarihinde geçerli ikamet veya çalışma iznine sahip veya uluslararası koruma kimlik belgesi gibi ikamet izni yerine geçen kimlik belgesi olan ve

referans tarihinde geçerli adres beyanı olanlar ile izinle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından çıkmış referans tarihinde geçerli adres beyanı olan mavi kart hamili kişiler değerlendirilmiştir. Kurs, turizm, bilimsel araştırma vb. nedenlerle 3 aydan kısa süreli vize veya ikamet iznine sahip yabancılar ile geçici koruma statüsüyle ülkede bulunan Suriyeliler nüfusa dâhil değildir.

Tablo.2 de verilen verilere göre 2019 yılında bölge nüfusunun %13,53'ünü yabancı nüfus oluşturmaktadır. Bu yabancı nüfusun büyük çoğunluğu Gaziantep ilinde bulunmaktadır. Bölgede yabancı nüfusun çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır. En az yabancı nüfusun bulunduğu Kilis ili ise bir önceki yıla göre 2019 yılında daha fazla yabancı nüfusa sahip olup kendisinden biraz daha fazla yabancı nüfusa sahip Adıyaman iline oldukça yaklaşmıştır.

Bu verilere bakıldığında bölgenin en gerisinde kalmış Kilis ilinin çeşitli sebeplerle yabancı nüfusunda artış meydana gelmiş ve kendisinden bir önce gelen Adıyaman ilini yakalaması söz konusu olmuştur. Adıyaman ilinin 2019 yılında yabancı nüfusunun yalnızca 70 kişi arttırabilmiş ve bu durum Adıyaman ili için gerekli kalkınma politikalarının geride kaldığından ve yabancıların yaşamak için uygun bir merkez haline gelmesinden uzak bir il olarak gördüğünden söz edilebilmektedir. Yabancı nüfusu çekebilmek adına gerekli çalışmalar konusunda Adıyaman ili 2019 yılında sınıfta kalmıştır.

Tablo 3. TRC1 Bölgesi İllerin Aldığı, Verdiği Göç, Net Göç ve Net Göç Hızı

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi	İl	Toplam nüfus	Aldığı göç	Verdiği göç	Net göç	Net göç hızı (%)
2018-2019(1)	Türkiye Cumhuriyeti	83 154 997	2 806 123	2 806 123	0	0
	TRC1 Bölgesi	2 838 319	76 402	87 181	-10 779	-28
	Adıyaman	626 465	17 619	24 821	- 7 202	-11,4
	Gaziantep	2 069 364	52 268	53 517	- 1 249	-0,6
	Kilis	142 490	6 515	8 843	- 2 328	-16,2
2017-2018(1)	Türkiye Cumhuriyeti	82 003 882	3 057 606	3 057 606	0	0
	TRC1 Bölgesi	2 795 617	75 599	92 032	- 16 433	4
	Adıyaman	624 513	22 034	22 897	-863	-1,4
	Gaziantep	2 028 563	44 704	62 206	- 17 502	-8,6
	Kilis	142 541	8 861	6 929	1 932	13,6
2016-2017(2)	Türkiye Cumhuriyeti	80 810 525	2 684 820	2 684 820	0	0
	TRC1 Bölgesi	2 756 910	72 146	79 752	- 7 606	-8
	Adıyaman	615 076	18 040	22 741	- 4 701	-7,6
	Gaziantep	2 005 515	47 431	50 485	- 3 054	-1,5
	Kilis	136 319	6 675	6 526	149	1,1

(1) Türkiye'de ikamet eden yabancı nüfus kapsamıştır.

(2) Türkiye'de ikamet eden yabancı nüfus kapsamamıştır.

Kaynak: TÜİK internet sitesinden alınan verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.

2016 yılından 2019 yılına kadar baktığımızda TRC1 Bölgesi 2016-2017 yıllarında negatif net göç hızına sahiptir ancak bu yıllar arasında yapılan sayımda Türkiye'de ikamet eden yabancı nüfus bu verilere dâhil edilmemiştir ancak bu yıllardan sonra yapılan sayımlarda yabancı nüfus veriler arasında yer almaktadır. 2017-2018 yılları arasında pozitif net göç hızına geçmiştir bunun sebebi ise Kilis ilinin o yıllar arasında yüksek net göç oranına sahip olmasıdır.

Ancak 2018-2019 yılları arasında tekrardan negatif değerler alıp göç hızı yavaşlamış, göç vermeye devam etmiştir. Göç hızının yavaşlamış olması artık nüfus artış hızının da düşmesine sebep olduğundan söz edilmektedir. Bu bağlamda bölgenin kalkınmışlıkta geride kaldığından ve bu sebeple göç verdiğinden söz edilebilmektedir. Tablo.3 te bu verilere yer verilmiştir.

Tablo 4. TRC1 Bölgesi İşgücü Piyasası

YIL	BÖLGE KODU	İşgücü (1000)	İşsiz (1000)	İşsizlik (%)	oranı
2004	TRC1	557	84	15,1	
2005	TRC1	550	76	13,8	
2006	TRC1	529	80	15,2	
2007	TRC1	568	102	18	
2008	TRC1	634	104	16,4	
2009	TRC1	641	110	17,2	
2010	TRC1	698	85	12,1	
2011	TRC1	679	98	14,4	
2012	TRC1	715	84	11,8	
2013	TRC1	763	56	7,3	
2014	TRC1	744	60	8	
2015	TRC1	782	78	9,9	
2016	TRC1	828	118	14,3	
2017	TRC1	861	130	15,1	
2018	TRC1	876	112	12,8	
2019	TRC1	891	136	15,2	

Kaynak: TÜİK internet sitesinden alınan verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.

2019 yılı itibari ile TRC1 Bölgesinde işsizlik oranı %15,2 olarak hesaplanmıştır. 2019 yılından itibaren bölgede 136 bin kişinin işsiz olduğu, bunun da 99 binin erkek, 37 binin de kadın olduğu tespit edilmiştir. Yaş dağılımı göz önünde bulundurulduğunda ise 15-24 yaş arası işsizlik oranının % 24,6 olduğu bu bağlamda 42 bin kişinin işsiz olduğu hesaplanmıştır.

Tablo 5. 2019 Yılı TRC1 Bölgesi Yaş Gruplarına ve Cinsiyete Göre İşsizlik Verileri

YIL	BÖLGE KODU	Yaş gruplarına göre işsizlik [15 yaş ve üzeri-bin kişi] : Toplam	Yaş gruplarına göre işsizlik oranı [15 yaş ve üzeri-%] : Toplam	Yaş gruplarına göre işsizlik [15 yaş ve üzeri-bin kişi] : Toplam / Erkek	Yaş gruplarına göre işsizlik [15 yaş ve üzeri-bin kişi] : Toplam / Kadın	Yaş gruplarına göre işsizlik oranı [15 yaş ve üzeri-%] : 15-24 / Toplam
2019	TRC1	136	15,2	99	37	24,6

Kaynak: TÜİK internet sitesinden alınan verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.

TRC 1 Bölgesinde genç işsizliğin yüksek seviyelerde olduğu görülmekte ve bu problemin 2010 yılı öncesinde de benzer durumlarda olduğu bilinmektedir. TRC1 Bölgesindeki işsizlik problemi tartışılırken çoğunlukla bölgenin aldığı Suriyeli göçmen sayısı öncelikli sebep olarak gösterilmektedir. Ancak Tablo 4' te görüldüğü üzere 2007-2015 yılları arasında işsizlik oranında ciddi bir azalmaya rastlanmaktadır ve Suriyeli göçmenlerin hızla arttığı dönem olarak bilinen 2013,2014 ve 2015 yılları göz önünde bulundurulduğunda işsizliğin en düşük olduğu zamanlar olarak görülmektedir fakat bu artan işgücü vasıfsız işgücüdür. Suriyeli göçmenlerin vasıflı işgücüne pozitif yönde bir katkısı bulunmamaktadır. Kalkınma sürecinde işsizliğin güçlü bir parametre olduğu bilinmektedir. Çünkü işsizlik insanların yaşam standartlarını belirlemekte önemli bir unsurdur. Bu sebeple bölgenin kalkınmışlık seviyesini ele alırken işsizlik seviyesini göz ardı etmek mümkün olmamaktadır.

Tablo 6. 2014-2018 Yılları TRC1 Bölgesi Kişi Başına Gayrisafi Yurt İçi Hasıla Verileri

YIL	BÖLGE KODU	Kişi başına GSYH (\$)
2014	TRC1	\$7.923,00
2015	TRC1	\$7.364,00
2016	TRC1	\$7.226,00
2017	TRC1	\$6.993,00
2018	TRC1	\$6.543,00

Kaynak: TÜİK internet sitesinden alınan verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.

TRC1 Bölgesi gayrisafi yurtiçi hasılası incelendiğinde 2014 yılından 2018 yılına kadar düzenli bir azalış gözlenmektedir. İşsizliğin artmasıyla gayrisafi yurt içi hasılda da 2014-2018 yılları arasında toplamda 1.380,00\$ azalış görülmektedir. Gayrisafi yurtiçi hasıla bize ekonomik büyüme hakkında bilgiler verir ve görüyoruz ki bölge ekonomisi yıllar geçtikçe küçülmeye gitmiştir. Genel olarak yavaşlayan veya küçülen ekonomilerde işsizlik oranları da artmaktadır. 2014 yılı ve sonrası azalan gayrisafi yurtiçi hasıla ile yükselen işsizlik oranları tablo 5 ve tablo 6 da görülmektedir.

4. SONUÇ

2011 yılında Suriye'den gelen göç dalgası TRC1 bölgesinin Gaziantep ve Kilis illerinin Suriye sınırına yakın olması sebebiyle bu bölgede yoğunlaşmıştır. İlk etapta Suriye'den gelen sığınmacılar bu bölgeye intikal etmiştir ve bu sebeple bölgenin nüfusunda, işgücünde ve birçok yapısında değişime sebep olmuştur. Bölgede kampların kapatılması sonucunda sözü edilen sığınmacı nüfus kent merkezlerine ve ilçelere yerleşmiştir. Bu durum bölgede sosyal, güvenlik ve ekonomik anlamda birçok probleme yol açmıştır.

Bölge incelendiğinde Gaziantep, Adıyaman ve Kilis illerinin merkez ilçelerinin gelişmiş yapıda olduğu diğer ilçelerin ise geri kalmış ve aradaki farkın fazla olduğu bilinmektedir. Bölgede tam bir kalkınmadan söz edilebilmesi için gerekli eğitim, sağlık, sosyal imkânlar ve toplumsal cinsiyet

eşitliğin artırılması yönünde çalışmalar hızlandırılmalıdır. Bu bölgede yer alan tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin endüstri ile entegre edilmesi bölgenin kalkınabilmesi açısından ciddi önem arz etmektedir. Özellikle tüketimin yoğun olduğu merkez ilçeler ile üretimin gerçekleştiği az gelişmiş ilçeler arası ilişkinin artırılması yönündeki stratejiler bu süreçte anlamlı bir girişim olacaktır. Bölgede sanayisi gelişmiş Gaziantep merkez ilçeleri ve Adıyaman merkez ilçesi dışında bölgenin diğer ilçelerinde olumu bir etki yaratmamıştır.

Gaziantep ilinin gerek gastronomi alanında ilgi odağı olması, gerek turizm faaliyetlerindeki artış, turizm yatırımlarına can suyu olmuştur ancak bölgenin kalkınmasına yeterli seviyede katkı sağlayamamıştır. Bölgede işsizlik oranları 2015 yılı sonrası artmaya devam etmiştir. Görülen yüksek işsizlik oranları ile bölge vatandaşlarının yaşam standartları da düşüş göstermektedir.

Sonuç olarak, bölge aldığı göçün de etkisiyle, Suriye'den kaynaklanan olumsuzlukları yakından hissetmiş, güvenlik kaygısı problemiyle baş başa kalmıştır. Başta Suriye'den gelen göç dalgası vasıfsız iş gücünde kısmen iyileşmeye yol açsa da daha sonraları bu durum tekrar tersine dönmüş ve bölge yetersizliğinden dolayı göç vermeye başlamıştır. Bölge aldığı göç ile anlamlı bir kalkınma seviyesi yakalayamamış aksine kaynakları yetersiz gelmeye başlamıştır. Kalkınma için önemli olan milli geliri arttıramadığı gibi gerekli sosyokültürel ve ekonomik yapının da gelişmesine katkı sağlayamamıştır.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ Munise Tuba, (2015), Göç Olgusu Ekonomik Kalkınmada İtici Güç Olabilir Mi? , Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, S.1, s.37-48
- BARIŞIK Salih,(2020), Küreselleşen Dünyada Fırsat Eşitliği Arayışında Uluslararası Göç ve Türkiye'nin Suriye Deneyimi, Ankara: Gazi Kitabevi
- ÇAĞLAR Türken, (2018), Göç Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve, Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi, S.8, s.26-49
- EKİCİ Süleyman ve TUNCEL Gökhan, (2015), Göç ve İnsan, Birey ve Toplum, S.9, s.9-22
- GENÇ Yusuf, GÜNDÜZ USTABAŞI Dilara ve ÇÖPOĞLU Mustafa, (2019), Göç ve Kalkınma İlişkisi, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, S.18, s.479-498
- GÜNAY Enver, ATILGAN Dilek ve SERİN Emine, (2017), Dünya'da ve Türkiye'de Göç Yönetimi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, S.2, s. 37-60
- GÜNEŞ Sevcan ve KARAALP Hacer Simay, (2016), Türkiye Ekonomisi ve Güncel Makroekonomik Konular, Akademi Yayın Hizmetleri
- KOÇAK Yüksel ve TERZİ Elvan, (2012), Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, S.3, s.163-184
- MEMİŞOĞLU Fulya ve YİĞİT Celil, (2019), Uluslararası Göç ve Kalkınma: Teori ve Güncel Meseleler, Yıldız Social Science Review, S.5, s. 39-62
- PORTES Alejandro, (2008). Migration and Development: A Conceptual Review of the Evidence. S. Castles, & R. D. Wise (Ed.), Migration and Development: Perspectives from the South (s. 17-43). Geneva: International Organization for Migration.
- SAĞLAM Serdar, (2006), Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, S.5, s.34-44
- TODARO, M. and SMİTH, S.C., (2011). Economic Development 11th Edition", Pearson Education and Addison-Wesley
- TOLUNAY Ahmet ve AKYOL Ayhan, (2006), Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar, Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, S.2, s. 116-127

- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/tabloOlustur.do?d-4326216-e=2&6578706f7274=1>, (E.T.: 01.01.2021)
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do?d-4326216-e=2&6578706f7274=1>, (E.T.: 01.01.2021)
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do?d-4326216-e=2&6578706f7274=1>, (E.T.: 01.01.2021)
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=vdElxtOPKfoo/S13kS95A8EeYCXOn56otKbph3fCHCItRmfbM/JEB5x68UmPz2ty>, (E.T.: 01.01.2021)
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=vdElxtOPKfoo/S13kS95A8EeYCXOn56otKbph3fCHCItRmfbM/JEB5x68UmPz2ty>, (E.T.: 01.01.2021)
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=HTcvkZhsQ3ngYwifRp8Cegz/RHy2LcB3i5vronk1gaXG0RGZ4qwunvcFHmL/XTkZ>, (E.T.: 01.01.2021)
- TÜRKKAN Büşra, (2019), Uluslararası Göç Olgusu: Suriyeli Göçmenlerin Türkiye'deki Ekonomik ve Sosyal Yapı Üzerinde Etkileri, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
- Uluslararası Göç Örgütü, <https://www.iom.int/key-migration-terms#International-migration>, (E.T.: 08.12.2020)
- ÜNSAL Ayşe, (2019), Uluslararası Göç Kavramı ve Uluslararası Göçün Ülke Ekonomileri Üzerinde Muhtemel Etkileri. Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi, S.18, s.50-61
- YILDIRIM Aziz, (2004), Kentleşme ve Kentleşme Sürecinde Göçün Suç Olgusu Üzerindeki Etkileri, Ankara Üniversitesi SBE Kent ve Çevre Bilimleri ABD Yüksek Lisans Tezi
- ILO (2004), Towards a fair deal for migrant workers in the global economy, Report VI, International Labour Conference, 92nd Session, Geneva, 2004.
- de Haas, Hein. (2010). Migration and Development: A Theoretical Perspective1. International Migration Review. 44. 227 - 264. 10.1111/j.1747-7379.2009.00804.x.
- Taylor, J. E. (1999) “The New Economics of Labour Migration and the Role of Remittances in the Migration Process.” International Migration 37(1):63–88.
- Latek, Marta (2019), Interlinks between migration and development, European Parliamentary Research Service, January. 1-12. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/630351/EPRS_BRI\(2019\)630351_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/630351/EPRS_BRI(2019)630351_EN.pdf)

Küresel Isınma ve İklim Değişikliğinin Turizme Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme¹

The Impacts of Global Warming and Climate Change on Tourism: An Evaluation on Turkey

Doç. Dr. Mustafa DOĞAN
Batman Üniversitesi
mustafadoganmustafa@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7648-8469

İcla TOPRAK
Batman Üniversitesi
iclatoprak@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2764-408X

DOI: 10.37154/cudes.2021.35

Makale Bilgisi

Geliş: 21.10.2021
Onay: 09.11.2021

Anahtar Sözcükler:

Küresel Isınma
İklim Değişikliği
Turizm
Türkiye

Öz

Küresel ısınma, dünyanın birçok yerinde iklim bölgelerinin değişmesine, sonuç olarak, birçok bitki ve hayvan türü sayısında ve çeşitliliklerinde değişimler ve mevsimsel aktivitelerde kaymalar yaratmaktadır. İklim değişikliği, iklimin ortalama durumunda ya da değişkenliğinde uzun yıllar boyunca süren istatistiksel olarak anlamlı değişimler olarak kabul edilmektedir. Araştırma, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin, Türkiye turizmi üzerindeki mevcut ve olası etkilerine odaklanmıştır. Bu çalışmada literatür araştırmasından elde edilen veriler ışığında, iklim değişikliğinin hali hazırdaki ve senaryolara göre olası etkileri üzerinden, turizmin nasıl bir yön alacağı ve alması gerektiğine ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bağlamda Türkiye turizminin başta deniz turizmi olmak üzere tüm türleriyle, kökten ve kategorik olarak iklim değişikliğinden etkileneceği ve bu etkilenemenin büyük oranda olumsuz olacağı öngörülmektedir. Türkiye'nin, Akdeniz çanağında yer alan ve turizmde ağırlığı olan bir ülke olması, kıyı alanlarının yönetimiyle ilgili sorunlar, tatlı su kaynaklarındaki azalma ve kuraklık nedeniyle, acil olarak adaptasyon çalışmaları yapması gerektiği görülmüştür. İklim değişikliğine bağlı turizm gelişim stratejilerinin oluşturulması, olası senaryolara göre ulusal çapta uyum ve önlem uygulamalarının yürütülmesi ve turizmden kaynaklı küresel ısınmayı artıran faaliyetlerdeki karbon azaltıcı çalışmalara destek verilmesi önem arz etmektedir.

ArticleInfo

Received: 21.10.2021
Accepted: 09.11.2021

Keywords:

Global Warmaing,
Climate Change
Tourism
Turkey

Abstract

Global warming causes changes in climate zones in many parts of the world, resulting in changes in the number and diversity of many plant and animal species. Climate change is considered to be statistically significant changes in the mean state or variability of the climate over many years. The research focused on the current and potential effects of global warming and climate change on tourism in Turkey. In this study, in the light of the data obtained from the literature research, evaluations have been made on the current and possible effects of climate change according to the scenarios, and how tourism will take and should take. In this context, it is predicted that tourism in Turkey, with all its types, especially sea tourism, will be radically and categorically affected by climate change, and this effect will be largely negative. It has been seen that Turkey urgently needs to make adaptation studies due to the fact that it is a country located in the Mediterranean basin and has a weight in tourism, problems related to the management of coastal areas, decrease in freshwater resources, and drought. It is important to create tourism development strategies related to climate change, to carry out national adaptation and precautionary practices according to possible scenarios, and to support carbon-reducing activities in activities that increase global warming caused by tourism.

¹ Bu makale, V. International West Asia Congress of Tourism Research 24 – 26 September 2021'de bildiri olarak sunulan çalışmaya dayanmaktadır.

1. GİRİŞ

İnsanların yerleşik hayata geçmesinden bu yana değişmemiş gibi görünen iklim, aslında durgun bir yapıya sahip değildir. İklim ve özel olarak hava olaylarının insan yaşamını doğrudan etkilediği açıktır. Antik dönemde Strabon'dan (2000) Aristoteles'e (1993), Orta çağda İbn-i Haldun (1986)'dan sonrasında Montesquieu (1963)'ya kadar birçok filozof iklimlerin toplumun ve insanların yaşamları hatta tutum ve davranışları üzerindeki etkisine ilişkin iddialarda bulunmuştur. Ancak yerkürenin ortalama sıcaklık değerlerinde sanayi devrimi öncesi ile sonrası arasında belirgin bir fark olduğu ortaya çıkmış; özellikle Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC) tarafından yapılan araştırmalar (2007, 2013, 2014) bu dönemde insan kaynaklı faaliyetler nedeniyle dünyanın yaklaşık 1,0 C daha ısındığını ve bu ısınmaya bağlı olarak buzulların daha hızlı erimesi, deniz seviyesinde yükselme, iklim değişikliği ve sıra dışı hava olaylarının ortaya çıktığını göstermiştir.

İnsanlık tarihsel seyri içinde birçok nedenle zorunlu ya da gönüllü olarak hareket etmiş ve konum değiştirmiştir. Bu sürecin zorunlu göçlerle ilgili boyutunda geçmişin iklime bağlı coğrafi ve fiziksel koşulları ne kadar etkiliyse, bugünün gönüllü geçici turistik yer değiştirmeleri üzerinde de o kadar etkilidir. Özellikle 20. Yüzyılın üçüncü çeyreğinden sonra birçok etmenin iklimsel özelliklerin çekiciliğine bağlı seyahat faaliyetlerini artırdığı hatta kitlesel boyutlara taşıdığı bilinmektedir. Turizm dünya ekonomisinin %10'unu oluşturan bir büyüklüğe ulaşmıştır (UNWTO, 2020). Bu sürecin birçok açıdan bir gelişme sağlamasının yanında özellikle çevresel boyutta bazı bozulmalara da neden olduğu açıktır.

Küresel ısınma, dünyanın birçok yerinde iklimin, iklim bölgelerinin değişmesine, buna bağlı olarak da insan, bitki ve hayvan yaşamı üzerinde çeşitli etkilere neden olmaktadır. İklim değişikliği, iklimin ortalama durumunda ya da onun değişkenliğinde uzun yıllar boyunca süren ve istatistiksel olarak anlamlı olarak kabul edilen değişimlerdir. Araştırma, küresel ısınma ve iklim değişikliğine bağlı unsurların Türkiye turizmi üzerindeki mevcut ve olası etkilerine odaklanmıştır. Türkiye ekonomisi açısından turizm sektörünün önemi dikkate alındığında turizmi olumsuz etkileyen ve etkileyecek gelişmelere, karşı bilimsel çalışmalarla desteklenen uygulamaların hayata geçirilmesi kritik bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda, literatür araştırmasından elde edilen veriler ışığında, iklim değişikliğinin turizmi nasıl etkilediği ve etkileyeceği; buna karşı alınması gereken önlem ve uyum faaliyetlerinin neler olması gerektiği tartışılmış ve öneriler geliştirilmiştir.

1.1 Küresel Isınma

Küresel ısınma, güneşten yeryüzüne gelen ve atmosferden yansıyan ışınların, sera etkisi yapan karbon gazları tarafından uzaya geri dönmesinin engellenmesi sonucu oluşmaktadır. Dünya nüfusunun hızla artması, yaşam standartlarının yükselmesi, kentleşme hareketleri ve yoğun göçler sanayi devriminden günümüze kadar üretimi kitlesel düzeyde artırmıştır. Bunun sonucunda özellikle son yüz elli yıldır çok fazla miktarda tüketilen kömür, doğalgaz ve petrol gibi yakıtlar; toprak örtüsündeki değişimler, büyük oranda zararlı gazların atmosfere salınmasına ve böylelikle küresel ısınmaya sebep olan önemli etkenlerdir (Eryılmaz ve Demiraslan, 2018). 1800'lü yıllarda başlayan ve 20. yüzyılda artan kömür ve petrol ağırlıklı fosil yakıtların kullanımı sonucu büyük miktarda karbondioksit (CO₂) atmosfere salınarak "doğal sera" etkisini kuvvetlendirilmiştir (Babuş, 2005). Ayrıca 1930'lu yıllarda sanayide kullanılmaya başlanılan sülfürhekzaflorit (SF₆), kloroflorokarbonlar (CFC), hidroflorokarbonlar (HFC) ve hidrokloroflorokarbonlar (HCFC) gibi sentetik gazların da salınımlarıyla atmosferin ısı tutma kapasitesi yükselmiştir (IPCC, 2007). Sera gazı etkisine neden olan karbon emisyonlarının yaklaşık %72'sinin CO₂'den oluştuğu, metan (CH₄), nitroz oksit (N₂O), florlu gazların da (F-gazlar) sırasıyla %19, %6 ve %3'lük paylara sahip olduğu saptanmaktadır (Oliver vd, 2017: 8).

İnsan kullanımı, küresel buzsuz kara yüzeyinin %70' inden fazlasını doğrudan etkilemekte olup, arazi iklim sisteminde önemli bir rol oynamakta; karalar üzerindeki ısınma, küresel ortalama yüzey sıcaklıklarından daha hızlı bir şekilde gerçekleşmekte ve arazi üzerinde gözle görülür etkiler oluşturmaktadır (<https://www.wwf.org.tr>). 2007-2016 döneminde tarım, ormancılık ve diğer arazi kullanımı bazlı insan faaliyetleri, %23'lük CO₂, %44'lük metan (CH₄) ve %82'lik azot oksit (N₂O) emisyonundan sorumludur ve aynı zamanda sera gazları toplam emisyonlarının %23'ünü temsil

etmektedir (<https://www.ipcc.ch/about/>). Bunun yanı sıra yerleşim alanı açmak için ormanların yok edilmesi ve arazi kullanımının değişmesi gibi nedenlerden dolayı son iki yüz yıl içinde gezegenin ortalama sıcaklığı son 50 yıl öncesine göre artışın en yoğun olarak yaşandığı dönem olmuştur (İncecik, 2007).

Günümüzün endüstrileşmiş ülkeleri, sanayi devriminden günümüze kadar atmosferdeki sera gazlarının artmasında önemli bir paya sahiptirler (Alper ve Anbar, 2007). Bu açıdan bakıldığında gelişmiş ülkelerin, 19. ve 20.yüzyıl sonuna kadarki emisyonlardan; gelişmekte olan ülkelerin de ondan sonraki karbon gazı emisyonlarının artışından büyük oranda sorumlu oldukları söylenebilir. Küresel ısınma, dünyada yaşayan ekosistemlerin bütüncül yapısına etki eden, milyonlarca hayvan ve bitki türlerinin yok olmasına neden olan, insan yaşamını tehdit eden, kuraklaşma, aşırı sıcaklık, susuzluk, yangın gibi meteorolojik olayların artmasına neden olan bir durumdur. Küresel Isınma sorununun iş birliği düzeyinde ve uluslararası bağlamda ele alındığı 1992 Rio Dünya Zirvesi'nde, 1800'lere kıyasla, dünyanın 2°C dereceden fazla ısınmasının önlenmesi amaçlanmıştır (Yıldızcıoğlu, 2018: 5). Birleşmiş Milletler Hükümetlerarası İklim Paneli (BMHİP) tarafından yapılmış 6000 çalışma, 44 ülkeden uzmanların katkılarıyla, çalışmayı okuyanların yaptığı 40.000 yorum ve değerlendirmeler sonucu oluşan 1200 sayfalık rapor, küresel ısınmayı gelecek 20 yıl içinde 1.5C derecelik artışla sınırlamanın, canlı yaşamı, çevre ve çevre dengesi üzerindeki olumsuz etkileri zaman içerisinde onarabilme bakımından yaşamsal bir öneme sahip olduğunun altını çizmektedir (BBC:2018). Sera gazı emisyonlarının mevcut hızı devam ederse, küresel ısınmanın 2030 ile 2052 yılları arasında 1,5 C sınırını geçeceği tahmin edilmektedir (IPPC, 2020).

Küresel ısınma, kurak iklim bölgelerinin genişlemesi ve kutup bölgelerinin daralması dahil olmak üzere dünyanın birçok yerinde iklim bölgelerinin değişmesine yol açmıştır. Sonuç olarak, birçok bitki ve hayvan türü sayısında ve çeşitliliklerinde değişimler ve mevsimsel aktivitelerde kaymalar meydana gelmiştir (IPCC, 2020). Tüm bu süreç içerisinde ortaya çıkan bilimsel ölçüm, rapor ve değerlendirmeler, iklim değişikliği üzerindeki spekülasyonları minimize ederken, geleceğe ilişkin bilimsel öngörülerle donanan kaygıları da maksimize etmiştir. Bu çalışma, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin Türkiye Turizmine olası etkilerine odaklanmıştır. Bu bağlamda, literatür araştırmasından elde edilen veriler ışığında, Türkiye'de turizminin iklim değişikliğinin hali hazırdaki ve senaryolara göre olası etkileri üzerinden nasıl bir yön alacağı ve alması gerektiğine ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır.

1.2. İklim Değişikliği

Küresel ısınma ve iklim değişikliği terimleri aynı anlamda kullanılsa bile bu iki terim aynı anlamı taşımamakta, küresel ısınma iklim değişikliğinin bir yönünü ifade etmektedir (Agency, 2016:3). İklim, "yeryüzünün herhangi bir yerinde uzun yıllar boyunca yaşanan ya da gözlenen tüm hava koşullarının ortalama özelliklerinin yanı sıra, onların oluşma sıklıklarının zamansal dağılımlarının, gözlenen ekstrem olay ve değerlerle birlikte tüm değişkenlik tiplerinin bireşimi" olarak tanımlanır (Türkeş, 2001). Belirli bir süre aralığında ve belirli bir bölgede yaşanan hava olaylarının ortalaması olarak tanımda bahsedilen süre de genellikle 30 yıl olarak kabul edilmektedir (IPCC, 2013). Küresel ısınma olarak tarif edilen kuvvetlenen sera etkisinin en önemli ve açık etkisi, yerkürenin enerji dengesi üzerinde ek bir pozitif ışımsal zorlama oluşturarak, yerküre iklimini ısıtmasıdır (Türkeş, 2008). İklim değişikliği, ısınan yerküre üzerinde, deniz seviyesinin yükselmesi, kuraklık, sel, buz tabakalarının erimesi, sıcaklık ve yağış rejiminin değişmesi gibi daha kapsamlı ve uzun dönemli etkileri işaret etmekte ve iklimin ortalama durumunda ya da değişkenliğinde uzun yıllar süren istatistiksel olarak anlamlı değişimler olarak kabul edilmektedir (Farmer ve Cook: 2013; Türkeş, 2008).

İklim değişikliği, doğal iç süreçler ve dış zorlama etmenleri ile atmosferin bileşimindeki değişiklikler nedeniyle oluşabilirken, iç süreç ve etmenler; doğrudan iklim sisteminin içerisinde gelişen ve atmosferin bileşimindeki ve yerkürenin yüzey özelliklerindeki doğal ya da insan kaynaklı önemli değişiklikleri kapsayan unsurlardır (Türkeş, 2008). İklimi zaman içinde değiştiren dış zorlamalar ve etmenlerse, genel olarak güneş etkinliklerindeki değişimler ve yerküre ile güneş arasındaki astronomik ilişkilerdeki değişiklikler ve levha hareketleri gibi doğal olaylardan kaynaklı değişiklikleri içerir (Erinç, 1969; Erlat, 2010; Le Treut vd., 2007; Türkeş, 2008, 2011). İnsan etkinlikleri sonucunda atmosfere salınan sera gazları, aerosoller (çeşitli uçucu küçük parçacıklar) ile

volkanik püskürmeler, etki süreleri değişmekle birlikte, iklim değişikliklerine neden olabilecek başlıca içsel süreç ve etmenlerdir (Türkeş, 2008:27). İklimsel değişimin en önemli nedeni insan eylemlerinin doğrudan sonucu olarak, atmosferde sera etkisine neden olan karbon gazlarındaki artış olduğuna dair küresel bir görüş birliği vardır (Alagedik vd., 2016; Gautier, 2014). Günümüzdeki iklim değişikliği, sera gazı birikimlerini arttıran insan etkinlikleri dikkate alınarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde (2002) iklim değişikliği, "karşılaştırılabilir bir zaman döneminde gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan ya da dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan etkinlikleri sonucunda iklimde oluşan bir değişiklik" biçiminde tanımlanmıştır.

Küresel deniz seviyesi ortalaması 1880 ile 2000 yılları arasında toplamda 20 santimetre artmış ve bu oran 2000 yılından itibaren artık yılda 2,3 ila 3 mm hızla artmaya devam etmektedir (Gautier, 2014). Dünyanın 3 milyar yıl önceki dünya sıcaklığının 70 C derece civarında olduğu, uzun süre sıcak bir küre olarak kaldıktan sonra (2,3 milyar yıl önce) yavaş yavaş soğuma eğilimine girdiği ve daha sonra M.Ö. 760-700 ve 620 ile 590 yılları arasında neredeyse kartopuna dönüşerek dünyanın buzul dönemler yaşadığı tahmin edilmektedir (Uzmen, 2007: 27-28). Dünyanın soğuma ve ısınma dönemleri zamanla iklimin değiştiğini göstermekte ve böylece mevsimlerde görülen uzun süreli değişimlerin doğal süreçleri içerdiği söylenebilir ve yaşanan bu süreçler "iklim değişkenliği" olarak tanımlanır (IPCC, 2007: 667). Ancak 19. yüzyılın ortalarından beri, iklimdeki doğal değişebilirliğe ek olarak, ilk kez insan etkinliklerinin de iklimi etkilediği yeni bir döneme girilmiştir (Türkeş, 2008).

İklim değişikliğinin gündeme taşınmasında IPCC (1988), UNFCCC (1992), gibi önemli kuruluşların yaptıkları çalışmalar etkili olmuştur. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC), iklim değişikliği ile ilgili sosyo-ekonomik, teknik ve bilimsel bilgileri bilim insanlarının katkılarıyla raporlar halinde düzenli aralıklarla yayınlamaya, 2007 yılında da Dördüncü Değerlendirme Raporunu yayınlamıştır. İlk rapora göre (2007) 19. yüzyılın ortalarından günümüze yüzey sıcaklıklarındaki artışın %90'ının insanların etkisiyle sera gazı salınımındaki artıştan kaynaklandığı belirtilmiştir (MGM, 2017:6). 2014 yılında ki IPCC değerlendirme raporuna göre de "iklim sistemleri üzerindeki insan etkisinin kesin" olduğunu ve "insanlar ve doğal sistemler üzerinde geniş çaplı etkilerinin olduğu belirtilmiştir (<https://www.iklimhaber.org/etiket/hukumetlerarasi-iklim-degisikligi-paneli/>). İklim değişikliğinin kesin olduğu ve bunun etkilerinin somut olarak yaşandığı bir dünyanın, artık olası etkileri üzerinde de yoğunlaşarak, stratejik planlama ve eylemler yapması gerektiği her zamankinden açık hale gelmiştir.

1.3. Küresel Isınma ve İklim Değişikliğinin Mevcut ve Olası Etkileri

Antarktika ve yüksek kuzey enlemlerinde yağışlar 21. yüzyılın ikinci yarısına kadar artabileceği; Kuzey yarımküredeki deniz buzu ve kar örtüsünün yayılışının azalacağı ve buzulların geri çekilmesinin süreceği tahmin edilmektedir. Antarktika buz kalkanının, yağış sebebiyle kütle kazanacağı ancak akışlardaki artışın, yağış oranından fazla olacağı ve bu nedenle de Grönland'daki buz kalkanlarının kütle kaybetmesi beklenmekte ve Antarktika buz kalkanı deniz seviyesinin altında kalması konusunda kaygılar bulunmaktadır (Türkeş, 2008). IPCC'nin 2007 yılı raporuna göre, küresel deniz seviyesi 1870'den 2005 yılına kadar 20 cm artmıştır. Kopenhag İklim Kongresi (2019)'nde deniz suyu seviyesinde gelecek yıllarda tahmin edilen yükselmenin, IPCC'nin raporunda öngörülenden daha fazla olacağı kesinleşmiş ve nitekim yapılan son araştırmalar 21. yüzyılın ilk 20 yılında buzullardaki erime ve deniz suyu seviyesindeki yükselmenin iki kat daha hızlı olduğu ortaya çıkmıştır (BBC, 2021). Yapılan modellemelere göre 2100 yılında deniz seviyesi yükselmesinin 31-65 cm arasında olabileceği (UNWTO ve UNEP, 2008: 75); bu durumda küçük ada ülkeleri de dahil olmak üzere denize kıyısı olan her destinasyon ölçeğinde ciddi risklerin olduğu açıktır. Avrupa kıtasında; dağlık bölgeler, kıyı bölgeleri, sulak alanlar ile özellikle Akdeniz çanağındaki bölge en savunmasız alanlar olarak bilinmekte ve bu bölgelerde bazı olumlu etkiler yaşansa da çok daha fazla olumsuz etkinin yaşanması beklenmektedir (EEA, 2005).

Asit, nem ve su seviyelerinde görülecek değişimler yapıların bünyesinde kimyasal, biyolojik ve fiziksel hasarlara sebep olup; hortum, sel, fırtına gibi şiddetli hava ekstremelerinin kültürel yapılarda strüktürel zararlara sebep olmakta; ayrıca erozyon ve çölleşme nedeniyle yapıların olduğu zemin güçsüzleşmekte ve yer kürenin ait ve tuz dengesi sebebiyle yer altı yapıları zarar görmektedir.

Hükümetlerarası İklim Değişimi Paneli (IPCC) tarafından 2030 yılı için yapılan senaryolara göre artacak olan olası iklimsel tehlikeler (uç meteorolojik olaylar) şunlardır:

- Sıcak hava dalgaları,
- Orman yangınları,
- Tarımsal haşereler,
- Kuraklık,
- Şiddetli yağışlar (ani sel ve şehir sellerinde artış),
- Tropikal fırtınaların, yani tayfunlar sayısı ve şiddeti,
- Tarım, agro-kültür, hayvancılık, tatlı su depolamasının üzerindeki etkiler,
- Sıtma ve malarya gibi hastalıkları taşıyan böceklerin normalde bulundukları bölgeden çıkarak yayılması.

İklim değişikliği sebebiyle fırtına ve sel gibi afetlerin şiddetinde ve sıklığında görülebilecek artışlar ülke sermayelerinin beklenen süreden önce kullanım dışı kalmasına sebep olabilecektir. İklim değişikliğine bağlı ekonomik maliyetinin dünya genelinde yaklaşık 7 trilyon dolar olabileceği tahmin edilmektedir (Stern, 2006: 150). Günümüz için saptanan rakamların, dünya ekonomisinin %20'sine denk geleceğini, erken önlem alınırsa, maliyetin dünya ekonomisinin sadece %1'ine denk düşeceği iddia edilmektedir (Uzunoglu, 2006: 17).

Uzun yıllar etkileri devam edecek olan küresel ısınma ve iklim değişikliği sermaye yatırımlarının farklılaşmasının daha sık gündeme gelmesine etki edebilecektir (Fankhauser ve Tol, 2005: 4). Bu etkiler özellikle gelişmiş ülkelerde milli gelirlerini daha çok sabit sermayeye yatırımlarından dolayı fiziksel sermayenin yıpranmasına neden olup, sermaye zararlarına yol açabilecektir (Stern, 2007: 131–133). Karbon gazları salınımları azaltılsa bile, hâlihazırda değişen atmosfer koşullarının iklim değişikliğini tetiklemeye uzunca bir süre devam edeceği tahmin edilmektedir. İklim değişikliği sebebiyle gelecek yıllarda sel, gıda kıtlığı ve kuraklığın artış göstereceği tahmin edilmekte olup yaşanabilecek krizler nedeniyle toplumsal ve sosyal sorunlar yaşanması da muhtemeldir (Akkaya, 2019:283). Bu sürecin ekonominin içindeki tüm sektör ve endüstrileri etkileyeceği; ekonominin gidişatında ve temel nosyonlarında köklü değişimleri zorlayacağı öngörülmektedir.

1.4. Küresel Isınma, İklim Değişikliği ve Turizm

Turizm sektörü, özellikle 20. yy. Ortalarında tüm dünya ülkelerinin dikkatini çekmeye başlayan ve son yıllarda hızlı büyüyen sektörler arasında bulunmaktadır. Turizm destinasyonları iklime karşı hassastır (Scott ve Lemieux, 2010) ve iklim, seyahat deneyimi üzerinde önemli bir faktördür. Turizm ve iklim değişikliği iki yönlüdür. İklim değişikliği bu bağlamda turizm sektörünün faaliyetlerinden kaynaklanan karbon emisyonu konunun bir yönünü oluştururken, doğrudan ya da dolaylı olarak etkileri konunun diğer yönünü oluşturmaktadır (Becken ve Clapcott, 2011). Örneğin özellikle turistlerin en çok tercih ettiği ulaşım şekli olan havayolu seyahatlerinin, zararlı sera gazlarının başlıca kaynaklarından biri olduğu bilinmektedir. Turizm amaçlı havayolu ulaşımından kaynaklanan emisyonun, toplam sera gazlarının yüzde 40'ına neden olduğu bu payın, 2035'te yüzde 52'ye yükseleceği tahmin edilmektedir (UNWTO, 2009). 2035'e gelindiğinde sadece hava taşımacılığında yüzde 50'nin üzerinde bir artış oluşacağı (World Bank 2012), seyahat talebinin 2050'de iki, 2100'de üç katına çıkacağı (Sims R. Vd: 2014) öngörülmektedir.

Turizm sektörü, ürünü tüketiciye götürmek yerine, tüketiciyi üretim yerine getirmekte ve iklim, deniz, dağlar, orman ve göller vb. gibi, üretimi için herhangi bir bedel harcanmadan sahip olunan unsurları, ekonomik mallara dönüştürmektedir (Olalı ve Timur, 1988). Bu açıdan turizmin temel hammaddelerinden birinin sahip olunan iklim olduğu söylenebilir. Hem çevreye duyarlılık hem de iklime olan bağımlılık açısından turizm ile iklim değişikliği arasında karşılıklı ve etkileşimli bir ilişki vardır. Deniz-kıyı turizminden, kayak-kış turizmine doğa turizminden-macera turizmine kadar hemen hemen her turizm türünde iklimin en önemli faktörlerden biri olduğu açıktır. Bu faktörün aynı zamanda turistler açısından destinasyonun çekiciliklerinden biri olduğu da bilinmektedir. Lakin iki yön açısından da etkinin algılanması oldukça zordur. Uzun bir dönemi kapsayan değişim, bu zorluğun temel sebeplerindedir.

İklim değışiklikleri, insan hayatını farklı yönlerde etkileyecek olsa da özellikle hizmet sektörü için bu durum daha şiddetlidir. Turizm, iklime bağı olarak değışkenlik gösteren gelişmelere karşı en hassas hizmet sektörü görünümündedir (Gülbahar, 2008). İklim değışikliği nedeniyle şiddetli ekstrem hava olaylarının olacağı tahmin edilmekte ve bu olaylarda yaşanacak değışimlerin insan sağığı ve ekosisteme büyük hasarlar vermesinin yanında turizm sektörünü de olumsuz yönde etkileyebileceğı öngörülmektedir (Nicholls, 2004: 239). Avrupa’da iklim değışikliğinden en fazla etkilenen alanlar; Güneydoğı Avrupa, Akdeniz ve Orta Avrupa’dır (EEA 2005). Örneğın İspanya’nın kuzeyindeki soğıuk bölgelerin, iklim değışikliğine bağı olarak artan sıcaklıklardan yarar sağılaması beklenirken, güneydeki sıcak şehirlerde seyahatlerin sıklığında düşüş yaşanacağı tahmin edilmektedir (Priego vd., 2015).

İklim değışikliğinin turizm ve seyahat üzerinde etkili olduğu ancak iklim değışikliğinin etkilerine yönelik önlemlerin sadece turizm sektörünün gelişimi için değıl, toplumsal dönüşüm ve gelişim için de yararlı olabileceğı (Weir, 2017) ve bunun için ulusal ve uluslararası düzeyde hem hükümet hem de hükümet dışı gurupların birlikte hareket etmesi gerektiğı (Liu vd., 2008) açıktır. Ekonomideki pek çok sektörü de etkileyecek olan iklim değışikliğinin özellikle iklim ile doğrudan ilişkisi olan turizm ve tarım sektörünü etkilemesi beklenmektedir (World Tourism Organization, 2008: 62). İklim değışikliğinin sebep olduğu kuraklık, salgın hastalıklar, su kıtlığı ve sıcak hava dalgaları gibi sebeplerden dolayı özellikle yaz sezonuna bağı deniz turizminin alçak enlemlerden yüksek enlemlere kayması beklenmektedir (IPCC, 2007b: 58). Bu noktada deniz-kıyı turizmi açısından hali hazırdaki birçok popüler destinasyonun gelecekte uygunluğunu ve çekiciliğini kaybedeceği ve bunun yerine yeni destinasyonların ortaya çıkacağı beklenmektedir. Yıllardır soğıuk iklime sahip Kuzey ve Avrupa ülkelerinden deniz-güneş turisti çeken Akdeniz çanağı ülkeleri, artacak sıcaklıklarla birlikte ideal iklim avantajını yitirebilecek; bu destinasyonların pazarı olan ülkelerin kendi iç ve kıyı turizmine yönelik iklim koşullarıysa iyileşebilecektir (Demiroğlu vd., 2015). Bu durumda tersine bir dönüşümle özellikle son 50 yıldır turist gönderen ülke ve ağırlayan ülke kategorileri yer değıştirebilecektir.

Deniz seviyesinin yükselmesi sebebiyle kıyı şehirlerinin risk altında kalacağı öngörülmekte (IPCC, 2014); bazı bölgelerde ve özellikle düşük rakımlı alanlarda yerleşim alanlarının su altında kalacağı ve bunun sonucunda hem turizm merkezleri hem de kıyı kentlerinin bariz değışeceği tahmin edilmektedir (Kesim vd, 2007). Bu yükselmenin aynı eğilimlerin devam etmesi durumunda, dünyadaki kıyı alanlarının yüzde 70’inin deniz seviyesindeki ortalama yüzde 20’lik yükselmeden etkileneceğı (IPCC 2013) ve gelecek yıllarda su seviyesinin daha fazla yükselmesi kıyı kesimlerine yakın konumda bulunan kültürel miras varlıklarını tamamen yok olma riski ile karşı karşıya bırakabileceğı öngörülmektedir (Bayazıt, 2018). Deniz seviyesindeki yükselmenin yerleşik hayatı, yapılaşmayı ve turizme yönelik tesisleri ya da tesisleşme potansiyellerini de dramatik bir biçimde etkileyeceğı açıktır.

Küresel turizm ekonomisinin büyük bir yüzdesini şehir turizmi oluşturmaktadır. Aşırı hava olayları ve iklimde yaşanan değışimler büyük şehirleri, sel, tsunami, fırtına, siklon ve şiddetli sıcak hava dalgaları, salgın hastalıklar ve su kıtlığı gibi oluşumlara açık hale getirmiştir. Bunların sonucunda şehir ve kültür turizmi etkilenmesi, kültürel miras öğelerinin ziyaretlerinde büyük azalmalar yaşanması muhtemeldir (Özekici ve Silik, 2017). Aynı zamanda önemli ve popüler destinasyon olan Londra, Amsterdam gibi şehrin ortasından nehir geçen veya denize kıyısı olan Avrupa destinasyonlarının hem hava olayları hem de su seviyelerinin yükselmesinden etkileneceğı ve önlem alınmazsa bunun bu şehirleri popüler destinasyonlar olmaktan çıkaracağı beklenmektedir. İklim değışikliği nedeniyle yaşanacak göçler, kültürel miras değerlerinin yok olmasına ve kültürel miraslarından uzaklaşan toplumlarda aidiyet duygularının yok olması gibi sosyal sorunlara neden olabilecektir (Gençer, 2017:26).

Seyahatlerinde uygun iklim koşullarını arayan turistler, ortalama sıcaklık artışları ve dönemsel sıcak hava dalgalarına tepki vererek dağı destinasyonlarını tercih etmeye başlamıştır. Fransa da benzer durum yaşanmış, kuzey- kuzey batı dağık alanları ve sahillerinde ki konaklama tesislerinin doluluk oranları artarken, güney bölgeleri ve şehir merkezlerinde doluluk oranlarında azalma başlamıştır (Scott ve Lemieux, 2009:6). Diğeryandan mevsimsel sıcaklarda yaşanacak değışmeler sonucu sıcaklığı artan bölgelerde kar yağıışı azalacak ve kış turizmini etkileyerek kış sporlarının yapılmasına engel ya da sezonun kısalmasına neden olabilecektir.

Küresel ısınma ve iklim değişikliğine bağlı olarak ortaya çıkan veya çıkacak olan olumsuz etkileri minimize edebilmek ve bunlarla mücadele etmek; sürecin güncel, ulusal çıkarlardan bağımsız olarak ele alınmasıyla mümkün olabilir. Ayrıca, çevre ve ekonominin taban tabana zıt olduğu düşünülse de bir yöndeki ilerlemenin diğer yönde yapılacak gelişmeler ile mümkün olacağı açıktır (Patterson, 2005). Bu noktada olası senaryolara yönelik önlemlerin yerel, bölgesel, ulusal, uluslararası ölçekte hayata geçirilmesinin yanında, küresel ya da ulus-üstü düzeyde bir perspektifle yapılması gereken önlem ve uyum çabalarını içermelidir.

1.5. Senaryolar, Uyum Çabaları ve Turizm

Küresel model benzeştirmeleri birden çok senaryoya dayanarak, 21. yüzyıl süresince yağış tutarı ve küresel su buharı birikiminin artacağını öngörmekte ve buna göre, 2016-2035 periyodunda, eğer volkanik bir patlama veya güneş radyasyonunda uzun vadeli önemli değişiklikler olmazsa, referans olarak alınan 1986-2005 dönemine göre, küresel ortalama yüzey sıcaklık (GMST) anomalisinin 0,3°C-0,7°C değerleri arasında artması muhtemel olacaktır (IPCC 2014). Yine 21. yüzyıl boyunca yağış rejiminin ısınmaya tepkisinin düzenli olmayacağı öngörülmekte; genellikle, nemli alanlar ile kurak alanlar ve nemli mevsimler ile kurak mevsimler arasındaki farkların artması beklenmekte; yakın gelecekteki değişikliklerin büyük oranda iklim sisteminin kendi iç değişkenliğinden etkilenmesi beklenmektedir. (Akçakaya vd., 2015: 55-57). 2100 yılı için yapılan tahminler, Avrupa’da hava sıcaklığının 1990 yılı değerlerinin 2 ila 6,3°C üzerinde olacağını göstermektedir (EEA, 2005).

Gelecekte dünyayı etkisi altına alacak iklimi anlamak ve öngörmek için, iklim sisteminin bileşenlerini, bunlar arasındaki etkileşimlerin ve geri beslemelerin istatistiksel gösterimi olan modellerden yararlanılmaktadır. İklim değişikliği senaryoları sayısal iklim analizleri ve iklimsel olmayan senaryolar olmak üzere iki grup olarak toplanabilir. Senaryo geleceğin tahmini değil, olması muhtemel alternatif durumların tanımlanmasıdır (IPCC, 2000). İklimsel olmayan senaryolar, ekonomi, nüfus çevresel faktörlere, teknoloji, endüstri ve politika gibi sosyo-ekonomik faktörlere dayanır (Gürkan, 2005). Modeller vasıtasıyla elde edilen geleceğe yönelik iklim öngörülerine bağlı olarak değişik senaryolar kullanılmaktadır (Güneş, 2015). Günümüzde IPCC (2007) sorumluluğunda geliştirilen 40’tan fazla senaryo arasından seçilen “Temsili Konsantrasyon Rotaları” (RCPs: Representati ve Concentration Pathways) geliştirilmiştir. İklim verileri kullanılarak geliştirilen modeller oldukça fazla sayıda olmakla birlikte bunların bilgisayar ortamına uyarlanması da hız kazanmaktadır. Geleceğe dönük olarak uzun yıllar iklim verileri kullanılarak bilgisayar ortamında sonuçları kullanılan UrbClim modelinde geleceğe dönük tahminler üretilmesinde kullanılmaktadır. Kentsel veya kırsal yaşam alanlarında, hangi mekanın iklim tabanlı olarak daha konforlu olduğuna karar vermek için RayMan modeli (Höppe 1999; Matzarakis ve Amelung, 2008); iklim verilerinin turizm amaçlı kullanıldığı CTIS modeli (Matzarakis 2007; Toy ve Yılmaz, 2016) bunlardan bazılarıdır.

Dünyanın şimdiden taahhüt ettiği uyum, iklim değişikliğinin kaçınılmaz etkileriyle mücadelede en doğru yoldur (MDIF, 2009:6). İklim değişikliğinin sonuçlarına hazırlıklı olunması, olumsuz etkilerinin aza indirilmesi için iklimde gözlenen eğilimlerin ve değişikliklerin gelecekte nasıl olacağını tahmin edilmesi bu değişikliklerin doğa ve insan üzerinde oluşturacağı etkilerin belirlenmesi gerekmektedir. Uyum çalışmalarınınsa farklı boyutları mevcuttur ve bunlar; konumsal (bölgesel, yerel, ulusal) sektörel (su kaynakları, tarım, turizm, halk sağlığı vb), uygulayıcılar (ulusal, uluslararası destekçiler, özel sektör, STK, yerel topluluk ve dernekler, bireyler), iklim kuşağı (taşkın ovaları, kurak alanlar, dağlık alanlar vb.) ve ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile birlikte bir veya birçok kategorinin bileşkesi nedeniyle farklılık göstermektedir (IPCC, 2007). Turizm sektörünü oluşturan yapıların, iklim değişikliğine uyum kapasitelerinde farklılıklar bulunmaktadır. Talep unsuru olan turistlerin, seyahat dönemlerinde, iklim değişikliğinden olumsuz etkilenen destinasyonlardan kaçınarak basit düzeyde tepki verecek, sürece uyum göstereceklerdir. Ancak temel düzeyde sorumluluk noktasında seyahat kararları ve eylemleriyle ilgili tüm turum ve davranış kalıplarının kökten değişmesini beklemek ve bunun için de yüksek farkındalık daha kritik bir uyum ihtiyacı olacaktır. Turizm sektöründe bazı hizmet üreticileri daha az bazıları ise daha çok uyum kapasitesine sahiptirler. Tur operatörleri turizm sektörünün fiziki altyapılarının sahibi olmadıkları ve müşteri taleplerine cevap verebilme ve bilgilendirme yöntemiyle müşteri etkileyebildiklerinden uyum bakımından daha iyi bir konumda bulunmaktadır (UNEP, 2008: 18-19). Ancak özellikle konaklama

tesisleri ve diğer fiziki yatırımların sahibi olan unsurların, sürece uyum sağlaması daha zor ve maliyetli olacaktır. Hali hazırda devam eden yeşil, çevreci uygulamaların daha da yaygınlaşması ve özellikle yatırım aşamasında konum seçiminden tesislerin yapısal özelliklerine kadar her aşamada olası senaryolar ve uyum önlemlerinin hakim olması gerekmektedir.

Turizm sektörünün önlem ve uyum çabalarını aşan, daha üst düzeyde yapılması gerekenler de olduğu açıktır. Örneğin su seviyesindeki yükselmelerin vereceği olumsuzlukları engellemek için kıyı seti-bariyer vb. gibi teknik önlemler maliyeti yüksek çözümleri gündeme getirmekte (Scott vd., 2012); üstelik bunun için ülkelerin yerel ve ulusal düzeydeki kamu birimlerinin harekete geçmesi gerekmektedir. Bir kıyı şehrinde ya da daha küçük bir kıyı-ada destinasyonunda su seviyesi ile ilgili yapılacak düzenlemelerin, diğer şehirleri etkilemesi de mümkündür. Bu boyuttaki önlemlerin ve uyum çabalarının uluslararası işbirliği ve uzlaşmayı da zorunlu hale getirmesi mümkündür. Hali hazırda deniz seviyesinden yüksekliği 3 m'yi geçmeyen bir ada ülkesi Maldivler 'de, turizme dayalı ekonomi ciddi tehdit altında olup iç göç hareketliliği de şimdiden başlamıştır (Luetz, 2017). Bu durum kategorik olarak süreci daha da karmaşık ve zor hale getiren etmenlerdir.

İklim değişikliğinin kısa ve orta vadeli olmak üzere turizm sektörüne yönelik olumlu etkileri de olabilir. Yeni coğrafi bölgeler, yeni destinasyonlar olarak turizm bakımından ilgi çekici hale gelebilir. Alaska, İskandinavya ve Kuzey Avrupa'nın, sıcaklıklar yükseldikçe turistler için daha çekici hale gelmesi olasılığı yüksektir. Araştırmalar sektörün yaz turizmi için cazip iklim koşulları olan yüksek enlemlere ve alçak enlemlerden de dağlık alanlara doğru kayacağını göstermektedir (Abegg ve Steiger, 2011: 269). Bu bölgelerde yaz mevsiminde deniz, kampçılık, dağcılık, doğa yürüyüşü gibi turizm türleri için sezon daha da uzarken kış aylarında kar yağışının azalması ve sıcaklık artışına bağlı olarak sezon kısalabilir. Kış turizmi açısından dağlık alanlar iklim değişikliğinden olumsuz yönden etkilense de yüksek enlemlerde turizmi bütün yıla yaymak sektöre yeni fırsatlar sağlamış olabilecektir (UNWTO ve UNEP, 2008). Dereli vd. (2021) Genelleştirilmiş Momentler Yöntemini kullanarak turizmin GSYH içindeki payını, çeşitli değişkenlerle olan ilişkisini incelenmiş ve 2017 yılında en çok turist alan 21 ülkede turizm sektörünün yeşil ekonomi anlayışı ile geliştirilmesi sonucunda ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlayacağını tespit etmiştir.

İklim değişiklikleri ileri boyutlarda yer kürenin bazı alanlarında etkisini gösterecek ve deniz suyunun ısınmasına sebep olacak, deniz ısındıkça tropik siklonlar, kasırgalar ve tayfunların şiddetinde artışlar olabilecektir. Artan sıcaklıklar ve okyanusların asitlenmesi sonucu deniz organizmalarını ve bitkilerini olumsuz etkilemektedir. Okyanusların asitlenmesi nedeniyle resifleri oluşturan mercanlar için yeterli kalsiyum oranı azaltmakta böylece resiflerin bozulmasına sebep olmaktadır. Dalış turizmi ile ilgili yapılan çalışmalarda mercanların ölmesi sonucu dalış turistlerinin memnuniyetinde azalmalar olduğu görülmektedir (Somuncu, 2019: 166- 167). Deniz seviyesinde ve sıcaklığında görülecek artışlar iklim değişikliğine bağlı olarak mercan yapılarının bozulmasına ve kıyı erozyonun artmasına neden olarak deniz turizminin gelirlerini azaltabilecektir (Alper ve Anbar, 2008: 224). İklim değişikliği sonucu biyolojik çeşitlilik de etkilenecek ve değişen iklime bağlı birçok canlı türü göç edecek, bazı türlerin nesli tükenebilecek, biyoçeşitlilik değişimiyle kuş gözlemciliği ve yaban hayatı gözlem amaçlı turizm türleri de durumdan olumsuz etkilenecektir (Demiroğlu, 2017:151).

Bu olası senaryolar, bugünün turist gönderen ve ağırlayan ülkelerinin yer değiştirebileceği anlamına gelmektedir. Deniz turizmi açısından bugün daha çok turizm destinasyonlarına sahip olan ve turist ağırlayan Akdeniz ve sıcak-tropikal ülkelerin turist gönderen; turist gönderen soğuk kuzey ülkelerininse daha çok turist ağırlayan destinasyonlar haline gelmesi kuvvetle muhtemeldir. Turizm sektörü ve paydaşları bir yandan iklim değişikliğinin olumsuz etkisine karşı mücadele ederken bir yandan da karbon emisyonundan kaynaklanan, sektörün küresel iklim değişikliği üzerindeki etkisini azaltmaya yönelik eylem ve girişimlerde bulunmalıdır. İklimsel değişimlere uyum sağlamak en etkili yol olarak görülmektedir. Ancak turizm sektörünün iklim üzerindeki etkileri araştırıldığında temel tartışmalar etki azaltma çalışmaları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Sorunları çözmek için zaman, bütçe ve diğer kaynaklar kısıtlı olduğundan etki azaltma ve uyum çalışmalarının birlikte ele alınarak bir arada yürütülmesi gerekmektedir.

1.6. İklim Değişikliği ve Türkiye Turizmi

İklim tasnifleri esas alınarak yapılan dünya ölçümlerine göre Türkiye'de Akdeniz iklimi, Karadeniz iklimi, Karasal iklim ve Marmara iklim tipleri olarak ayırt edilebilir (Atalay ve

Mortan1997). Metroloji Genel Müdürlüğünün çalışmalarında (2015) iki senaryoya (RCP4.5 ve RCP8.5) göre, 2016-2099 döneminde Türkiye yıllık ortalama sıcaklıklarının ortalama olarak 1,5-2,6 °C ile 2,5-3,7 °C aralığında artması beklenmektedir. IPCC'nin Türkiye senaryosu genel olarak, Türkiye'de yıllık ortalama sıcaklıkların önümüzdeki 50-100 yıl aralığında ortalama 2 ila 4 derece arasında artacağı, Ege ve Doğu Anadolu'daki artışın 4 dereceyi bulacağı, Türkiye'nin güneyi ciddi kuraklık tehdidiyle karşı karşıya kalacağı, Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu'yu kapsayan bölgelerde kış yağışların %20 ile 50 arasında azalacağı, yağış düzensizliklerinin artacağı ve kuzey bölgelerde sel riskinin artacağı şeklindedir (Ulusal Bildirim 1, 2007). Özellikle Türkiye'nin güney yarısında yağışların belirgin bir düzeyde azalacağı; su kaynaklarını olumsuz yönde etkilenerek havzalarda su potansiyelini de azaltacağı beklenmektedir (Turan, 2018). Türkiye'de nüfus yoğunluğu batı illerinde daha fazladır, Marmara, Ege ve Akdeniz bölgeleri özellikle nüfusun en fazla olduğu kıyı kesimleridir. Geleceğe yönelik yapılan projeksiyonlara göre bu bölgeler için yağışların daha da azalacağı ancak sıcaklığın artacağı; Akdeniz ikliminin kuzeye kayacağı; yaz mevsim süreleri uzarken azalan yağışlar sebebiyle su kaynaklarının azalacağı beklenmektedir (Şen vd.). Sulama ve içme-kullanma suyunda Aydın, Muğla ve Denizli illerinin bulunduğu ve önemli turizm çekim merkezleri de olan havzada 2030'a kadar %20'lik bir azalma yaşanacağı ve bunun da turizm sektörünü de doğrudan etkileyeceği tahmin edilmiştir (Özkul, 2009). Bu dönemde kuraklık, en temel ve yüksek etkide olacak sonuç olarak öne çıkmaktadır. Bunun tarım sektörü dışında, turizm açısından da oldukça kritik etkileri olacaktır.

Türkiye'nin daha çok doğal varlıklara ve iklim özelliğine dayalı turizme ev sahipliği yapıyor olmasından dolayı iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden en fazla etkilenecek ülkelerden biri olacağı öngörülmektedir (Somoncu, 2018). Mevsimsel ortalama sıcaklıklarının yükselmesi, sıcak hava dalgaları, düzensiz yağışlar ve sıra dışı hava olaylarının bu bölgelerin iklimsel çekiciliğini azaltması muhtemeldir. Hali hazırda Meteoroloji Genel Müdürlüğünün (MGM) iklim değerlendirmesi raporuna göre (2020) Türkiye'de yaşanan sıra dışı hava olayları, 2017'de 598, 2018 yılında 840 ve 2019 yılında 935 olmak üzere belirgin biçimde artmıştır. Yine MGM raporlarına göre (2020) 1970 yılından itibaren Türkiye'nin yıllık maksimum sıcaklık ortalaması 1,5 C artırmış ve bu dönemden itibaren on yıllık periyotlara göre yıllık sıcaklık ortalamasının en yüksek olduğu dönem, 20,2 C ile 2010-2020 arasındaki dönem olmuştur. Türkiye'de belirgin biçimde sıcaklık ortalamaları artmaya devam etmektedir.

Türkiye için IPPC ve uluslararası modeller dikkate alınarak yapılan yerel iklim senaryolarının (Demircan vd., 2014), etkileri itibarıyla en düşük olanına göre (RCP4.5), benzer tahminlerde bulunulmuş; 2013-2040 arası sıcaklıklarda 1.5-2°C arasında bir artış olacağı ve yaz sıcaklıklarında özellikle Marmara Bölgesi'nde ve Karadeniz Bölgesi'nin batısında bu artışın 2-3°C ulaşabileceği; 2041-2070 döneminde ilk ve sonbahar sıcaklıklarında 2-3°C, yaz sıcaklıklarında ise 4°C ulaşan artışın olacağı; son dönem olan 2071-2099 arasında kış sıcaklıklarında 2°C, ilk ve sonbahar sıcaklıklarında 3°C ve yaz sıcaklıklarında özellikle Güneydoğu Anadolu ve Ege Bölgesinin kıyılarında 5°C'ye ulaşan artışların olacağı öngörülmüştür. Aynı şekilde yağışlarda, düşük ve yüksek (RCP4.5 ve RCP8.5) iki senaryoya göre bütün dönemlerin kış mevsiminde ülke genelinde yağış artışı olacağı ancak bu yağışların cinsinin kar ve donan şeklinde olamayacağı, dolayısıyla da kış mevsimindeki bu yağış artışının diğer mevsimlere su bütçesi açısından bir katkı sağlamayacağı; diğer mevsimlerin hepsindeyse bölgesel çapta %20 ile %60 arasında azalışlar yaşanacağı öngörülmektedir (Demircan vd., 2014). Bunun yanında yağış rejimindeki değişiklik ve artan sıcaklıklar, mevsimsel kaymalar sonucu kış turizmini de doğrudan etkileyecek; hali hazırdaki birçok destinasyonun ya sezonu daralacak ya da pozisyonunu başka bölgelerdeki destinasyonlara kaptıracaktır. Güney bölgelerde kalan dağlık bölgelerdeki kış turizmi destinasyonları üzerindeki risk, daha yüksek olacaktır. Ancak Batı kesimlerindeki kış yağışlarında da 2071-2100 yıllarında belirgin azalmalar olacağı öngörülmüştür (Ulusal Bildirim 1, 2007) ve buna göre Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'nun yüksek kesimlerinde kar kalınlığında 20 cm ye kadar azalmalar olabileceği beklenmektedir (Kadıoğlu, 2009). Tüm bu tahminler, kış turizmi açısından da ciddi risklerin bulunduğunu ve bu turizm türünde de iklimsel değişmeye bağlı daralmalar olacağını düşündürmektedir.

Türkiye'de turizm sektörünün iklim değişikliğinden etkilenecek olması açısından riskleri azaltılması ve alınabilecek önlemler önemlidir. Alan ve tesislere konaklama bazında analizler yapılması, maliyetlerin belirlenmesi, bilime dayalı çalışmalar yapılması, farkındalık yaratılması ve

topluma etkilerinin paylaşılması önem arz etmektedir. İklim değişikliğinin turizm sektörüne etkisine ilişkin “yeşil yıldız belgesi” 21 tesisle yapılan bir çalışmada (Ceylan, 2017), tüketicilerin su ve enerji tasarrufu konusundaki duyarlılığının olduğu tespit edilmiştir. Sektörün arz tarafında bu farkındalığın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması, tüketicilerin de buna paralel bir farkındalıkla katılması önem arz etmektedir. Ancak iklim değişikliği geleceği ilgilendiren ve güncel bir konu olmasına karşın yapılan kalkınma planlarının turizm sektörüyle çok fazla bağdaştırılmadığı görülmekte olup ‘Sekizinci (2001) ve ‘Dokuzuncu (2006) Beş Yıllık Kalkınma Planları Turizm Özel İhtisas Komisyon Raporlarında” iklim değişimleri konusu hakkında detaylı açıklamalar yapılmadan yalnızca maddeler şeklinde çevresel göstergeler, pazarlama ve tanıtım raporu içinde ele alınmıştır. Turizm sektörünü olumsuz etkileyen iklim değişikliğinin sektöre yönelik geliştirilmesi gereken stratejiler ile ilgili herhangi bir değerlendirme bulunmamaktadır (Şahin ve Bilim, 2007:513). Mevcut ve olası olumsuz etkilerin Türkiye turizmini kökten değiştireceği ve bu değişimin eğer etkili uyum ve önlem çalışmaları yürütülemezse çok olumsuz sonuçlar doğurabileceği tahmin edilebilir. Sürecin bütün taraflarıyla ve geniş bir düzlem ve ölçekte planlanması bu yüzden oldukça kritiktir.

Hali hazırdaki durum ve senaryolarda öne çıkan unsurlardan sıcaklık artışı, yağış rejimindeki değişiklik ve tatlı su kaynaklarındaki azalma hem ulusal hem de bölgesel olarak turizmi doğrudan etkileyecektir. Güney bölgeler, özel olarak Ege ve Akdeniz bölgesinin deniz-kum-güneş turizmi destinasyonları, bu durumdan daha da olumsuz etkilenecektir. Yüksek sıcaklıkların şehir-kültür turizmi tercihlerini etkilemesi de olasıdır. Doğal ve kültürel miras alanlarını ziyaret eden kültür turistleri için de bu noktada yine mevsime bağlı kaymalar ya da sezon sapmaları yaşanabilir. Özellikle güney bölgelerde deniz turizmi ile iç içe geçmiş ve ondan beslenen kültürel-doğal miras turizmi faaliyetleri daha da olumsuz etkilenebilecektir. Yağış rejimi ve hava durumuna göre şekillenen Karadeniz gibi bölgesel destinasyonlarda ki doğa-macera, gezi vb. turizm aktiviteleri de süreçten etkilenecektir. Buralarda deniz turizmi aktivitelerinin artması beklenirken bu tür doğa tabanlı alternatif turizm hareketlerinin azalması ya da mevsimsel kaymaların olması muhtemeldir. Ayrıca bölgedeki olağanüstü hava olaylarına bağlı özellikle sel felaketlerinin artması, bir bütün olarak bölgenin fiziksel ve sosyo-ekonomik açıdan daha fazla tehdit altına girmesi; turizmin de dahil olduğu bir çerçevenin bu süreçten olumsuz etkilenmesi olasıdır.

SONUÇ

İklimin insan faaliyetleri sonucu doğal mecrasının dışında ve sıra dışı bir biçimde değiştiği, artık bir varsayım olmaktan çıkmıştır. Bu gerçek, yaşanan ya da deneyimlenen birçok kanıt ile hali hazırda tüm Dünya için açıktır. Bu durumun ulus-ötesi, ülkelerin ulusal çıkarlarını aşan ve tüm insanlığı bağlayan özelliği, politik olarak ve sorumluluk temelinde tüm dünya devletlerini de bağlamaktadır. Bu noktada uluslararası anlaşmalar, politikalar, planlar yapmak; kararlar almak ve uygulamak şarttır. Bunun her bir ülkenin üzerine düşen misyon ve sorumluluklarının yanında her bir sektör, kurum ve bireye de düşen görevleri bulunmaktadır. Bireyler için hayat tarzını değiştirmek ve tüketim odaklı yaşamaktan uzaklaşmak; tüm ekonomi, alt sektörler ve bireyler için de karbon salınımını azaltan faaliyetleri tercih etmek acilen gerekmektedir. Bunun yanında uyum çalışmaları ile etkileri en aza indirecek önlem ve yeni yatırımlara yönelik planlamaların ve faaliyetlerin yürütülmesiye elzemdir.

Türkiye’nin turizm gelişim potansiyelinin, iklim değişikliğinden olumsuz etkilenme olasılığı oldukça yüksek görünmektedir. Meselenin ekonomik, sosyal, çevresel boyutta birçok olumsuz sonucu olacağı öngörülmektedir. Bu noktada turizmin ulusal ekonomiye katkıları düşünüldüğünde bu alanda ortaya çıkacak negatif sonuçların Türkiye ekonomisini de derinden etkileyecektir. Bu durum, özellikle yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde planlama yapılmasını hayati kılmaktadır. Mevcut turizm faaliyetlerindeki karbon azaltıcı uygulamaların, gönüllülük temelinden yasal düzenlemelerle daha zorlayıcı noktaya taşınması ve güçlendirilmesi; aynı zamanda uluslararası anlaşmalarla da hedeflenen taahhütlere uygun hareket edilmesi gerekmektedir. Türkiye turizminin başta deniz turizmi olmak üzere tüm türleriyle, iklim değişikliğine bağlı sonuçlardan etkileneceği ve bunun da büyük oranda olumsuz olacağı kuvvetle muhtemeldir. Bunun için iki kritik tavır önemlidir: Hali hazırda olası senaryolara göre ulusal çapta turizm için önlemlerin alınarak uyum çabalarının organize edilmesi; diğeri ise tüm dünyada genel ve özel olarak turizmden kaynaklı küresel ısınmayı artıran faaliyetlerdeki karbon azaltıcı çalışmalara dahil olunması. Türkiye’nin turistik hareketliliğin yoğun olduğu bir ülke olması,

onun bu faaliyetlerdeki karbon azaltıcı denetimleri ve önlemleri kurumsallaştırıp yaygınlaştırmasında aktif olmasını gerekli kılmaktadır.

Türkiye Akdeniz çanağında yer alan, iklime bağlı doğal kaynaklarla şekillenen turizm türleri ağırlığı olan bir ülke olması nedeniyle, yaşanacak gelişmelere karşı daha da savunmasıdır. Kıyı alanlarındaki turizm faaliyetlerinin özellikle iklim değişikliğinden en fazla etkilenecek bölgelerde olması ve tesisleşmenin yaygınlığı, iklime bağlı olumsuzlukların yönetilmesiyle ilgili sorunları artırmıştır. Sıcaklık artışı, yağış rejimi ve miktarlarındaki değişim ve kuraklık da olumsuzlukları derinleştirmiştir. İklim değişikliği senaryolarına bağlı sektörel, sektörler arası ve diğer ülkelerle işbirlikleri üzerinden adaptasyon ve dönüşüm planlarının yapılması ve acilen uygulanması gerekmektedir. Stratejilerinin oluşturulması ve uygulama çalışmalarının yürütülmesi ve bu bağlamda turizmin bütünsel ve kategorik olarak yerelden ulusala yeniden düşünülmesini zorunlu kılmaktadır.

Çalışmaların, önümüzdeki dönemlerde ortaya çıkan ya da revize edilen yeni durumlara ve senaryolara göre dinamik bir biçimde devam etmesi gerektiği açıktır. Bu bağlamda önümüzdeki dönemde yapılacak yeni araştırmaların, özellikle uyum ve azaltım çabaları, somut uygulamalar ve bunların çıktılarına odaklanması yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akkaya,O.(2019). İklim Değişikliği ve Turizm (Makroekonomik Göstergelerle Turizm Ekonomisi). Nobel Akademik Yayıncılık, Editör: Nalan Işık ve Eda Dineri, 277-285.
- Alper,D Ve Anbar,A. (2007). Küresel Isınmanın Dünya Ekonomisi ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 9, Sayı: 4, 2007
- Alagedik B. (2016). Gautier, 2014; IPCC, 2014; NASA, 2018a; NASA, 2018b; T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. 2016a; Türkeş, 2008a;27; Türkeş 2008b).
- Atalay, İ. Mortan, K. (1997), Türkiye Bölgesel Coğrafyası, İnkılâp Kitapevi, İstanbul.
- Abegg, B. Steiger, R. (2011). Will Alpine Summer Tourism Benefit from Climate Change? A review, In: Borsdorf, A , Stötter, J. & Vuillet, E. (eds.) Managing Alpine Future II, Proceedings of the Innsbruck Conference November, Innsbruck, , 268-277. Austria.
- Akçakaya, A.(2015). “Yeni Senaryolarla Türkiye İklim Projeksiyonları ve İklim Değişikliği TR2015-CC”. Meteoroloji Genel Müdürlüğü Yayını, 149, Ankara.
- Aristoteles, (1993). Politika. (Çev. Mete Tunçay). İstanbul. Remzi Yayınevi.
- Babuş, D. (2005). Küresel ısınma sorununun uluslararası çevre politikası içerisinde irdelenmesi ve Türkiye’nin yeri. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi.
- Bayazıt, S. (2018). İklim Değişikliği ve Turizm İlişkisinin Türkiye İç Turizmi Açısından İncelenmesi. Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt 29, Sayı 2, Güz: 221 – 231. İstanbul
- Becken, S. and Clapcott, R. (2011). Developing public policy for climate change in the tourism sector. Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events, 3 (1), 1-17
- BBC.(2018). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51133428>
- BBC.(2021). İklim Değişikliği, <https://www.bbc.com>
- Ceylan, Y. (2017). Yeşil yıldızlı konaklama işletmelerinde kalan turistlerin algılarına yönelik bir araştırma: Muğla ili örneği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman.
- Cook, J., N. (2013). Quantifying the consensus on anthropogenic global warming in the scientific literature. Environmental research Letters, 8, 1-7

- Demiroğlu, O.C. De Freitas, C.R. Scott, D. Kurnaz, M.L. Ünal, D. (2015). Proceedings of the 4th International Conference on Climate, Tourism and Recreation, 17-19 September, 2015, İstanbul.
- Demiroğlu, O. C. (2017). Turizm, Yeşil Büyüme ve İklim Değişikliği (İklim Değişikliği ve Yeşil Boyut). Editör: Meltem Ucal, Fersa Matbaacılık, 146-157. Ankara
- Demircan, M. Demir, Ö. Atay, H. Eskioğlu, O. Tüvan, A. Gürkan. H. ve Akçakaya, A.(2014). Türkiye’de Yeni Senaryolara Göre İklim Değişikliği Projeksiyonları. Coğrafya Sempozyumu, Ankara Üniversitesi, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, 23-24 Ekim 2014, Ankara
- Dereli, M. Z. Boyacıoğlu, E. ve Terzioğlu, M.K. (2021). İklim Değişikliği ve Turizm Sektörü Arasındaki İlişkinin Dinamik Panel Veri Analizi ile İncelenmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 1228–1243.
- Doğan, S. ve Tüzer, M. (2020). Küresel ısınma ve iklim değişikliği: bilimsel uzlaşmadan politik ayrılmaya. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:19 Sayı:39 Güz:2020/3 s.1453-1484 DOI: <https://doi.org/10.46928/iticusbe.759056>*
- Eryılmaz, H. ve Demiraslan, K. O .(2018). Artan Küresel Isınma ve Duyarsızlaşan Küresel Politikalar, *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:2, ss.52-69,
- EEA. (2005). Vulnerability and adaptation to climate change in Europe. Technical report. European environment Agency. <http://www.eea.eu.int>
- Erinç, S. (1969). Klimatoloji ve Metodları İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü, Yayın No. 35, İstanbul.
- Erlat, E. (2010). İklim Sistemi ve İklim Değişimleri. Genişletilmiş 2. Baskı, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir
- Ekici, M.(2019). İklim Değişikliğine Direnç; Yerküre için Karbon Detoksu (Karbon Arınımı). *Dirençlilik dergisi*, 3(2), 2019, (113-125)
- Gautier, C. (2014). Petrol, Su ve İklim, (Çeviri: Sevgi Genç), TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara
- Gürkan, D. (2005). Seyhan havzasında iklim değişimlerinin yüzeysel su kaynaklarına olan etkilerinin araştırılması. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara
- Gülbahar, O. (2008). Küresel ısınma, turizme olası etkileri ve Türkiye. *KMU İİBF Dergisi*, 10(15), 160-198
- Farmer. T.G ve Cook,J. (2013). Climate change science.A modern Synthesis: The physical climate. Springer.
- Fankhauser ve Tol, (2005). İklim Değişikliği ve Ekonomik Büyüme Üzerine. [http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0928-7655\(04\)00033-8](http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0928-7655(04)00033-8)
- Höppe, P. R. (1999). The Physiological Equivalent Temperature-A Universal Index for the Biometeorological Assessment of theThermal Environment. *International Journal of Biometeorology*, 43 (2), 71-75. doi: 10.1007/s004840050118.
- Patterson, T. (2005). Knowledge Management for Tourism, Recreation and Bioclimatology: Mapping the Interactions (Part II), In: Matzarakis, A., De Freitas, C.R., Scott, D.(Eds.) *Advances in TourismClimatology*, Berichtetes Meteorologischen Institutes der Universität Freiburg Nr. 12, 215-222.
- IPCC, (2000). Special Report on Emissions Scenarios – A Special Report of WorkingGroup III of the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), (Nakićenović, et al.,leadauthors), Cambridge University Press, New York.
- IPCC. (2013), ClimateChange 2013: The Physical Science Basis, Cambridge University Press.

- IPCC. (2007). Climate change 2007: the physical science basis. (Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the IPCC). Edited by Solomon, S. Qin, D.
- IPCC.(2014).ARS Climate Change: Implications for Tourism. https://www.cisl.cam.ac.uk/business-action/low-carbon-transformation/ipccclimate-science-businessbriefings/pdfs/briefings/IPCC_AR5__Implications_for_Tourism__Briefing__WEB_EN.pdf, (24.05.2019)
- İbn-i Haldun, A. (1986). Mukaddime, Terc. Z. K. Ugan, İstanbul: ME Basımevi, I-III.
- İncecik, S. (2007). İnsan kaynaklı iklim değişimi ve Türkiye İklim Değişikliği Kongresi. TEKDEK 11–13 Nisan, İTÜ, İstanbul
- Kadioğlu, M. (2009). Bildiğimiz Havaaların Sonu Küresel İklim Değişimi ve Türkiye. Güncel Yayıncılık. İstanbul
- Kahraman, S. ve Şenol, P.(2018). İklim Değişikliği: Küresel, Bölgesel ve Kentsel Etkileri. AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2018
- Luetz, J. (2017), “Climate Changeand Migration in the Maldives: Some Lessons for Policy Makers”, Filho, W. L. (Ed.), Climate Change Adaptation in Pacific Countries, Springer, s. 35-69.
- Liu,Vedlitz ve Alston.(2008). Küresel Isınma ve İklim Değişikliği Bölgesel Haber Tasvirleri. Çevre Bilimi ve Politikası ,11(5):379-393
- Matzarakis. A. Amelung, B. (2008). PhysiologicallyEquivalent Temperature as indicatorforimpacts of climate change on thermal comfort of humans, In: M. C. Thomson, R. Garcia-Herrera, M. Beniston (eds.), SeasonalForecasts, Climatic Change and Human Health, Advances in Global ChangeResearch 30, Springer- Sciencesand Business Media, 161-172.
- Martinez, G.S.,Baccini, M., De Ridder, K., Hooyberghs, H., Lfebvre, W., Kenrovski, V., Spasenovska M. (2016). Projected Heat-Related Mortality Under Climate Change In The Metropolitan Area of Skopje. BMC PublicHealth16:407, p. 1-12
- MGM. (2020). Türkiye Maksimum Sıcaklık Ortalaması Raporu. <https://mgm.gov.tr>
- MGM. (2017). İklim Değerlendirmesi. <https://www.mgm.gov.tr>
- Montesquieu. (1963). Kanunların ruhu üzerine. (Çev. F. Baldaş). Ankara: MEB Yayınları.
- Nicholls, S. (2004). Climate change and tourism. Annals of Tourism Research, 31(1): 238-240.
- NASA. (2018e). Global Climate Change Vital Sciences of the Planet, “IceSheet”, (<https://climate.nasa.gov/vitalsigns/ice-sheets/>)
- Olalı, H. ve Timur, A. (1998). Turizm Ekonomisi, Ofis ticaret ve Matbaacılık, İzmir
- Oliver. C.J. Jessica A. Benthuyssen³, Nathaniel L. Bindoff¹, Alistair J. Hobday, Neil J. Holbrook, Craig N. Mundy& Sarah E. Perkins-Kirkpatrick(2017). Theunprecedented 2015/16 Tasman Seamarineheatwave. NATURE COMMUNICATIONS, Received 4 Jan 2017
- Özekici, Y. K. ve Silik, C. (2017). Türkiye’deki iklim değişikliği plan ve politikalarında turizm sektörünün yeri. Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi, 2: 58-79
- Özkul, S. (2009). Assessment of ClimateChangeEffects in AegeanRiverBasins: The Case of Gediz and Büyük Menderes Basins, Climate Change, 97: 253-283
- Patterson, T. (2004). Knowledge Management forTourism, RecreationandBioclimatology: MappingtheInteractions (Part II), In: Matzarakis, A, De Freitas, C.R.,Scott, D.(Eds.) Advances in TourismClimatology, Berichtedes Meteorologischen Institutes der Universität Freiburg Nr. 12, 215-222
- Priego, F. J.,Rossello, J. and Santana-Gallego, M. (2014). Theimpact of climatechange on domestictourism: a gravity model for, RegEnvironChange 291–300 Spain,
- Scott,D. ve Lemieux, C. (2010). Weather and Climate Information for Tourism, *Procedia Environmenta lSciences* 1, 146-183.

- Stern,N.(2006). İklim Değişikliğinin Ekonomisi, Birleşik Krallık,150
- Somuncu, M. (2019). İklim Değişikliğinin Dünya ve Türkiye Turizmine Etkileri (Küresel İklim Değişikliği ve Etkileri), Editör: Mehmet Somuncu, Türkiye Çevre Vakfı Yayınları, 157-182, Ankara
- Somuncu, M. (2018). İklim Değişikliği Türkiye Turizmi için Bir Tehdit mi, Bir Fırsat mı?,TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, (s. 748-771). Ankara
- Scott, D. Simpson, M. C. ve Sim, R. (2012), “The Vulnerability of Caribbean Coastal Tourism to Scenarios of Climate Change Related Sea Level Rise”, Journal of Sustainable Tourism, 20 (6), s. 883-898.
- Somuncu, M. (2016). İklim Değişikliğinin Dünya ve Türkiye Turizmine Etkileri, Küresel İklim Değişikliği ve Etkileri, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Yayın No: 191, 157-182, Ankara
- Şen, Ö.L. Bozkurt, Göktürk,M.O, Dünder, B. Altürk, B.(2008). Türkiye’de İklim Değişikliği ve Olası Etkileri. Sabancı Üniversitesi, İstanbul Politikalar Merkezi, Araştırma Programı, İstanbul Teknik Üniversitesi, Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Şahin. N. ve Bilim. Y. (07–08 Eylül 2007). İklim Değişiklikleri ve Turizm Talebine Etkileri: Türk Turizminde Yeni Eğilimler ve Stratejiler, I. Ulusal Türkiye Turizmi Kongresinde sunuldu
- Turan, S. E. (2018). Türkiye'nin İklim Değişikliğine Bağlı Kuraklık Durumu, Doğal Afet Çevre Dergisi; 4(1), 63-69.
- Türkeş, M. (2008). Küresel iklim değişikliği nedir? Temel kavramlar, nedenleri, gözlenen ve öngörülen değişiklikler, İklim Değişikliği ve Çevre, 1, 26-37.
- Türkeş, M. (2001). Türkiye’de Gözlenen ve Öngörülen İklim Değişikliği, Kuraklık ve Çölleşme, Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi, 4 (2): 1-32, Ankara
- Toy S. ve Yılmaz, S. (2016). Evaluation of Climatic Characteristics for Tourism and Recreation in Northeast Anatolia (TRA1 NUTS II) Region in the Example of Erzincan City Centre. Journal of Tourism and Gastronomy Studies 4/3 (2016) 53-65
- Türkiye İklim Değişikliği 6. Ulusal Bildirimi, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2013). Yatırım Programı kapsamında desteklenen ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu Marmara Araştırma Merkezi (TÜBİTAK MAM) tarafından gerçekleştirilen “İklim Değişikliği Ulusal Bildirimlerinin Hazırlanması Projesi” kapsamında hazırlanmıştır.
- UNWTO.(2018).UNWTO Tourism Highlights, 2018 Edition, (<https://www.eunwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419876>, 20.10.2018). UNWTO.(2017).
- UNWTO (2009). Tourism Highlights 2009 Edition Adaptation to Climate Change in the Tourism Sector. İspanya. <http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/>
- UNEP. (2008). Climate Change and Tourism – Responding to Global Challenges, Madrid, Spain.
- Ulusal Bildirim 1 (2007). Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü.
- UZUNOĞLU, H. (2006). “Küresel Isınmaya Dikkat”, AR-GE Bülteni, Kasım
- UNWTO. (2018). UNWTO Tourism Highlights 2020 Edition.
- UNWTO Tourism Highlights 2016 Edition, (<https://www.eunwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284418145>, 20.10.2018). UNWTO.(2015).
- UNWTO Tourism Highlights 2015 Edition, (<https://www.eunwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284416899>, 20.10.2018). UNWTO and
- UNEP. (2008). Climate Change and Tourism – Responding to Global Challenges, Madrid, Spain.
- Ulusal Bildirim 1 (2007). Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü.
- Uzmen, R. (2007). Küresel Isınma ve İklim Değişikliği. İstanbul: Bile Kültür Sanat. Tol,

- Yıldızciöğlü, Z. (2018). Küresel Isınma ve Alternatif Turizme Yönelim Üzerine Etkileri. Vizyoner E-dergi, Cilt:1, Sayı:1, 77–91. Web: edergi.sdu.edu.tr/index.php/sduvd/article/view/1370/1457
- Weir, B. (2017). ClimateChangeandTourism - AreWeForgettingLessonsFromThePast?, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 32:108-114.
- World Bank (2012). <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/11844>
- World Tourism Organization (2000). Tourism Vision 2020, Volume 7: Global Forecasts and Profiles of Market Segments, UNWTO, Madrid.
- World Tourism Organization (UNWTO). (2019). International TourismHighlights 2019 Edition. <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152>, 18.11.2019.

Covid-19 Pandemi Sürecinde Merkez Bankaları Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi

Comparative Analysis Of Central Banks Policies During The Covid-19 Pandemic Process

Ömer ŞAHİN

Batman Üniversitesi

amarsahin@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6812-2069

Prof. Dr. İsmail ŞİRİNER

Batman Üniversitesi

E-posta: sirineri@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4647-2252

DOI: 10.37154/cudes.2021.36

ArticleInfo	Abstract
Received: 26.10.2021 Accepted: 30.11.2021 Keywords: Central Banks, COVID-19, Monetary Policies	The COVID - 19 pandemic has become global, spreading rapidly around the world in the first quarter of 2020 after it appeared in China in December 2019. In order to prevent the spread of the epidemic, the decision to restrict social life as well as economic life has negatively affected. Various monetary measures have been implemented to mitigate the negative impact on economies. In this study, the similarities and differences of monetary policies implemented by selected central banks (TCMB, ECB, FED, BCB, SARB) are positioned and a comparative analysis of the impact of these policies on their economies is carried out. Selected central banks have implemented monetary policy, provided credit flows and strengthened the monetary transmission mechanism to keep the real sector, which is more negatively affected by the real sector, alive. It has been concluded that the policies implemented and the central banks selected have reduced the economic stress in the markets in the short term by taking quick and large-scale measures against the pandemic.
Makale Bilgisi	Öz
Geliş: 26.10.2021 Onay: 30.11.2021 Anahtar sözcükler: COVID-19, Merkez Bankaları, Para Politikaları	COVID-19 pandemisi, 2019 Aralık ayında Çin’de ortaya çıkmasının ardından 2020 yılının ilk çeyreğinde dünya geneline hızla yayılarak küresel hale gelmiştir. Salgının yayılmasını önlemek adına kısıtlama kararlarının alınması sosyal yaşamın yanında ekonomik yaşamı da olumsuz etkilemiştir. Ekonomiler üzerinde oluşan olumsuz etkiyi hafifletmek için çeşitli parasal önlemler uygulanmıştır. Bu çalışmada, seçili merkez bankaların (TCMB, ECB, FED, BCB, SARB) uyguladıkları para politikaların benzerlikleri ve farklılıkları konumlandırılmış ve bu politikaların ekonomileri üzerindeki etkisinin karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. Seçili merkez bankaları uyguladıkları para politikası ile daha çok olumsuz etkilenen reel sektörü canlı tutmak için kredi akışları sağlanmış ve parasal aktarım mekanizması güçlendirilmiştir. Uygulanan politikalar ile seçili merkez bankaları pandemiye karşı hızlı ve büyük ölçekli önlemler alarak piyasalardaki ekonomik stresi kısa vadede azalttıkları sonucuna ulaşılmıştır.

1. GİRİŞ

Çin'in Vuhan Eyaletinde 2019'un Aralık ayında başlayan Koronavirüs, salgınlar tarihinin adeta bir devamı olarak ortaya çıkmıştır. Nihayetinde toplumlar farklı zamanlarda da demografik, iktisadi ve siyasi yıkım yaratan pek çok başka salgınla uğraşmıştır (Çaycı & Çevik, 2021, s. 33). 13 Ocak 2020'de tanımlanmış ve salgının bölgede bulunan hayvan pazarında ortaya çıktığı tespit edilmiş ve insandan insana hızlı bir şekilde bulaşarak kısa sürede diğer dünya ülkelerine sıçramıştır (T. C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Bu esnada ülke yönetimleri sokağa çıkma yasakları, toplantı yasakları seyahat yasakları, okulların kapatılması gibi çeşitli kısıtlamalara gitmiştir. COVID-19 iletimini yavaşlatmak için alınan etki azaltma ve kısıtlama önlemleri sosyal yaşamın yanında ekonomik yaşamı da neredeyse durma noktasına getirmiştir (WHO,2020). Bu noktada, salgın sürecinde durma noktasına gelen ekonomiyi tekrar canlandırmak adına merkez bankaları çeşitli uygulamaları faaliyete geçirmişlerdir (TCMB,2020a).

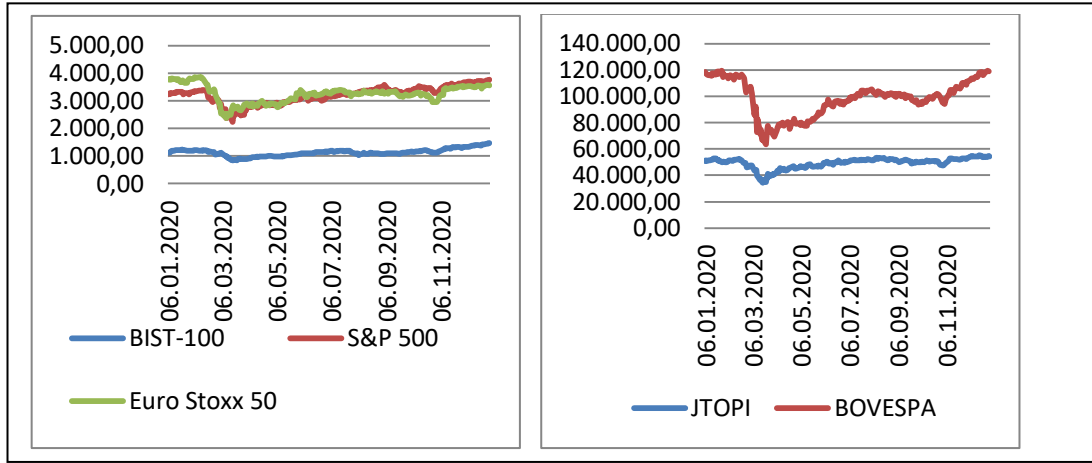
Brezilya, Endonezya, Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye kırılgan beşli olarak adlandırılmaktadır. Bu şekilde adlandırılmalarının nedenleri arasında enflasyonlarının yüksek, büyümelerinin düşük, dış açıklarının fazla ve sıcak paraya bağımlı olmaları yer aldığı için bu ülkeler ABD Merkez Bankası olan FED'in politikalarından yüksek düzeyde etkilenmektedir (Eğilmez, 2018). Bundan dolayı bu çalışmada TCMB'nin yanında politikalarından etkilendiği için FED, aynı grupta bulunduğu için aralarından rastgele seçilen Brezilya'nın Merkez Bankası olan BCB ve Güney Afrika'nın Merkez Bankası olan SARB incelenecektir. Ayrıca bu bankalara ek olarak Avrupa Merkez Bankası'na (ECB) bakılacaktır. ECB'nin seçilmesinin nedeni Türkiye ile Avrupa Birliği ülkeleri arasında olan ticaret hacminin yüksek olmasıdır. 2020 verilerine göre Avrupa Birliği ülkeleriyle olan genel ihracat içindeki payı %47,91 ve genel ithalat içindeki pay %35,94 olarak gerçekleşmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020).

Bu çalışmanın amacı, seçili olan merkez bankaların COVID-19 pandemisine karşı faaliyete geçirdikleri önlemlerin analiz edilerek ekonomileri (Türkiye, Euro Bölgesi, ABD, Güney Afrika, Brezilya) üzerindeki yansımalarını incelemektir. Bu amaçla, ilk olarak seçili merkez bankaların pandemi sürecinde genel olarak uygulamaya aldıkları önlemlerin neler olduğunu ortaya koyup, akabinde seçili ülke/bölge merkez bankalarının faaliyete geçirdikleri politikaların etkisini karşılaştırmalı olarak analizini yapmaktır.

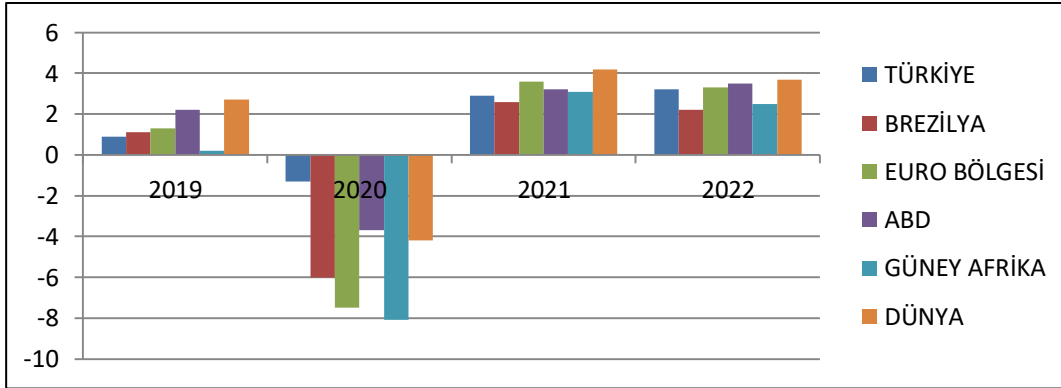
2. COVID-19 PANDEMİSİNİN EKONOMİK ETKİLERİ

Salgın ve onu takip eden kısıtlama önlemleri ile beraber entegre olmuş küresel ekonominin arz ve talep yönleri olumsuz etkilenmiştir. Bu yüzden önceki salgınların ekonomi üzerindeki etkileri COVID-19 salgını için yeterli seviyede rehberlik gösterememektedir. Bu durum belirsizliği arttırmasının yanında yatırımcı ve tüketici güvenini zedelemiştir (FSB, 2020). Küresel doğrudan yabancı yatırım oranları 2020 yılında bir önceki yıla göre % 42 düşüş göstermiştir. Bu düşüş ise 2008-2009 finansal krizden bile daha düşük olmuştur (UNCTAD, 2021). Tüketiciler ise psikolojik ve ekonomik faktörlerden dolayı kendilerini güvenceye alarak salgın sürecinde tüketim alışkanlıklarını değiştirmişlerdir (Torun Kayabaşı, 2020). Karantina sırasında üretim, tüketim, yatırım ve perakende satışlara yönelik oluşan küresel düşme eğilimi, e-ticaretin daha az gelişmiş olduğu ülkelerde tüketimin daha fazla bozulmasına neden olmuştur (Cinel, 2020). Pandeminin gidişatı, süresi, büyüklüğü ve etkisi hakkındaki aşırı belirsizlik, iş ve yatırım kayıplarına yol açabilecek iş ve tüketici güvenini ve finansal koşulları sıkılaştıran bir kısır döngü oluşturabilir (Chudik vd. 2020).

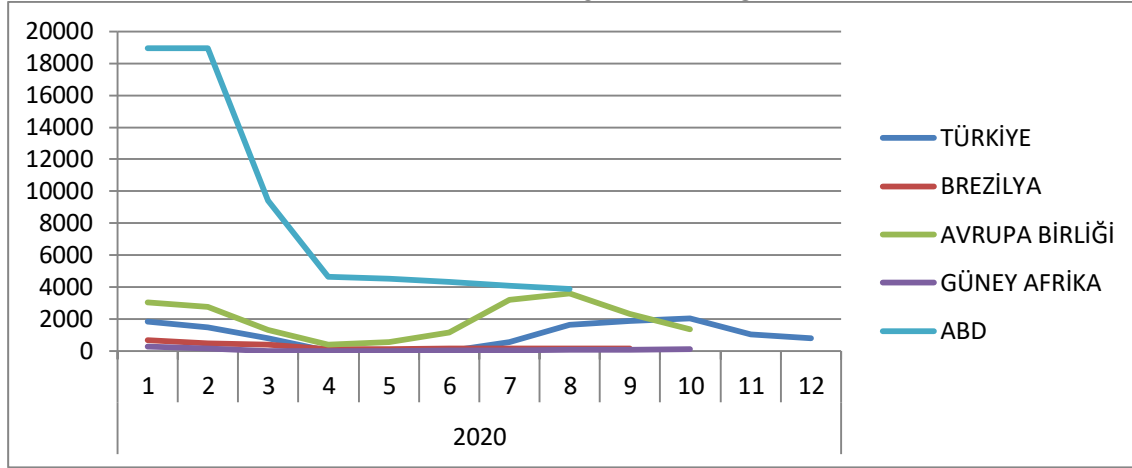
Tüketiciler ve firmalar arasında oluşan panik olağan tüketim kalıplarını bozmuş ve pazar anormallikleri meydana gelmiştir. Küresel finans piyasaları bu duruma duyarlı olmuş ve böylece küresel hisse senedi endeksleri düşüş göstermiştir (McKibbin & Fernando, 2020). Grafik 1'de seçili ülke ve bölgede COVID-19 pandemisinin baş göstermesiyle BİST 100, S&P 500, BOVESPA, Euro Stoxx 50 ve JTOPI endekslerinde 2020 yılının Şubat ortası ile Mart ortası arasında paralel bir şekilde sert düşüş yaşanmış ve sonrasında hızlı bir şekilde toparlanmıştır. Borsa endekslerinin sert bir şekilde düşmesinin ve sonrasında hızlı bir şekilde toparlanmasının nedenleri; borsa fiyatlamasının geleceğe dönük olması, salgının daha önce benzeri görülmemiş olması ve aşırı tepki hipotezi olarak gösterilebilir (Şenol, 2020). Yapılan bazı tahminlere göre, faiz oranlarındaki düşüş, ABD ve Euro Bölgesi'ndeki borsa üzerindeki toparlanma, sırasıyla yaklaşık yarısı ve beşte biri kadarı olmuştur (Avalos & Xia, 2020).

Grafik 1. Pandemi sürecinde seçili ülkelerin/bölgenin hisse senedi piyasa endeksleri**Kaynak:** (Investing, 2021a)

Farklı ekonomilerin sergilediği performansları karşılaştırmak için kullanılan ana kriterler arasında ekonomik büyüme oranı bulunmaktadır. Bir ekonomide kayıtların iyi tutulması halinde hesaplanan yıllık büyüme oranları hizmet ve mal üretme faaliyeti üzerindeki değişimi ortaya koymaktadır (Şiriner & Doğru, 2005). Grafik 2.'ye göre salgının etkin olduğu 2020 yılında yıllık büyüme oranları negatif yönde değişim göstererek yüksek derecede hizmet ve mal üretme faaliyeti olumsuz etkilendiği söylenebilir. Dünya yıllık büyüme oranına da bakıldığında aynı durum söz konusudur.

Grafik 2. Pandemi sürecinde seçili ülkelerin/bölgenin gerçek GSYH tahmini (%)**Kaynak:** (OECD, 2021)

Krizde olan havacılık sektörü için 2020 yılında net kayıp 118,5 milyar dolar olarak beklenmektedir. Ayrıca 2020 yılında yolcu talebinde %66 düşüş gerçekleşmiştir (IATA, 2020). Bu durum turizm sektörünü büyük ölçüde olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Uluslararası turist gelişleri (geceleme ziyaretçileri), yaygın bir şekilde yapılan seyahat kısıtlamaları ve büyük ölçüde talebin düşmesi nedeniyle bir önceki yıla göre 2020 yılında %74 düşmüştür (UNWTO, 2021). Grafik 3'te birinci çeyrekte yüksek olan gelirler mart ayı itibarıyla yapılan kısıtlama önlemleriyle ikinci çeyrekte gelir seviyesi yaklaşık sıfıra yakın olarak gerçekleşmiştir.

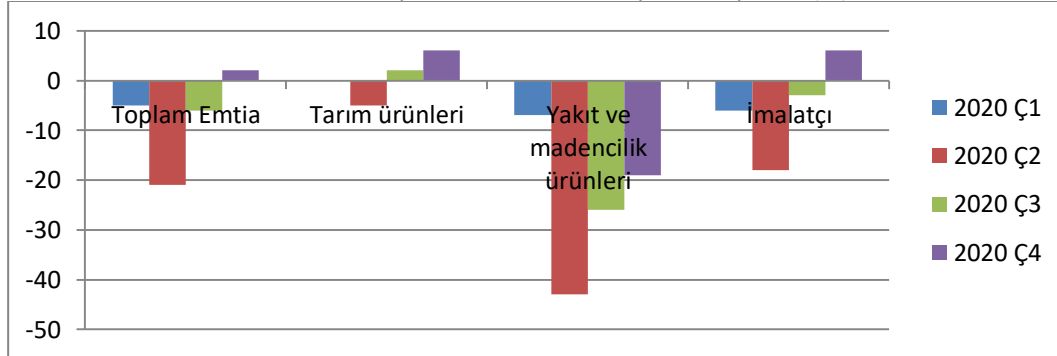
Grafik 3. Pandemi sürecinde seçili ülkelerin/bölgenin turizm gelirleri

Kaynak: (Trading Economics, 2021), (CEİC,2020a)

Dünyanın dört bir yanındaki hükümetler, COVID-19 pandemisini kontrol altına almak için malların taşınmasında ulaşım dayanan hizmetlerin yanı sıra emeğin yurtiçi ve yurtdışı hareketini kısıtlayan önlemler uygulamışlardır. Bu faktörlerin olumsuz etkilenmesiyle gıda tedarik zincirinin lojistiğinde aksama meydana getirmiş; gıda ve tarımsal girdilerin sevkiyatını engellemiştir (FAO, 2020). Bununla kalmamış; gıda tedarik zincirlerinin tüm aşamalarında şoklar oluşturmuştur. Tüm sektörler ve ürünler bu durumdan eşit bir şekilde etkilenmemiş ve tedarik zincirinin farklı aşamalarında kesintiye uğramıştır (OECD, 2020).

Dünya Ticaret Örgütü'nün tahminine göre, dünya emtia ticaret hacmi 2020 yılındaki % 5,3 düşüşten sonra 2021 yılında %8 artarak salgından dolayı 2020 yılında ikinci çeyrekte dibe vuran çöküşün ardından 2021 yılında toparlanması beklenmektedir (WTO,2021). Grafik 4'e göre; Yakıt ve madencilik ürünleri hariç 2020 yılında son çeyreğe doğru toparlanma meydana gelmiştir. 2020 yılının ikinci yarısında yakıt ve madende toparlanma gerçekleşse de bu toparlanma zayıf kalmıştır. Tarım ürünleri pandemiden fazla etkilenmemiştir.

Petrol ve metal fiyatları nispeten düşük olmasına rağmen, düşüşün altında yatan temel itici faktörlerde önemli farklılıklar vardır (Arezki & Matsumoto, 2015). Petrol fiyatlarının metal fiyatlarından daha fazla düşmesinin nedenleri arasında COVID-19 pandemisinden kaynaklanan talep düşüşü (hem petrol hem metal için geçerli); Suudi Arabistan ve Rusya'nın petrol üretimine devam etmesiyle petrol fiyatlarının olumsuz etkilenmesi sonucu oluşan arz fazlasıdır (Jowitt, 2020). Petrol talebinde yaşanan önemli derecedeki düşüş, özellikle ulaşım ve lojistikte yaşanan büyük daralmadan kaynaklanmaktadır (TÜRMOB, 2020).

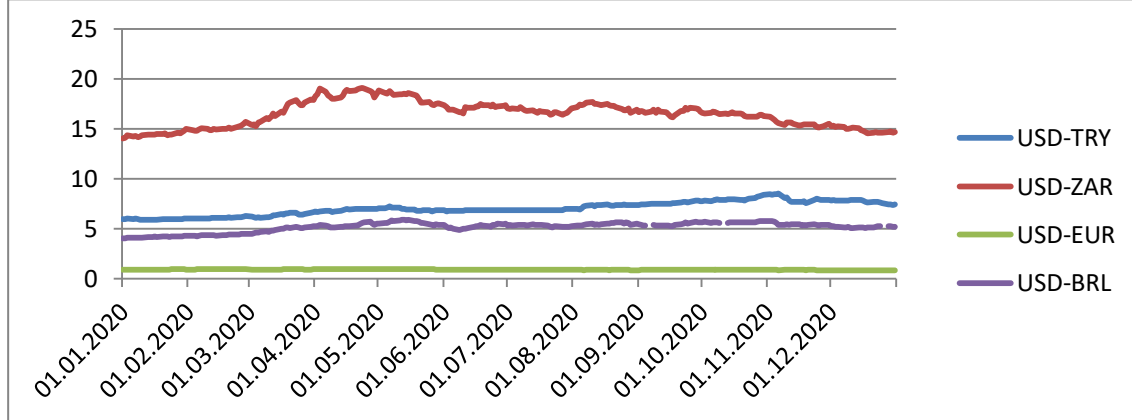
Grafik 4. Pandemi sürecinde dünya emtia ticaretinde yıllık büyüme (%)

Kaynak: (WTO, 2021)

Krizler sırasında dolar, özellikle gelişmekte olan piyasa para birimlerine karşı değer kazanma eğilimindedir ve dolar likiditesi kıt hale gelmektedir (Corsetti & Marin, 2020). Ödemeler dengesindeki yapısal sorunlar ve salgın öncesinden başlayan sermaye çıkışları nedeniyle gelişmekte olan ülke

ekonomileri diğer ülkelere göre pandemiden daha ciddi bir şekilde etkilenmiştir. 2020 yılında dolar karşısında en çok değer kaybeden ilk üç ülkenin para birimi arasında Türk Lirası ve Brezilya Reali bulunmaktadır (BloombergHT, 2020a). Grafik 5'e göre Türk Lirası, Brezilya Reali ve Güney Afrika Randı ABD doları karşısında değer kaybetmiştir. Türk Lirası'nın, ABD Doları karşısındaki değer kaybı 2020 yılında %20 olmuştur (The World Bank, 2021). Güney Afrika Randı salgının başlarında özellikle nisan ayında dolar karşısında büyük ölçüde değer kaybetmiştir. Sonrasında ise 2020 yılının başındaki değere 2020 yılının sonuna doğru yaklaşmıştır. ABD Doları ile Euro para birimleri arasındaki değişim ise önemsenmeyecek kadar azdır. Ayrıca; Türk Lirası, Brezilya Reali ve Güney Afrika Randı, Euro karşısında değer kaybettiği söylenebilir.

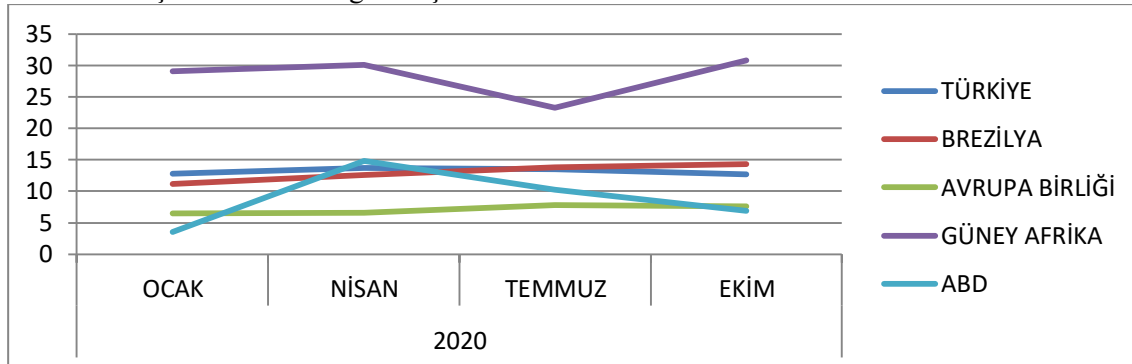
Grafik 5. Seçili ülkelerin/bölgenin döviz kurlarının USD karşısındaki değişimi

Kaynak: (Investing, 2021b)

COVID-19 ile birlikte dünyadaki farklı iş gücü kollarında çalışan milyonlarca kişi iş ve gelir kaybı yaşayarak bu süreçten ciddi şekilde etkilenmiştir (Kara, 2020). Grafik 6'da seçili ülke ve ülke grubunda 2020 yılının ilk çeyreğinde 2019'un son çeyreğine göre işsizlik oranlarında artış gerçekleşmiştir. ABD hariç diğer ülkelerde ve Euro Bölgesi'nde bu artış sınırlı kalmıştır. Euro Bölgesi'nde, işsizlik oranlarındaki sınırlı artış olmasına rağmen istihdam ve toplam çalışan saatlerinde keskin düşüşler yaşanmıştır (Anderton, vd. 2020). İşsizlik oranlarındaki sınırlı artışın nedeni, etki azaltma ve kısıtlama önlemleri sonucunda iş arama sürecinin askıya alınması ve işten çıkarma yasaklarının getirilmesi etkili olmuştur. ABD'de işsizlik oranı özellikle ikinci çeyrekte önceki çeyreğe göre yüksek bir artış gerçekleşmiş, üçüncü ve dördüncü çeyrekte giderek azalmıştır. Ancak birinci çeyreğin üstünde kalmıştır. ABD'de işsizlik oranındaki yüksek artışın nedenleri; geçici işten çıkarma, geri çağırılma bekleyen işsiz işçi sayısındaki artış ve geri çağırılmayı beklemeyen işsiz işçi sayısındaki artış olmuştur (Handwerker vd. 2020).

Grafik 6. Seçili ülkelerin/bölgenin işsizlik oranları

Kaynak: TÜİK, Eurostat, Stats Sa, IBGE, BLS

3. SEÇİLİ MERKEZ BANKALARIN UYGULAMAYA ALDIĞI PARA POLİTİKALARININ ANALİZİ

Politika yapıcılar pandemiye karşı çeşitli araçları kullanarak hanelere ve işletmelere destek olmanın yanında birçok amaca hizmet edecek şekilde önlemler almışlardır. Küresel finans sisteminin istikrarının sağlanmasında ve dünya ekonomisinin desteklenmesinde ilk savunma hattı olarak dünya çapındaki merkez bankaları olmuştur (Adrian & Natalucci, 2020). Seçili merkez bankaları ve seçili merkez bankaların bulunduğu ülke yönetimleri pandemi için kullandıkları araçlar arasında benzerlik ve farklılıklar bulunmaktadır. Genel itibarıyla kullanılan araçlar benzerdir. Politika yapıcılar tarafından uygulamaya alınan önemli politikalar Tablo 1. de bulunmaktadır.

Tablo 1. Seçili ülkelerde ve bölgede alınan politika önlemlerinin özeti

ALINAN ÖNLEMLER		TÜRKİYE	EURO BÖLGESİ	ABD	BREZİLYA	GÜNEY AFRIKA	TEMEL AMAÇ(LAR)
PARA POLİTİKASI	Politika Faiz İndirimleri	+	-	+	+	+	Hanehalkı ve işletmelere nakit desteği sağlayarak ekonominin canlanmasını sağlamak
	Likidite Desteği	+	+	+	+	+	Finansal sistemi desteklemek, hanehalkı ve işletmeleri desteklemek
	Swap Hattı	+	+	+	+	-	Likidite teminini arttırmak ve reel sektöre kredi akışını sağlamak
	Varlık Alımları	+	+	+	-	+	Piyasa yapıcı sistemi ve piyasadaki likiditeyi desteklemek
	Zorunlu Karşılıklar İndirimi	+	-	+	+	-	Kredi arzını arttırmak
	Döviz Kuru Müdahalesi	+	-	-	+	-	Finansal istikrarı sağlamak, ulusal para birimini dengede tutmak
	Vadeli Finansman Planı	-	+	+	+	-	Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler gibi borçluların krediye olan erişimi kolaylaştırmak
	Kredi Olanakları	+	+	+	+	+	Finansal sistemi desteklemek, hanehalkı ve işletmeleri desteklemek

Kaynak: TCMB, FED, ECB, BCB, SARB

NOT: (+) işaretli olan hücreler seçili ülkeler veya bölge tarafından tedbirlerin kullanıldığını; (-) işaretli olan hücreler ise kullanılmadığı veya tedbirlerle ilgili veri bulunamadığını göstermektedir.

3.1. Likidite Desteği

Merkez bankaları, COVID-19 ile sıkışan finansal koşulları hafifletmek için önemli miktarda likidite desteğinde bulunmuşlardır (IMF,2020). Dünya çapındaki merkez bankaları ve hazineler, pandemi sürecinde acil durum kredileri ve diğer finansal destek ile ilgili benzeri görülmemiş önlemler açıklamışlardır (Kahn & Wagner, 2020). Açıklanan likidite destek önlemlerinin ortak özellikleri arasında hükümetlerin kredi riskinin azaltılması ve uygun şartlarda Merkez Bankaların finansman desteği bulunmaktadır. Seçili merkez bankaların tamamı özellikle salgının başlarında yaptıkları likidite desteği ile finansal sistemin düzgün çalışmasının yanında hanelere ve işletmelere destek sağlamışlardır.

3.2. Varlık Alımı

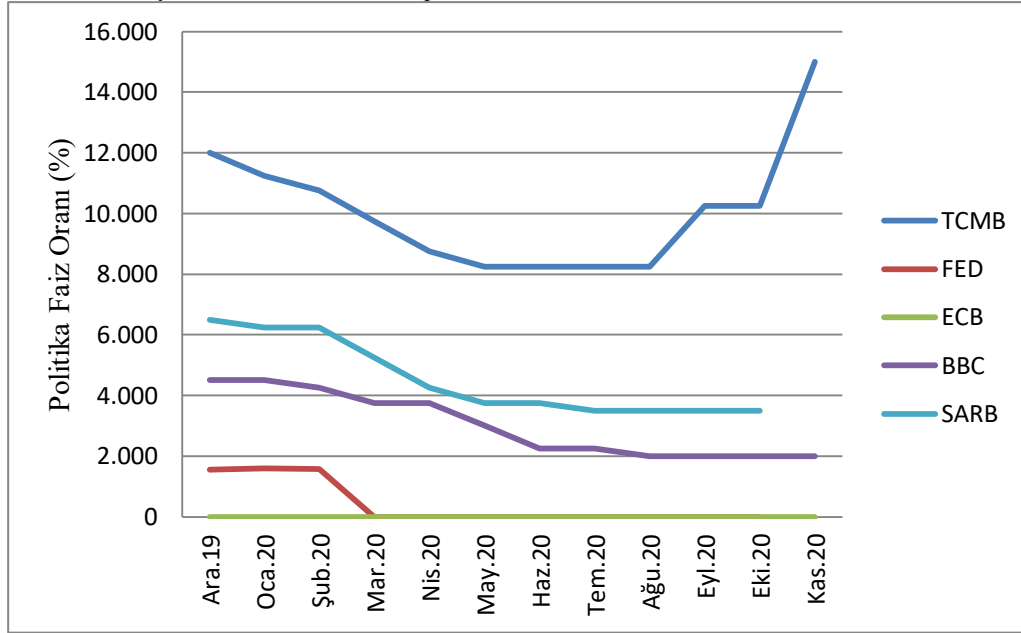
BCB hariç diğer dört merkez bankası tarafından özellikle salgının başlarında finansal piyasalarda oluşan sıkılaşma sonucu varlık alımlarını başlatarak veya genişleterek genişleyici para politikası uygulamışlardır. ECB, salgının başlarında 750 milyar euro büyüklüğünde varlık alım programı açıklamıştır. 2020 yılının sonuna doğru varlık alım programı toplam 1850 milyar euro büyüklüğüne ulaşmıştır. TCMB, salgının başlarında varlık alımlarını önden yüklemeli bir şekilde gerçekleştirmiş; Ağustos 2020'den itibaren ise sıkılaştırma adımları atmış ve 2020 yılı sonuna kadar sıkılaştırma adımlarını devam ettirmiştir. FED, 2020 genelinde genişleyici politika izlemiştir. 2020 yılında 3,2 trilyon dolar ile bilançosunu önceki yıla göre %76 arttırmıştır (CGTN, 2021). SARB bilançosunu 2020 yılında önceki yıla göre yaklaşık % 18 artmıştır ve Temmuz 2020'de yaklaşık 1,1 milyon ZAR ile tüm zamanların en yüksek seviyesine çıkmıştır (www.fxempire.com).

3.3. Politika Faiz İndirimi

Finansal piyasalarda istikrarı sağlamak ve ekonominin işleyişini sürdürmek için faiz indirimine gidilmesi merkez bankasının en yaygın olarak kullandığı bir eylemdir. Düşük faiz oranları, kredileri daha uygun hale getirmek ve borçluların kredisini artırmak için varlık fiyatlarını yükseltme eğilimindedir (Haas, Neely, & Emmons, 2020). Bu çerçevede, FED dâhil dünyanın dört bir tarafında bulunan merkez bankaları, salgının hızla yayılmasıyla ekonomilerini desteklemek amacıyla faiz indirimi kullanmışlardır. Ancak bazı yatırımcı ve ekonomiste göre ECB gibi büyük merkez bankaları faiz oranlarını eksiye düşürdüğü zaman, küresel ekonominin kurtarılması için para politikası olarak pek fazla müdahale alanı kalmayacağını söylemişlerdir (Lee, 2020). TCMB, 17 Mart 2020 tarihinde yaptığı basın duyurusuna göre; Enflasyon beklentilerine, iç talep koşullarına ve üretici fiyatlarına bağlı olarak, enflasyon göstergelerinin eğilimi ılımlı olmuştur. Küresel gelişmelere paralel olarak, Türk lirasındaki değer düşüşüne rağmen, ham petrol ve metal fiyatları başta olmak üzere, emtia fiyatlarında meydana gelen keskin düşüş enflasyonu olumlu yönde etkilemiştir. Buna ek olarak, küresel ticaret hacminin zayıflaması ve seyahat gibi kısıtlamalardan kaynaklanan toplam talebin enflasyon üzerinde biraz artan bir sınırlayıcı etkiye sahip olduğu düşüncesi ile yılsonu enflasyon beklentisi üzerindeki düşüş riski artmıştır. Bu kapsamda 100 baz puan faiz indirimi kararı alınmıştır (TCMB, 2020b). Grafik 7.'ye göre; TCMB 2020 yılının Mart ayından Ağustos ayına kadar faiz arttırmaya gidilmeyerek faiz oranları tek haneli olarak gerçekleşmiştir. TCMB 24 Eylül 2020 tarihinde yaptığı basın duyurusunda ise enflasyon beklentilerini kontrol etmek ve enflasyon tahminindeki riskleri sınırlamak için ağustos ayından bu yana atılan sıkılaştırma adımlarının güçlendirilmesi gerektiği değerlendirilmesinde bulunmuştur. Enflasyonun zaman içinde düşüşünün tesis edilmesi ve fiyat istikrarının korunması amacıyla politika faizini yüzde 8,25'ten yüzde 10,25'e yükseltmiştir (TCMB, 2020c). TCMB, aynı şekilde 2020 Kasım ayında yüzde 10,25 olan faiz oranı yüzde 15 oranına yükseltmiştir. ECB, resesyon ve deflasyonun önüne geçebilmek amacıyla faiz oranını sıfırlamıştır. Böylece; ECB, Euro Bölgesi'nde oluşabilecek mini enflasyonu ve ekonomik durgunluğu önlemek için kesenin ağzını açmıştır (DW, 2016). Grafik 7'ye göre salgın öncesinde sıfır olan faiz oranı aynı şekilde salgın sonrasında da sıfır seviyesinde devam etmiştir. FED'in 15 Mart 2020 tarihinde yayınladığı FOMC bildirisine göre; yakın vadede salgının etkisi ekonomik faaliyetlere ağırlık verecek ve ekonomik görünümde risk oluşturacağından federal fon oranının yüzde 0 ile yüzde 0,25 arasında kalmasına karar verilmiştir. Bu durum en yüksek istihdam ve fiyat istikrarı hedeflerine ulaşma yolunda kanaat getirilene kadar devam edecektir (FED, 2020). FOMC Bildirisine göre 2020 Şubat ayında yüzde 1,58 olan faiz oranını 2020 Mart ayında yüzde 0,08 oranına düşürmüştür. 2020 Ekim ayına kadar faiz oranlarının yüzde 0 ile yüzde 0,25 arasında seyretmektedir. SARB, salgının yayılmasını önlemek amacıyla ülke çapında kısıtlayıcı önlemlerin alınması sonucu ekonomiyi durma noktasına getirmiştir. Bununla birlikte durgunluğun daha da derinleşmesi beklentisinin ardından ekonomiyi desteklemek için faiz oranlarını dört kez düşürmüştür (BloombergHT, 2020b). Grafik 7.'ye göre 2019 Aralık ayında yüzde 6,5 olan faiz oranında dört kez faiz indirimine gidilmiş ve 2020 yılı sonuna doğru faiz yüzde 3,5 oranında seyretmiştir. BCB, 2020 Şubat ayında yüzde 4,25 olan faiz oranını 2020 Mart ayında yüzde 3.75 oranına düşürmüştür. Sonraki aylarda da bu düşüş devam etmiş ve en son olan faiz oranı yüzde 2 olmuştur. Bu faiz oranı; COVID-19 pandemisinin etkisini hafifletmek için 5 Ağustos 2020'de BCB tarafından alınan rekor düşük seviyedeki orandır (Mendez-Berreira, 2020). Piyasaların geleneksel para politikasına aşına olması faiz politikasının pandemi başında kilit rol olmasına neden olmuştur (Demirgüç-Kunt, Pedreza, & Ruiz-Ortega, 2020). Yeni

politika araçlarının maliyetleri ve riskleri ile ilgili belirsizliğin olması, politika yapıcılar tarafından kullanılması yönünde temkinli hale getirmiştir (Bernanke, 2020).

Grafik 7. Seçili merkez bankaların politika faiz oranları

Kaynak: (CEİC, 2020b)

3.4. Kredi Olanakları

FED, küçük, orta ve büyük işletmeleri, belediyeleri ve eyaletleri desteklemek amacıyla tesisler kurarak kredi imkânı sağlamıştır. ECB, hedeflenen kredi operasyonlarına ayarlama yapmasının yanında hedeflenmemiş pandemik acil durum uzun vadeli yeniden finansman işlemlerini (PELTRO) uygulamaya almıştır. Türkiye’de kredi garanti fonu teminatlı olmak üzere küçük işletmelere kredi sağlanmıştır. Ayrıca BDDK, salgında büyüme, üretim ve istihdamı destekleme, likiditenin dengeli bir şekilde dağılmasını sağlama ve banka kaynaklarını etkin kullanma amacıyla Aktif Rasyosu’nu başlatmıştır. BCB, operasyon garanti fonu çerçevesinde mikro ve küçük işletmelere kredi teminatı sağlamıştır. SARB, işletmelerin kira ve maaş gibi operasyonel giderler için kredi garanti planı etkinleştirilmiştir.

3.5. Swap Hattı

COVID-19 pandemisinin etkileri, ABD Doları cinsinden finansman maliyetinin hızla arttığı 2020 yılının ilk yarısında küresel finansal piyasalara yansımıştır. Buna karşılık FED 14 Merkez Bankası ile küresel olarak dolar likiditesini sağlamak için takas hattı uygulamıştır (Aldasoro vd. 2020). Bu merkez bankaları arasında ECB ve BCB’de bulunmaktadır. FED, 9 merkez bankasıyla geçici olarak kurduğu geçici takas hatlarını 2020 yılında iki kez uzatmıştır. TCMB ise bankalara TL ve yabancı para cinsinden likidite sağlamak amacıyla pandeminin başında ABD dolarına ek olarak euro ve altın swap ihalelerini dâhil etmiştir.

3.6. Zorunlu Karşılıklar İndirimi

TCMB ve BCB tarafından zorunlu karşılıklar oranı düşürülmesi adımı atılarak rezerv gereksinimi azaltılmıştır. TCMB, 2020 Ağustos ayından itibaren finansal istikrarı sağlamak için sıkılaştırma adımları atmıştır. FED ise rezerv gereksinimlerini ortadan kaldırmış; banka sermaye ve likiditesini ayarlayan düzenlemeleri geçici olarak gevşetmiştir (Cachanosky vd. 2021).

3.7. Vadeli Finansman Planı

Dünya genelinde merkez bankaların çoğu vadeli finansman planlarını genişletmesiyle veya başlatmasıyla bankaların uzun vadeli finansman maliyetlerini azaltarak borçlulara faiz oranları düşürülmesi amaçlanmıştır (Vallence & Wallis, 2020b). ECB; Hedeflenen Uzun Vadeli Yeniden Finansman Operasyonu (TLTRO), FED; Maaş Çeki Koruma Programı (PPP) ve Brezilya Merkez

Bankası bu çerçevede vadeli finansman planlarını uygulamışlardır. Bu şekilde bankaların uzun vadeli finansman planları azaltılarak borçlular için faiz oranları düşürülmüştür.

3.8. Döviz Müdahalesi

Yükselen piyasa ekonomileri (EME) COVID-19 pandemisinin şiddetlendiği dönemde kapsamlı bir şekilde döviz müdahalesinde bulunmuşlardır (Pordeli, Schofer & Sutton, 2021b). Bunlar arasında Türkiye ve Brezilya bulunmaktadır. TCMB bu doğrultuda finansal istikrarın sağlanması amacıyla Katar Merkez Bankası'yla takas anlaşmasını revize etmiştir. Takas anlaşmasının limiti 5 milyar ABD dolarından 15 milyar ABD dolarına çıkarılmıştır. Brezilya Merkez Bankası ise, 2020 Şubat ortasından itibaren 2020 yılının sonuna kadar çeşitli zamanlarda (spot ve türev sözleşmelerle) toplamda 44,5 milyar dolar müdahale etmiştir. Ayrıca piyasaya 9 milyar ABD doları serbest bırakmış ve ABD doları cinsinden devlet tahvili repo işlemlerini tekrardan başlatmıştır. Güney Afrika bu konuda müdahale edilmeyeceğini duyurmuş ve 2020 yılı sonuna kadar müdahalede bulunmamıştır (IMF, 2021).

4. SONUÇ

COVID-19, 2019 Aralık ayında Çin'de ortaya çıkmasının ardından 2020 yılının ilk çeyreğinde dünya geneline hızla yayılarak küresel hale gelmiştir. Pandeminin yayılmasını sınırlandırmak için sosyal izolasyon, seyahat kısıtlamaları, toplantı yasakları, yüz yüze eğitime ara verilmesi, sokağa çıkma yasakları gibi tedbirler alınmıştır. Alınan kısıtlama önlemleri hem sosyal yaşamı olumsuz etkilemiştir hem de küresel ekonomiyi durma noktasına getirmiştir. COVID-19, başlamasının üzerinden yaklaşık iki yıl geçmesine rağmen etkileri hala görülen ve kendisinden sık söz ettiren dikkate alınması gereken önemli bir pandemi olduğunu göstermiştir. Bu nedenle de yıllarca etkisini sürdürecektir bir pandemi olduğu değerlendirilmektedir.

COVID-19 pandemisinde alınan kısıtlama önlemleriyle yaşanan iş kayıpları üretimi olumsuz etkileyerek arz şoku gerçekleşmiştir. Pandeminin oluşturduğu gelir kaybı, korku, endişe ve belirsizlik ise tüketimin azalmasına ve böylece talep şokunun yaşanmasına neden olmuştur. Bu haliyle pandeminin ekonomik etkisinin arz ve talep şokunun bir birleşimi olduğu söylenebilir.

Merkez bankaların devreye aldığı politikalar hızı ve etkisi itibarıyla büyük önem taşımıştır. Bu doğrultuda merkez bankaları salgın sürecinde benzeri görülmemiş hızda ve büyüklükte önlemler/politikalar tatbik etmişlerdir. Seçili merkez bankaları genel olarak benzer araçlarla ve paralel bir şekilde önlemler/politikalar uygulamışlardır. Yaygın olarak likidite destekleri, varlık alımları, takas hatları, politika faiz indirimleri, kredi olanakları, vadeli finansman olanakları, döviz müdahalesi, zorunlu karşılıklar indirimi ve sermaye ihtiyacının azaltılması gibi araçlar kullanılmıştır. Kullanılan bu araçlarla seçili merkez bankaları COVID-19 pandemisine hızlı bir şekilde yanıt vererek piyasalarda oluşan stresi azalttıkları söylenebilir.

Seçili merkez bankaları, her ne kadar COVID-19 pandemisine karşı hızlı ve geniş çapta gösterdikleri tepkiler kısa vadede piyasalarda stresi azaltsa da salgının uzun vadedeki makroekonomik sonuçlarının neler olacağını tam olarak kestirmek mümkün görülmemektedir. Ancak pandeminin arz ve talep şoklarının bir kombinasyonu olduğu düşünüldüğünde talep yönlü kredi desteği gibi desteklerin sağlanması sonraki süreçte enflasyonu olumsuz bir şekilde tetikleyecektir. Bundan dolayı desteklerin ince eleyip sık dokuyarak arz yönlü olacak şekilde yapılması isabetli olacaktır.

Salgından dolayı işsizlik oranında en çok artış gösteren ülke ABD olmuştur. Güney Afrika'da zaten yüksek olan işsizlik oranında az da olsa artış gerçekleşmiştir. Euro Bölgesi, Brezilya ve Türkiye ise az da olsa bu konuda değişimler yaşamıştır. Türkiye, 2020 yılı için işsizlik konusunda diğerlerine göre daha başarılı olduğu söylenebilir. İşten çıkarılma yerine farklı önlemler alınmalıdır. İşten çıkarılma normal sürece geçildiğinde olumsuz etkiler oluşturabilir. Bu etkiler kartopu gibi büyüyen sorun haline dönüşebilir. Örneğin; normal sürece geçildiğinde işletmeler rekabet haline geçecek ve bu durum iş gücü maliyetini arttıracaktır. Artan iş gücü maliyeti mal ve hizmet fiyatını arttıracak ve enflasyonun daha da yükselmesine neden olacaktır. İşçiler enflasyon artışına bağlı olarak ücret artışı talep edecektir. Talep edilen ücret artışı neticesinde işgücü maliyeti tekrar artacak ve döngüsel olarak bu süreç devam edecektir. Bundan dolayı işgücüne gelir desteklerinin yanında planlanmış esnek çalışma saatleri veya uzaktan çalışma imkânı sağlanabilir. Eğer sahada çalışma zorunluluğu bulunuyorsa sahadaki risk faktörünü en aza indirecek önlemlerin yanında postalar halinde çalışma planları oluşturulabilir. Sahada çalışanlar için ayrıca kapsamlı bir şekilde veri izleme seti oluşturulabilir.

COVID-19 pandemisi hem üreticileri hem de tüketicileri ekonomik açıdan olumsuz etkilediği aşikârdır. Ülke yönetimleri tarafından alınan etki azaltma ve kısıtlama önlemleri ile üreticilerin ve tüketicilerin fiziksel teması engellenmiştir. Bu durum dijitalleşme yolunda adımların atılmasını gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda nesnelerin interneti, dijital para, e-egitim, e-devlet, e-sağlık, e-ticaret gibi dijitalleşme yolunda gerekli alt yapıların oluşturulması/geliştirilmesi ve bu konuda insanlara gerekli eğitimin verilerek günlük hayatla entegre edilmesi hem verimlilik açısından hem de sağlık açısından katkılar sağlayacaktır.

Tarih boyunca farklı zaman dilimlerinde salgın hastalıklar baş göstermiştir. COVID-19 pandemisinden sonra da yeni salgın veya salgınların ortaya çıkması muhtemeldir. Bunun için önceki salgınlar ve diğer salgınlardan büyüklük olarak farklı olması açısından özellikle COVID-19 analiz edilerek Acil Durum Senaryoları şeklinde yol haritası ortaya konulması muhtemel bir salgının etkisini minimum seviyeye çekecektir. Ek olarak COVID-19 pandemisinin orta ve uzun vadede nasıl etkiler oluşturacağı ile ilgili belirsizliğini korumaktadır. Bundan dolayı kısa vadedeki etkileri iyi okunup orta ve uzun vadeli etkiler içinde yol haritası ortaya konmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adrian, T. ve Natalucci, F. (2020, April 14). COVID-19 Crisis Poses Threat to Financial Stability. *IMF Blog*.
- Aldasoro, I. v.d. (2020). Central bank swap lines and cross-border bank flows. BIS Bulletins 34, *Bank for International Settlements*.
- Anderton, R. vd. (2020). The impact of the COVID-19 pandemic on the Euro Area labour market, ECB Economic Bulletin, Issue 8/2020.
- Arezki, R. ve Matsumoto, A. (2015). Metals and Oil: A Tale of Two Commodities. *IMF Blog*.
- Avalos, F. ve Xia, D. (2020). The short and long end of equity prices during the pandemic, BIS Quarterly Review, September 2020, *Bank for International Settlements*.
- Bernanke, B.S. (2020). The New Tools of Monetary Policy American Economic Association Presidential Address, Brookings Institution, January 4, 2020, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2019/12/Bernanke_ASSA_lecture.pdf
- BloombergHT. (2020a). 2020'de salgını en ağır gelişen piyasalar hissetti, çevrimiçi, <https://www.bloomberght.com/2020-de-salgini-en-agir-gelisen-piyasalar-hissetti-2271791>, Erişim Tarihi: 20.04.2021.
- BloombergHT. (2020b). G. Afrika Merkez Bankası faizi rekora düşürdü, çevrimiçi, <https://www.bloomberght.com/g-afrika-merkez-bankasi-faizi-rekora-dusurdu-2256002>, Erişim Tarihi:27.12.2020.
- BLS. (2021). Economic News Release, Employment Situation Summary, çevrimiçi, <https://www.bls.gov/news.release/empst.nr0.htm>, Erişim Tarihi: 28.01.2021.
- Cachanosky, N. vd. (2021). The Federal Reserve's Response to the COVID-19 Contraction: An Initial Appraisal (November 6, 2020). AIER Sound Money Project Working Paper No. 2021-01, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3726345>.
- CEİC. (2020a). Indicators, Tourism Revenue, CEİC Data, çevrimiçi, <https://www.ceicdata.com/en/indicator/tourism-revenue>, Erişim Tarihi: 24.12.2020.
- CEİC. (2020b) Indicators, Policy Rate, CEİC Data, çevrimiçi, <https://www.ceicdata.com/en/indicator/policy-rate>, Erişim Tarihi: 23.12.2020.
- CGTN. (2021). Western central banks expand balance sheets in 2020 by more than double China's forex reserves, çevrimiçi, <https://news.cgtn.com/news/2021-02-04/West-s-central-bank-balance-sheets-jump-by-250-China-s-forex-reserves-XBmXCNlPe/index.html>, Erişim Tarihi: 23.03.2021.

- Chudik, A. vd. (2020). Economic consequences of Covid-19: A counterfactual multi-country analysis, *voxeu.org*, 19 October 2020
- Cinel, E. A. (2020). Covid-19'un Küresel Makroekonomik Etkileri ve Beklentiler, *Politik Ekonomik Kuram*, Cilt 4(1), 124-140. DOI: 10.30586/pek.748538
- Corsetti, G. ve Marin, E. (2020). The dollar and international capital flows in the COVID-19 crisis, *voweu.org*, 03 April.
- Çaycı, M. E., Çevik, A. (2021). Yıkıma Doğru Bir İmparatorluğun Salgınlarla İmtihani: II. Meşrûtiyet Dönemi Örneği, *İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*, S. 28. (Bahar). 33-52.
- Demirgüç-Kunt, A., Pedreza, A. ve Ruiz-Ortega, C. (2020). Banking Sector Performance During the COVID-19 Crisis, Policy Research Working Paper Series 9363, *The World Bank*.
- DW. (2016). Buffering Covid-19 losses - the role of prudential policy, BIS Bulletins 9, *Bank for International Settlements*.
- Eğilmez, M. (2018). BBC News, Türkiye Ekonomisi Kırılgan Beşlinin Neresinde Duruyor?, çevrimiçi, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46286933>, Erişim Tarihi: 09.02.2021.
- Eurostat. (2021). Employment and unemployment(LFS), Visualisations, çevrimiçi, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/lfs/visualisations#Ecotrends>, Erişim Tarihi: 28.01.2021.
- FAO. (2020). Responding to the impact of the COVID-19 outbreak on food value chains through efficient logistics, çevrimiçi, <http://www.fao.org/3/ca8466en/CA8466EN.pdf>, Erişim Tarihi:08.04.2021.
- FED. (2020). Federal Reserve issues FOMC statement, çevrimiçi, <https://www.federalreserve.gov/newsevents/pressreleases/monetary20200315a.htm>, Erişim Tarihi: 25.12.2020.
- FSB. (2020). COVID-19 pandemic: Financial stability implications and policy measures taken, çevrimiçi, <https://www.fsb.org/wp-content/uploads/P150420.pdf>, Erişim Tarihi: 21.04.2021.
- Haas, J., Neely, C. J. ve Emmons, W. R. (2020). Responses of International Central to the COVID-19 Crisis, *Federal Reserve Bank of St. Louis*, Fourth Quarter 2020, pp.339-84, <https://doi.org/10.20955/r.102.339-84>
- Handwerker, E. W. vd. (2020). Employment recovery in the wake of the COVID-19 pandemic, Monthly Labor Review, *U.S. Bureau of Labor Statistics*, December 2020, <https://doi.org/10.21916/mlr.2020.27>.
- IATA. (2020). Deep Losses Continue Into 2021, Basın Bülteni: 95, çevrimiçi, <https://www.iata.org/en/pressroom/pr/2020-11-24-01/>, Erişim Tarihi: 02.05.2021.
- IBGE. (2021). Desemprego, çevrimiçi, <https://www.ibge.gov.br/explica/desemprego.php>, Erişim Tarihi: 28.01.2021.
- IMF. (2020). Policy Responses To COVID-19, çevrimiçi, <https://www.imf.org/en/search#q=Central%20Bank%20Support%20to%20Financial%20Markets%20in%20the%20Coronavirus%20Pandemic&first=10&sort=relevancy>, Erişim Tarihi: 12.12.2020.
- IMF. (2021). World Economic Outlook Reports, January 2021, çevrimiçi, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/01/26/2021-world-economic-outlook-update>, Erişim Tarihi: 02.03.2021.
- Investing. (2021a). Dünya ve Sektör Endeksleri, çevrimiçi, <https://tr.investing.com/indices/world-indices>, Erişim Tarihi: 30.01.2021.
- Investing. (2021b). Döviz Kurları, Piyasalara Genel Bakış, çevrimiçi, <https://tr.investing.com/currencies/>, Erişim Tarihi: 30.01.2021.
- Jowitt, S. M. (2020). COVID-19 and the Global Mining Industry, , (122) 33-41. *SEG Discovery 2020* , 122, 33-41.

- Kahn, C. ve Wagner, W. (2020). Liquidity Provision During a Pandemic (May 2, 2020). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=350933>, Erişim Tarihi: 03.03.2021.
- Kara, E. (2020). COVID-19 Pandemisi: İşgücü Üzerindeki Etkileri ve İstihdam. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)* , 7 (5), 269-282.)
- Lee, Y. N. (2020). Central banks have ‘far less ammunition’ to save the global economy from coronavirus, CNBC, çevrimiçi, <https://www.cnbc.com/2020/03/04/coronavirus-federal-reserve-other-central-banks-cut-interest-rates.html>, Erişim Tarihi: 27.12.2020.
- McKibbin, W. ve Fernando, R. (2020). The economic impact of COVID-19, Richard Baldwin ve Beatrice Weder di Mauro(Ed.), *Economics in the Time of COVID-19*, s:45-51.
- Mendez-Berreira, V. (2020). Brazil’s central bank cuts rates to record low, Central Banking, <https://www.centralbanking.com/central-banks/monetary-policy/monetary-policy-decisions/7664471/brazils-central-bank-cuts-rates-to-record-low#:~:text=The%20Brazilian%20central%20ba>.
- OECD. (2020). Food Supply Chains and COVID-19: Impacts and Policy Lessons, çevrimiçi, <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/food-supply-chains-and-covid-19-impacts-and-policy-lessons-71b57aea/#section-d1e53>, Erişim Tarihi: 08.04.2021.
- OECD. (2021). Real GDP Forecast, (indicator). doi: 10.1787/1f84150b-en.
- Pordeli, S., Schofer, L. ve Sutton, M. (2021). The Response by Central Banks in Emerging Market Economies to COVID-19, Global Economy, Bülten- Mart 2021, çevrimiçi, <https://www.rba.gov.au/publications/bulletin/2021/mar/the-response-by-central-banks-in-emerging-market-economies-to-covid-19.html#fn0>, Erişim Tarihi: 01.04.2021.
- Stats Sa.(2021). Statistical Release P0211, Quartly Labour Force Survey, Quarter 3:2020, pp.13
- Şenol, Z. (2020). COVID-19 Krizi ve Finansal Piyasalar, Para ve Finans (s. 75-124), Bölüm 4, *İKSAD Yayıncılık*, https://www.researchgate.net/publication/342397106_COVID19_Krizi_ve_Finansal_Piyasalar
- Şiriner, İ. ve Doğru, Y. (2005). Türkiye Ekonomisi’nin Büyüme Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Yönetim Bilimleri Dergisi* (3:2) 2005, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/46411>
- TCMB. (2020a). Koronavirüsün Ekonomik ve Finansal Etkilerine Karşı Alınan Tedbirler, Korona virüs ve Ekonomi, Duyurular ve konuşmalar, çevrimiçi, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Koronavirüs>, Erişim Tarihi: 24.12.2020.
- TCMB.(2020b). Faiz Oranlarına İlişkin Basın Duyurusu, , Sayı: 2020-15, çevrimiçi,<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/duyurular/basin/2020/duy2020-15>, Erişim Tarihi: 26.12.2020.
- TCMB. (2020c). Faiz Oranlarına İlişkin Basın Duyurusu, Sayı: 2020-58 çevrimiçi,<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/duyurular/basin/2020/duy2020-58>, Erişim Tarihi: 26.12.2020.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). COVID-19 Bilgilendirme Sayfası, çevrimiçi, <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html>, Erişim Tarihi: 20.12.2020.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2021). Avrupa Birliği ile Dış Ticaret, çevrimiçi, <https://ticaret.gov.tr/data/5d63d89d13b8762f7c43a738/11-Avrupa%20Birli%C4%9Fi%20ile%20Dis%20Ticaret.pdf>, Erişim Tarihi: 09.02.2021.
- The World Bank.(2021) Türkiye Genel Bakış, Ekonomi, Son Ekonomik Gelişmeler, çevrimiçi, <https://www.worldbank.org/tr/country/turkey/overview#3>, Erişim Tarihi: 05.05.2021.
- Torun Kayabaşı, E. (2020). COVID-19’un Piyasalara ve Tüketici Davranışlarına Etkisi, *Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmaları Dergisi*, COVID-19 Özel Sayısı 2, s.15-25,

- Trading Economics. (2021) Göstergeler, Tourism Revenues, çevrimiçi, <https://tradingeconomics.com/country-list/tourism-revenues>, Erişim Tarihi:02.02.2021.
- TÜİK. (2021). Haber Bülteni, İşgücü İstatistikleri, Ekim 2020, Sayı: 37485, Yayın Tarihi: 11 Ocak 2021, çevrimiçi, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC-%C4%B0statistikleri-Ekim-2020-37485&dil=1>, Erişim Tarihi: 28.01.2021.
- TÜRMOB. (2020). Korona Salgınının Türkiye ekonomisine etkisi değerlendirmeler ve öneriler raporu. TÜRMOB Yayınları – 503, Ankara
- UNCTAD.(2021). Global foreign direct investment fell by 42% in 2020, outlook remains weak, çevrimiçi, <https://unctad.org/news/global-foreign-direct-investment-fell-42-2020-outlook-remains-weak> ,Erişim Tarihi: 22.04.2021.
- UNWTO.(2021). UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex, Januaryy 2021, Cilt 19, Sayı 1 (Özet).
- Vallence, C. ve Wallis, P. (2020). The Response by Central Banks in Advanced Ekonomies to COVID-19, *Global Economic*, çevrimiçi, <https://www.rba.gov.au/publications/bulletin/2020/dec/the-response-by-central-banks-in-advanced-economies-to-covid-19.html#fn18> , Erişim Tarihi: 26.03.2021.
- WHO. (2020). Coronavirus disease (COVID-19): Herdimmunity, lockdownsand COVID-19, *Soru-Cevap*, çevrimiçi, <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/question-and-answers-hub/q-a-detail/herd-immunity-lockdowns-and-covid-19>, Erişim Tarihi: 22.12.2020.
- WTO. (2021). World trade primed for strong but uneven recovery after COVID-19 pandemic shock, Basın 876, Mart 2021, çevrimiçi, https://www.wto.org/english/news_e/pres21_e/pr876_e.htm, Erişim Tarihi: 09.04.2021
- <https://www.fxempire.com/macro/south-africa/central-bank-balance-sheet>, Erişim Tarihi: 02.01.2021

Devlet Borçlanması Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye 2002-2008/2008-2019 Dönemi Üzerine Uygulama

The Effect of Government Loan on Economic Growth: Application on the Period of 2002-2008/2008-2019 in Turkey

Kadriye MİRZADE
Batman Üniversitesi
kdry.csr@gmail.com
ORCID:0000-0003-1509-6984

Prof. Dr. İsmail ŞİRİNER
Batman Üniversitesi
E-posta: sirineri@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4647-2252

DOI: 10.37154/cudes.2021.37

ArticleInfo

Received: 03.11.2021

Accepted: 07.12.2021

Keywords: Economic Growth, Granger Causality Analysis, Public Debt, Turkish Economy

Abstract

Although the governments use tax revenues extensively to finance public expenditures, nowadays, it is quite a common practice to resort to borrowing. Now accepted as an ordinary income, borrowing has been concentrated rather more especially since 1980 and afterwards when external economic winds in Turkey have started to blow. There are numerous understandings such as the use fields of borrowing revenues and its inflationist effects with regard to government and its negative affectability of production and employment level excluding private sector, and its ability to lead to inequality in income distribution, and its possibility to effect investments negatively, and its potential to be able to create negative effects on economic growth due to the government's borrowing because of some drawbacks such as forming a load on the shoulders of the future generations by causing increase in taxes besides many theories whose bases are Classics; and integrating the idle resources of economy with production through borrowing, or creating new income resources by obtaining revenues more than that of debt via investing the borrowed sources in productive fields the base of whose is Keynesyen. Therefore, there is no consensus in the literature in the governments' approach to debt. Since the approach to debt has change and it is an easy way which governments apply for, the effects of debt on variables have entered among the most interesting subjects in literature. The effect of debt adventure on economic growth of the Republic of Turkey, who was born with debt and her debt has increased till today, was investigated with a number of empirical analyses carried out. In this study, the effect of the public debt of Turkey on growth was tried to be investigated through Granger Causality Analysis. As periods, from 2002 to the public debts in 2008 when global crisis broke out and from 2008 till today, the effects of public debts on economic growth have been comparatively investigated. And then, the debt performance was studied by analysing the effects of internal public debts and external public debts on growth in 2002-2019 period.

Makale Bilgisi

Geliş: 03.11.2021

Onay: 07.12.2021

Anahtar sözcükler: Ekonomik Büyüme, Granger Nedensellik Testi, Kamu Borcu, Türkiye Ekonomisi

Öz

Devletler, kamu harcamalarının finansmanında her ne kadar yoğun olarak vergi gelirlerini kullansa da günümüzde borçlanmaya başvurulması oldukça alışılmış bir uygulamadır. Artık olağan gelirler arasında kabul gören borçlanma, özellikle 1980 ve sonrası dönemde Türkiye'nin de içinde bulunduğu dış ekonomiye açılma rüzgarıyla oldukça yoğunlaşmıştır. Borçlanma gelirlerinin kullanım alanları ve yöntemine bağlı olarak enflasyonist etkiler yaratabilmesi, özel sektörü dışlayarak üretim ve istihdam düzeyini olumsuz etkileyebilmesi, gelir dağılımında adaletsizliğe yol açabilmesi, yatırımları olumsuz etkileyebilmesi, vergilerde artışa sebep olarak gelecek kuşaklar üzerinde yük oluşturmaları gibi sakıncalarından dolayı, devletlerin borçlanma yoluna gitmesinin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceği gibi, temeli Klasikler olan birçok teorinin yanında; ekonomideki atıl kaynakların borçlanma yoluyla üretime entegre edilmesiyle veya borçlanılan kaynakların verimli alanlara yatırılması yoluyla borçlanılan miktarın üzerinde gelir edilerek yeni gelir kaynaklarının yaratılması gibi temeli Keynesyen olan birçok

anlayış mevcuttur. Dolayısıyla devletlerin borçlanmaya yaklaşımı konusunda literatürde fikir birliği söz konusu değildir. Borçlanmaya yaklaşımın değişmesi ve devletlerin kolayca başvurduğu bir yol olmasıyla, borçlanmanın değişkenler üzerindeki etkisi, literatürde oldukça ilgi çekici konular arasına girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti gibi borçlu doğmuş bir ülkenin günümüze kadar artarak devam eden borçlanma serüveninin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi yapılan birçok ampirik analizle incelenmiştir. Çalışmada Türkiye'nin kamu borçlarının büyüme üzerindeki etkisi Granger Nedensellik Analizi ile incelenmeye çalışılmıştır. Dönem olarak; 2002 yılı ile global krizin patlak verdiği 2008 dönemi kamu borçları ile 2008'den günümüze kadar olan dönemdeki kamu borçlarının ekonomik büyümeye etkisi karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir. Sonrasında 2002-2019 dönemi kamu iç borçları ile kamu dış borçlarının büyüme üzerine etkileri analiz edilerek borçlanma performansı incelenmiştir

GİRİŞ

Devlet faaliyetlerinin kesintisiz devam etmesi için en yoğun başvurulanan yöntem her ne kadar vergi gelirleri olsa da, vergilerin yılın belli dönemleri toplanılması ve öngörülemez bir gider oluşması durumunda vergiye başvurulmasının birtakım sakıncalar barındırması, vergilemenin yetersiz kalması ve benzeri durumlarda borçlanma, devletler tarafından tercih edilmektedir.

Borçlanmaya yaklaşımın değişmesi ve devletlerin kolayca başvurduğu bir yol olmasıyla, borçlanmanın değişkenler üzerindeki etkisi literatürde oldukça ilgi çekici konular arasına girmiştir. Bu değişkenlerden biri olan büyümenin borçlanmayla olan ilişkisi; baz alınan dönem, kullanılan yöntem ve ülke performanslarına bağlı olarak olumlu, olumsuz veya bir ilişkinin olmadığı şeklinde sonuçlanabilir.

Bu çalışmada güncel verilerden yararlanarak günümüz borçlanma büyüme ilişkisi, 2002-2019 dönemi 2008 küresel krizi öncesi ve sonrası karşılaştırmalı incelemesi ve 2002-2019 dönemi iç borçlanma ve dış borçlanma karşılaştırılması ile 2002-2019 dönemi genel incelemesi Phillips-Perron (PP) testi, Johansen Eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi ile incelenmiş ve ekonomik sebepleriyle açıklanmaya çalışılması amaçlanmıştır.

1. DEVLET BORÇLANMASI ÖNEMİ VE NEDENLERİ

Yapılması planlanan harcamaların mevcut geliri aşması durumunda devlet; var olan vergi oranlarını yükseltebilir, yeni vergiler oluşturabilir, emisyonu başvurabilir veya borçlanabilir (Erdem, 2012, s.2). Para basma gücüne sahip olmayan bağlı yönetimlerin ya da milli paraları uluslararası ekonomilerdeki güçlü devletlere bağlayan ulusal yönetimlerin kullanabilecekleri yalnızca iki kaynak mevcuttur; vergi ve borçlanma (Buchanan, 1987, s.1). Modern devletlerde kamu harcamalarının karşılanmasında vergi gelirlerinin önemi büyüktür. Ancak bazı dönemlerde devlet gelir-giderleri arasındaki dengesizliklerden kaynaklı borçlanmaya başvurulmaktadır. Devlet fonksiyonlarındaki artış, milletler arası mali ve ekonomik gelişmeler, küresel kriz nedeniyle ülkelerin bütçe açıkları vermesi ve sosyo-ekonomik amaçlara ulaşılmasında borçlanma olağanüstü bir finans kaynağı olmaktan çıkıp, ülkelerin her zaman başvurabildikleri olağan bir finans kaynağı haline gelmiştir. Bu durumda sosyal devlet anlayışında ortaya çıkan gelişmeler, hükümetlerin var olan sorumluluklarını artırmakta ve birtakım politik kaygılar nedeniyle kamu harcamalarının finansmanında vergi politikaları yerine borçlanma politikaları tercih edilmektedir. Bu politikalar sonucu özellikle gelişmekte olan ülkeler (GOÜ)'de, devlet borçları sürekli olarak artma eğilimindedir (Edizdoğan, Çetinkaya ve Gümüş, 2012, s.487). Borçlanmanın önemli bir gelir kaynağı olmasında vergiye göre toplum tarafından daha az bir tepki oluşturması ve ayrıca elde edilişindeki kolaylık da etkilidir (Açba, 1995, s.10).

Tıpkı bireyler arasındaki borçlanma ilişkisinin oluşması gibi devletler arası borç ilişkisinin doğması olağandır. Devletler, mali dengeyi sağlamak, ekonomik performansını arttırmak ya da korumak adına kamu gelirlerine ek olarak borçlanma yoluna başvurabilir. Tarihsel süreç içerisinde bakıldığında borçlanma, devletler için önemi her geçen gün artan bir gelir haline gelmiştir. Modern çağda devletler bu geliri başta kamu harcamaları ve hizmetlerin finansmanı olmak üzere, farklı birçok alanda kullanmaktadır. Ayrıca, ülkeler ve küresel çaplı kuruluşlar arasındaki ilişkilerin artması, ülkeleri birbirlerine karşı daha bağımlı bir hale getirmiş ve nakit sıkıntısı çeken ülkenin diğer ülkelerden ve (veya) küresel ölçekli kuruluşlardan kolaylıkla borç bulabilmesine olanak sağlamıştır (Yavuz, 2014, s.9). Ayrıca az gelişmiş (AGÜ) ve GOÜ ekonomilerinin kalkınma giderlerini finanse

edilmesi için gerekli olan sermaye ve teknoloji birikiminden yoksun oluşu, artan bütçe açıkları ve kamu harcama disiplininin olmayışı gibi sebeplerle borçlanmanın kamu gelirleri içindeki önemi artmıştır (Ertekin, 2018, s.335).

Devletler genel olarak aşağıdaki sebeplerden kaynaklı borçlanma yoluna gitmektedirler (Açba, 1995: s.2; Şenyüz, Erdem ve Tatlıoğlu, 2011, s.203-204; Aksoy, 1998, s.151; Sugözü, 2010, s.29; Edizdoğan, Çetinkaya ve Gümüş, 2012, s.491; Türk, 1983, s.196; Orhaner, 2007, s.240-241);

- Vergi yönetimindeki teknik yetersizlikler,
- Savunma ve askeri harcamalar,
- Büyük yatırımların finanse edilebilmesi,
- Savaşlar, ekonomik krizler, doğal afetler gibi ekstrem durumlar sonrası kaynak ihtiyacı,
- Devletin gelir ve giderlerinin zaman ve yer itibariyle uyumun sağlanamaması,
- Siyasi ve politik nedenler,
- Vadesi dolmuş borcun ödemesinin sağlanması,
- Döviz, altın vb. gibi piyasaya aktarılmayıp atıl tutulan tasarrufların borçlanma yolu ile ekonomiye entegre edilmesi,
- Ödemeler dengesi açıkları ve kronikleşen bütçe açıklarının kapatılması
- Sanayileşme ve ekonomik kalkınmanın başlatılması ve sürdürülmesi için gerekli olan finansman yetersizliği,
- Ekonominin dışa bağımlı olması,
- Ekonomide oluşan dalgalanmalara karşı borçlanmanın ekonomik bir araç gibi kullanılarak, ekonomik dengeyi sağlayıcı ve koruyucu etkiler yaratılması v.b.

2. DEVLET BORÇLANMASI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Devlet borçlanmalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelendiğinde, yapılan borçlanmanın toplumsal fayda ve maliyetine bakılarak ortaya çıkacaktır. Oluşan fayda ve maliyet, ülkenin borçlanma yoluna gitmesinin toplumsal refah üzerinde yaratacağı ilerlemeye dayanmaktadır. Gerçekte bu fayda ve maliyetler ise ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir (Gözegir, 2010, s.61).

İç borçlanma özelinde bakıldığında, devletin iç borçlanmaya başvurması hem ekonomideki toplam tasarruf miktarını artırma hem de yatırımlarda kullanılmayan tasarrufları yatırıma aktarma sürecine katkı sağlayabilir. İç borçlanmanın ekonomik büyümeye ne seviyede katkı sağlayacağı, öncelikle kamu sektörü ile özel sektörün birbirlerine rakip olup olmayacağına ve elde edilen kaynakların nerelerde değerlendirileceğine bağlıdır. Dolayısıyla iç borçlanma yoluyla elde edilen kaynakların, yatırımların finansmanında kullanılması ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyeceği söylenebilir. Ancak devletin sürekli iç borçlanma yoluna gitmesi, faiz oranlarının yükselmesine neden olmanın yanında özel sektörün borçlanma maliyetini de artıracaktır. Dolayısıyla devletin sürekli iç borçlanmaya başvurması kredi maliyetlerini arttırmak suretiyle faize karşı duyarlı özel sektör yatırımlarının olumsuz etkilenmesine neden olabilmektedir (Cural, 2012, s.26).

Dış borçların ekonomik büyümeye net etkisi genel olarak belirsizdir. Bu etki tıpkı iç borçlanmada olduğu gibi faiz oranlarının yüksekliğine ve edinilen yabancı kaynaklardan verimli sonuçlar alabilecek şekilde değerlendirilip değerlendirilmediğine bağlıdır. Eğer dış borcun faizi yüksek değilse ve dış borç etkin bir şekilde kullanılırsa yüksek bir ihtimalle ekonomik büyümeye pozitif yönlü bir etkisi olacaktır. Ancak dış borcun faiz oranı yüksekse ve bu borçlar borç servis ödemelerini karşılayabilecek seviyede gelir sağlayacak yatırımlara finanse edilmezse bekleneneği üzere ekonomik büyüme hızını yavaşlatacaktır (Çapık, 2014, s.71-72).

2.1. Devlet Borçlanması Ekonomik Büyüme Olumlu Etkilediğini Açıklayan Yaklaşımlar

Devlet borçlanmalarının ekonomik büyüme olumlu yönde etkilediğini açıklayan yaklaşımların genel olarak ortak noktası; borçlanma türlerinden dış borçlanmayı baz almaları ve yapılan dış borçlanma ile elde edilen yabancı kaynakların verimli alanlara yatırılması ile elde edilen gelirin hem borçlanma maliyetini karşılanması hem de yeni yatırımlara finans sağlanmasıdır. Çünkü GOÜ'nün tasarruf eksikliğinden kaynaklı yatırım yapamaması ekonomik büyüme önünde engel teşkil etmekte ve bu nedenle borçlanmaya başvurulması olağan bir gelir olarak kabul edilmektedir.

2.1.1. Keynesyen Yaklaşım

Borçlanma ve ekonomik büyüme konusunda; Keynes genel teorisinde ekonomik büyüme arttırmak adına devlet müdahalesinin gerekli olduğunu söylemiş ve bu düşüncesi önem kazanıp, altı çizilerek vurgulanmıştır. Keynes, gelişmekte olan ülke ekonomilerinin dinamik büyüme süreçlerinde birtakım aksaklıklar olduğunu ve dolayısıyla borçlanma türlerinden dış borcun ekonomik büyüme ciddi katkılar yapacağını ifade etmiştir (Erataş ve Nur, 2013, s.209-210). Keynes, neo-klasik iktisatçıların ekonominin devlet müdahalesine ihtiyaç olmaksızın (kendiliğinden) tam istihdamda dengeyi yakalayacağı varsayımına karşı çıkmıştır. (Çöğür ve Çoban, 2011, s.135).

Keynesyen düşüncede, ekonominin daralma evrelerinde talep artırıcı kaynakların tek finansman aracının kamu borçlanması olarak görüldüğü politikalara yönelmiştir. Bir gelir kaynağı olarak görülen borçlanma özellikle durgunluk zamanlarında piyasada talebin artırılması için kullanılmalıdır. Ancak bütçe açıklarının sürekli olarak borçlanma yoluyla finanse edilmesi, borçların faizi ile birlikte giderek daha fazla artmasına neden olacağı ile ilgili görüşler de mevcuttur. Çünkü başlangıçta gelir kaynağı olarak kabul edilen borçlanma, ödeme zamanında faizi ile birlikte ek yükler sebep olmaktadır. Bu ek yükler de vergiler ile karşılanacak ve ekonomide olumsuz bir etki oluşacaktır. Ancak Keynesyen görüşte alınan borçlar etkin bir şekilde kullanılır ve verimli alanlara yatırım yapılırsa mili gelir artacak ve faiz kaynaklı ek yükler otomatik şekilde çözümlenebilecektir (Şeker, 2006, s.78-79).

Bilindiği üzere, kamu harcamalarındaki çarpan etkisi kavramının geliştirilmesinde Keynes'in çok ciddi katkıları söz konusudur. Verimli alanlarda kullanılmak üzere alınan borç, çarpan etkisi ile yatırımlar aracılığıyla bir yükselme oluşturacak ve ekonomik büyümenin oluşmasında çok ciddi bir rol oynayacaktır. Bu sebeple özellikle dış borcun ekonomik büyümede etkin olabilmesi adına, verimli alanlarda kullanılmak üzere alınması gerekmektedir (Yavuz, 2014, s.42).

2.1.2. Harrod-Domar Yaklaşımı

Harrod-Domar büyüme modeli ise Keynesyen modelinin uzun dönemli kullanımıdır. Bu modelde uzun dönemde toplam arz ve talebin belli bir dönemdeki yatırım-tasarruf oranının eşitlendiği noktada dengenin yakalanacağı ve bu yatırım-tasarruf oranının ise o dönemki büyüme oranı ile sermaye hasıla katsayısının çarpılmış haline eşit olacağı ifade edilmiştir. Bundan dolayı Harrod-Domar modelinde, bir ekonomideki yatırım-tasarruf düzeyi ile büyüme oranı arasında sıkı bir ilişki olduğu fikri ileri sürülmüştür. Dolayısıyla bu modelde kalkınma ile büyüme eşleştirilmekte ve büyümenin tasarruf-yatırım artışı ile gerçekleştirilebileceği kabul edilmektedir (Gürdal ve Yavuz, 2015, s.156).

Harrod-Domar yaklaşımına göre büyümenin esas sorunu; gelirin var olan tasarrufları emmeye yetecek miktarda bir yatırım artışına imkan verecek bir seviyeye çıkıp çıkamayacağıdır. Büyüme için devamlı olarak net yatırımların yapılması gerekmektedir. Yatırımlar gelir artışına bağlı yapıldığına göre, büyüme sürecinde yatırımlar, çıktı kapasitesinin ve çıktı miktarının artmasına, bu durum da yeni yatırımların yapılmasını sağlamaktadır. Bu sürecin devamlı işletilebilmesi için yatırım ile elde edilen çıktı artışının (arzin) talep yönünden emilmesi gerekmektedir. Yatırımlar ile elde edilen kapasite artışı, çoğaltan sonucu meydana gelen talep ile dengelendiğinde, gelir ile talep bekleyişleri gerçekleşmiş; planlanan miktardan ne bir eksik ne bir fazlası üretilmiş ve satılmış olacağından, arz-talep ve yatırım-tasarruf dengesinin yakalandığı bir büyüme süreci ortaya çıkacaktır (Şiriner ve Doğru, 2005, s.165).

Harrod-Domar modelinde çıktı, yatırım oranına ve yatırımın verimliliğine bağlıdır. Toplam tasarruflar da açık bir ekonomide yurtiçi ve yurtdışı tasarrufların toplamına eşittir. Yatırımların kaynağını tasarruflar oluşturmaktadır. Ancak yurtiçi tasarruflar gerekli yatırımlara kaynak

oluşturamazsa, istenen büyüme hızına ulaşmak da mümkün olmayacaktır. Ekonomi bu durum içindeyken, dış borca başvurmak mevcut tasarruf miktarının artması yoluyla ekonomik büyüme hızının artmasına neden olacaktır. Dış borçlar yalnızca yatırımları artırmakla kalmaz aynı zamanda milli gelirde ortaya çıkan artışla doğru orantılı olarak yurtiçi kaynaklarının da artmasını sağlamaktadır. İç tasarrufların artması ile dış tasarruflara olan talep ortadan kalkacak ve dış borç servisi ödemeleri için gerekli kaynak sağlanacaktır (Çöğürçü ve Çoban, 2011, s.135-136). Ayrıca bu yaklaşıma göre kamu borcundaki devamlı artışlar gelecekte mutlak yüksek vergi oranlarına neden olacak anlamına gelmeyeceği, borçla beraber artan milli gelirin yaratacağı yüksek vergi gelirlerinin borcun finansmanı için kullanılabileceği ve bu sebeple milli gelirle beraber artan kamu borcunun gelecek nesillere yük oluşturmayacağı öne sürülmüştür (Gürdal ve Yavuz, 2015, s.156).

2.1.3. Chenery ve Strout'un İkili Açık Modeli

Bu modele göre, GOÜ'nün büyüme ve kalkınma düzeylerinin önünde engel teşkil eden iki tür ciddi finansal açık bulunmaktadır. Bu açıklar ilki "tasarruf açığı" ikincisi ise "dış ticaret (döviz) açığı"dır. İkili açık modeline göre, GOÜ ihracat kapasitesi düşüklüğü sebebiyle gerektiği kadar döviz geliri sağlayamıyorsa, iç tasarruflarını da verimli kullanamaz. Ayrıca bu ülkeler döviz açığı nedeniyle tasarruflarını yatırıma mallarına dönüştüremediklerinden, var olan tasarruf seviyelerini de gerçekleştirme olanaklarından yoksun kalabilmektedirler. Bundan kaynaklı, ihracat arttırılamadığı zaman kaynak açığının kapatılması için dış finansman kullanılmalıdır (Çapık ve Kösekahyaoğlu, 2019, s.415-416).

İkili açık modeli, ulusal gelir eşitliği noktasından hareketle ex-post anlamındaki tasarruf açığı ile dış ticaret açıklarının eşit olduklarını, dışarıdan sağlanan kaynakların iç tasarruf miktarına ek bir kaynak oluşturarak katkıda bulunma ve döviz açıklarını kapama gibi önemli görevler üstlendikleri belirtilmektedir (Uyar, 2019, s.65). Bu modele göre alınan dış kaynaklar tasarruf ve yatırımları arttırarak büyüme sürecine olumlu katkı sağlamaktadır (Erataş ve Nur, 2013, s.210). İkili açığı kapatmak için iki türlü sermaye ithali söz konusudur. Bunlardan birincisi geri ödenmesi gerekli olmayan dış yardım veya yabancı sermaye yatırımları; ikincisi ise taksitleri ve faiz oranı belli ve belirli bir program dahilinde ödenmesi gerekli olan dış borçlanmadır. İkili açığın kapatılmasında dış borçlanmaya başvurulması durumunda büyüme sürecinin devam edebilmesi, tasarruf ve döviz açıklarının kapatılması gerekliliğinin yanında dış borç taksit ve faizlerinin (dış borç servisi) de ödemesini yapabilecek ekonomik kaynakların oluşturulmalıdır (Uyar, 2019, s.66). Bu da borçlanılan kaynakların verimli alanlara yatırılması gerektiği anlamına gelmektedir.

2.1.4. Zamanlar Arası Borçlanma Modeli

"Zamanlar arası borçlanma" modeli olarak adlandırılan bu model "zamanlar arası tüketim optimizasyonu teorisinin" devamı niteliğinin olup günümüzdeki ve gelecekteki gelir-tüketim seviyesinin borçlanma miktarına olan duyarlılığını tespit etmek için kullanılmaktadır. Ayrıca bu model, uluslararası alandan borçlanılarak, ülkedeki tasarruf açığının kapatılmasındaki öneme vurgu yapmaktadır. Borçlanmayla birlikte ülkenin yatırım yapma potansiyeli artacak ve bunun sonucu olarak ekonomik anlamda daha yüksek bir büyüme imkânına sahip olacaktır (Umutlu, Alizadeh ve Erkilic, 2011, s.80).

Modelde üzerinde durulan konulardan biri, özellikle GOÜ'nün tasarruf açıklarının ne şekilde kapatılabileceğidir. Eğer ülke cari dönemde ekonomik büyüme hızında hedeflediği düzeye ulaşamıyorsa, gelirini artırabilmek adına dış kaynaklara başvurabilir. Bu sayede cari dönemdeki gelir seviyesi artmış olacak ve büyüme hızında istediği düzeye ulaşmada önemli bir sorun ortadan kalkmış olacaktır (Gürdal ve Yavuz, 2015, s.157).

2.1.5. Sürdürülebilirlik Yaklaşımı

Borçların sürdürülebilirliği, enflasyonist özellik göstermeyen sürdürülebilir bir büyüme hedefini, politika ve reformların devamını etkilemeden, istikrarlı, ülke itibarını zedelemeyen ülkenin borçlarının ödenmesinde aksama olmadan, sonraki dönemlerde de rahatça borçlanabilmesi durumudur (Çöğürçü ve Çoban 2011, s.139-140).

Genellikle gelişim sürecinde olan devletler sermaye kıtlığı sorunu yaşamakta ve bu sorunu çözebilmek için ülke içindeki iç tasarruf birikimlerin yanında dış borç talep edebilmektedirler. Dış borçların sürdürülebilir olması yurt içi ve yurt dışı tasarruflar, yatırım ve ekonomik büyüme arasındaki

ilişkiye bağlıdır. Dış borçlar ile ekonomik büyümenin sağlanabilmesi, dış borçlanma yoluyla elde edilen kaynak ile yapılan yatırımların getirisinin dış borçlanmanın maliyetinden fazla olmasına bağlıdır. Çünkü borçlu devletler üretim ve hasıladaki yükselişi bu şekilde gözlemleyebilir (Uyar, 2019, s.33). Mali dengede bir sorun yaşandığında para otoriteleri, bir miktar maliyete katlanıp yeni kaynaklar elde etmeye yönelmektedir. Sözü edilen maliyet ise fon arz edenlerin talebiyle belirlenen faiz oranıdır. Sürdürülebilirlik yaklaşımında, borç alınan kaynakların etkin bir şekilde kullanılması ile sürdürülebilirliğin sağlanabileceği savunulmaktadır. Ancak bu yolla borç servisi yeni bir borçlanma yapılmadan karşılanabileceği ifade edilmektedir (Ağır, 2016, s.218). Yani ekonomik büyümenin dış borçlar ile sağlanabilmesi için dış borçlar sonrası yapılacak yatırımlar neticesinde elde edilen gelirin dış borçlanma maliyetini aşması gerekmektedir (Çapık, 2019, s.416).

2.1.6. Borçla Büyüme Yaklaşımı

Yurt içi tasarruf açığı sebebiyle yapılamayan yatırımların dış borçlanma ile telafi edilebileceğini savunan bir diğer yaklaşım ise “borçla büyüme” yaklaşımıdır. Bu modelde temel amaç, dış borçlanmanın fayda ve maliyetlerine bakılarak borç servis kapasitesi analizi ile ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelenmeye dayanır. Borç servis kapasitesinin sürdürebilmesi için dışarıdan edinilen kaynakların zaman içinde ekonomik büyüme üzerinde yeterli seviyede katkı yapması gerekmektedir (Erataş ve Nur, 2013, s.211). Bu durumda, farklı evrelerde sermaye akımı davranışlarında değişimin görülebileceği bir borç döngüsü ortaya çıkmaktadır. Bu döngünün ekonomik büyüme ve kalkınmayla olan ilişkisi oldukça yakındır. Bu yaklaşıma göre, zaman içinde dış borç servis kapasitesinin sürdürülebilirliğinin sağlanmasının şartı, büyüme oranının, faiz oranı cinsinden ifade edilen borçlanma maliyetine eşit veya onun üstünde bir oran olması gerekmektedir (Kutlu ve Yurttagüler, 2016, s.234).

Modelde, borçlanma yoluyla edinilen yabancı kaynaklar, sermaye malları ithalatındaki artışla meydana gelen cari işlemler hesabındaki açıkları kapatılabilir ve ülkenin yatırım düzeyinde artış sağlanırsa ekonominin daha hızlı bir şekilde büyümesi beklenir. Kullanılan dış kaynakların faydalarını etkileyen birçok unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar arasında; yabancı kaynakların verimli alanlarda kullanılması, yaratılan ek gelirin tasarruf edilmesi ve bu tasarrufların yurt içi yatırımların finansmanında kullanılması ve ülkedeki yapısal organizasyonların hızı ve bunların ithalat ve ihracat gerçekleştirmelerine yansımaları sayılabilir (Gürdal ve Yavuz, 2015, s.157).

Özetle borçla büyüme yaklaşımına göre; eğer yabancı kaynaklar ile sermaye malları ithalatında yaşanan artış nedeniyle meydana gelen cari işlemler açığı kapatılırsa ve ülkedeki yatırım hızı da artarsa ekonomide daha hızlı bir büyüme yaşanacaktır (Bilginoğlu ve Aysu, 2008, s.7).

2.1.7. Rosentein-Rodan’ın Büyük İtiş Yaklaşımı

Rosentein-Rodan, yetersiz kaynak sorununu ön plana alarak özellikle kişi başına gelir hızı ve kalkış üzerinde durmuştur. Yaklaşımda, gelişim süreçlerinde sorun yaşayan ülkelerin yoksulluktan kurtulabilmelerini sanayileşme ile sağlanacağı noktasından hareketle, bu dönüşüm sonrası dünya ekonomisinin olumlu etkileneceğini vurgulamıştır. Rodan’a göre bu dönüşüm ile yoksul bölgeler gelir düzeylerini zengin bölgelere oranla daha hızlı bir şekilde yükseltecek ve dünyanın farklı bölgelerindeki gelir dağılımı daha eşit bir hale gelecektir (Solmaz, 2008, www.mevzuatdergisi.com).

Rosentein-Rodan’ın “büyük itiş” yaklaşımında yabancı kaynaklardan yararlanmanın büyümeye olumlu etki edeceği üzerinde durulmuştur. Büyük itiş kavramında ifade edilmek istenen; ekonomik gelişim süreçlerinde sorunlar yaşayan ülkelerin kamu harcamalarını ciddi düzeyde arttırması, dış yardım veya dış borçlanma yoluna gitmesi, yeni doğal kaynaklar keşfetmesi ve ülkelerin çıkardığı veya keşfettiği doğal kaynak fiyatlarının dünya genelinde artması vb.dir (Gürdal ve Yavuz, 2015, s.158).

Büyük itiş yaklaşımına göre belirli koşullarda birden çok projeye eş anlı girişilerek ekonomik büyüme hızında artış sağlamak mümkündür. Ancak çok sayıda projeye aynı anda başlamak yurt içi kaynaklar ile mümkün olamayacağı için yurt dışı kaynaklara başvurulması gerekmektedir (Akdağ, 2007, s.17). Çünkü azar azar yapılan yatırımların ekonomiye istenen hızı vermezken, ani ve bütün sektörleri içine alan planlı yatırımlar ekonomi için sıçrama etkisi yaratacak ve büyüme sağlanmış olacaktır (Tunalı ve Yılmaz, 2016, s.304). Gelişim sürecini tamamlamamış ülkelerin en önemli sorunu olan kaynak yetersizliği dışarıdan finanse edildikten sonra, bu kaynakların sektörlere en uygun şekilde

paylaştırılması gereklidir. Ayrıca yatırımlar birbirini destekler nitelikte olmalıdır. Kapasite kullanımı ve verimlilik artışıyla birlikte ekonomi gereken dinamizmi kazanıp yeni yatırımların düzenli bir şekilde yapılacağı süreç sağlanmış olacaktır (Işık, 2006, s.49).

2.1.8. Leibenstein'in Asgari Çaba Yaklaşımı

Leibenstein'in "asgari çaba" yaklaşımına göre, nüfus artış sorununun çözülmesi ve büyümeye itici bir gücün kazandırılması, asgari seviyenin üzerinde bir büyüme çabası gerektirmektedir. Toplam gelirden tasarruf edilen tutar sadece kişi başına gelir düzeyinin artmasıyla yükseliyorsa, o halde tasarruf oranının artışı, büyüme hızının nüfus artış hızının üzerinde olması gerekmektedir (Çapık, 2014, s.75).

Leibenstein'e göre AGÜ'nün en büyük sorunlarından birisi hızlı nüfus artışıdır. Fazla nüfusa sahip AGÜ'de yoksulluk sorunu bir kısır döngüye dönüşmektedir. Kişi başına milli gelirin de oldukça düşük olduğu bu ülkelerde ekonomik büyümeyi canlandırmak, asgari seviyelerde bir altyapı yatırımı gerektirmesiyle birlikte, sürdürülebilir bir büyüme için asgari düzeyde bir çaba ve sermayeye ihtiyaç duyulmaktadır (Kaş, 2019, s.45). Sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sürecinin meydana gelmesini sağlayacak asgari çabanın oluşmasında ise dış kaynaklar oldukça etkili bir rol oynayabilmektedir (Arslan ve Kiper, 2015, s.17). Alınan dış kaynaklar ile yapılacak projelere dayalı yatırımlar sonucu ülkenin milli gelir düzeyi yükselecektir. Bunun yanında, yabancı yatırımcıların ülkede daha fazla yatırım yapması yönünde şartlar hazırlanmalı ve nüfus artışının kontrol altına alınması gerekmektedir (Yavuz, 2014, s.54).

2.2. Devlet Borçlanmasının Ekonomik Büyümeyi Olumsuz Etkilediğini Açıklayan Yaklaşımlar

Ekonomik büyümeye hız kazandırmak adına yapılması planlanan yatırımları uygulamaya geçirmek için gerekli olan tasarrufların eksikliğinde, devletlerin borçlanma yoluna gitmesinin büyüme üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu savunan yaklaşımların yanında olumsuz olduğunu savunan görüşler de mevcuttur. Bu yaklaşımlara göre; devletlerin yabancı finans kaynaklarına başvurusu, vade sonunda anapara yanında ödenen faiz gideriyle dışarıya bir kaynak transferinin söz konusu olması, iç kaynaklardan yapılan borçlanmaların özel kesim yatırımlarını dışlanması, seçim zamanlarında iktidarda bulunan politikacıların ekonomik gerekliliğine bakılmaksızın, yeniden seçilmek adına, kısa süreli seçmenleri etkileyen, popülist politikalar uygulama eğilimlerinin olması vb. gibi nedenlerle borçlanma konusuna dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Yaklaşımların ortak görüşü; devlet borç stoklarının artması ekonomik büyümeyi azaltmaktadır. Çünkü ülkelerin aşırı borçlanması, borçların ödeme zamanı geldiğinde ülkeler için büyük sorunlara yol açmaktadır. Yüksek borç miktarları, bir yandan ülkelerin makroekonomik dengesini sağlamasını zorlaştırırken diğer yandan tasarruf ve yatırım miktarlarının borç ödemesinde kullanılmasına neden olmaktadır. Bu durum da büyümeyi olumsuz etkilemektedir (Gül, Kamacı ve Konya, 2012, s.170). Özellikle son dönemlerde bazı ülkelerin borç krizlerinde artış yaşamaları ve bu ülkelerin yüksek dış borçlanma oranları, yabancı kaynaklardan borçlanmanın yatırımlar kanalıyla ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiye sahip olabileceği şeklinde görüşlerin ortaya atılmasına bunun literatürde ilgi çeken konulardan biri olmasına zemin hazırlamıştır (Ela ve Pata, 2020, s.31).

2.2.1. Neoklasik Yaklaşım

Neoklasik yaklaşımın temelini oluşturan klasik yaklaşımda, devlet borçlanmasına ilişkin olumsuz tutumun temelini oluşturan kaygı, devlet borç yükünün devamlı sonraki nesillere aktarılacağına inanmalarıdır. Klasik yaklaşıma göre devlet borçlarının ödeme aracı vergilerdir ve bu vergilerin yüküne katlanmak zorunda olanlar ise gelecekteki kuşaktır. Devlet borçlarının ödeme zamanı geldiğinde borçlanan nesil ölmüş veya yaşlanmış olacaktır (Oskay, 2004, s.37). Ayrıca devletin borçlanma yolunu tercih etmesi özel sektör ve kamu sektörü arasında bir rekabetin oluşmasına neden olacaktır. Yatırımlarda değerlendirilmek üzere ayrılan kaynakların vergiler yoluyla devlet tarafından alınması özel sektör yatırımlarının faiz oranında yaşanan değişime bağlı olarak dışlama etkisine (crowding-out) uğramasına neden olacaktır (Şeker, 2006, s.76).

Bir diğer konu bütçe açıklarının borçlanmayla finanse edilmesi, cari tüketimde büyümeye yol açacaktır. Eğer bugünkü nesil devlet borç senetlerinin anapara ve faiz ödemelerini gelecek dönemde toplanacak vergiler ile kapatılacağını tam olarak algılayamazsa, ihraç edilen senetler özel sektörde net

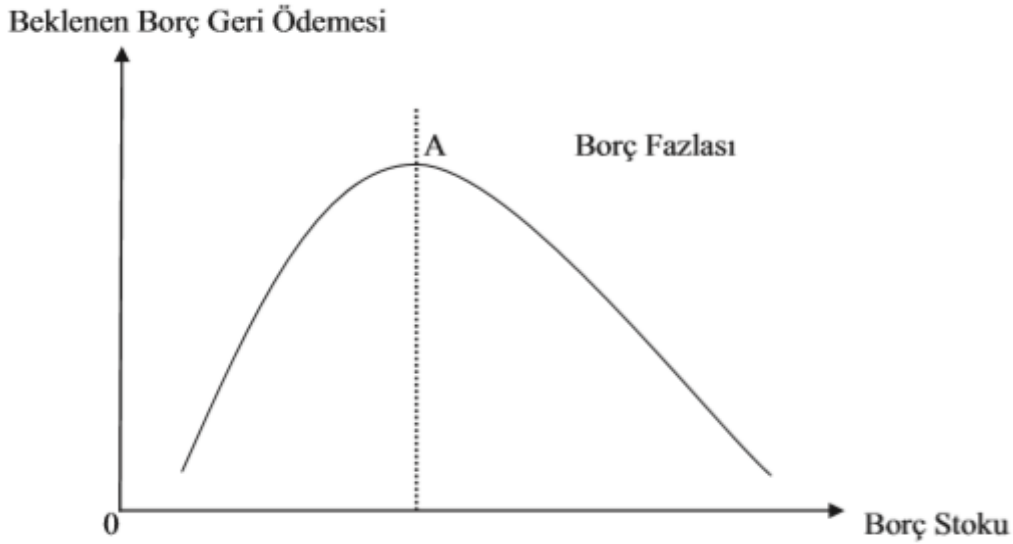
servetin bir parçası şeklinde değerlendirilecektir. Çünkü borçlanma, kuruluşlar ve bireyler üzerinde gelir ve servet etkisine neden olur. Gelir etkisinde, devlete borç veren bireyler elde ettikleri faiz geliri ile tüketimlerini arttırabilirler. Servet etkisinde ise; devlete borç veren bireyler kendilerini daha varlıklı hisseder ve bu nedenle de harcama düzeylerini arttırabilirler. Böylelikle net servet etkisi sebebiyle, toplam tüketim artacaktır (Cural, 2012, s.47). Tüketimde oluşan artış tasarruf miktarında azalışa yol açacak ve sermaye piyasalarının dengeye gelebilmesi için faiz oranlarının artması gerekecektir. Yüksek faiz oranları, özel sektör yatırımlarını olumsuz yönde etkileyecektir (Yavuz, 2005, s.270). Başka bir ifadeyle bireylerin net servet artışı, toplam tüketimi de attırıcı bir etki oluşturmaktadır. Tam istihdam varsayımı altında, toplam üretim sabitken cari tüketimdeki artış, tasarrufların düşmesine neden olacaktır. Bu durumda, kapalı ekonomilerde tekrar tasarruf- yatırım eşitliğini yakalayabilmek için faiz oranları artacak ve bu artışla birlikte özel sektörün uzun dönemde üretken sermaye stokunun küçülmesine neden olacaktır. Başka bir ifadeyle devlet borçlanma senetlerini alan bireylerin net servet etkisiyle tüketim harcamaları artacak ve bu artış gelecek nesillere aktarılabilecek olan sermaye stokunda azalışlara sebep olacaktır (Barro, 1989, s.39-40).

2.2.2. Borç Fazlası Teorisi Yaklaşımı

Dış borçların ekonomik büyümeyi negatif etkilediğini Krugman (1988 ve 1989) ve Sachs (1989) yaptıkları çalışmalarıyla ortaya koydukları borç fazlası teorisi ile anlatmışlardır. Borç fazlası teorisine göre borçlanma ilk etapta büyümeyi olumlu yönde etkilerken sınırlı bir düzeye ulaştıktan sonra ekonomik büyümeyi ve yatırımları olumsuz yönde etkilemektedir (Bartal, 2019, s.27). Özellikle borçlar vadeleri sona erdiklerinde soruna dönüşebilmektedir. Bu teoriye göre, eğer borç miktarı gelecek dönemde ülkenin geri ödeyebileceği miktarın üstündeyse beklenen borç servisi maliyetleri sonraki süreçte yerli ve yabancı yatırımcıları yatırım kararları almaları konusunda caydırır ve böylelikle büyüme süreci zarar görür (Çelik ve Direkci, 2013, s.117).

Borç fazlası yaklaşıma göre, bir ülkenin yüksek borç yüküne sahip olması, ülkedeki yatırım miktarının azalmasına neden olmaktadır. Çünkü yatırımcılar borç servisinin karşılanması için gelecekteki vergilerin bu borcu kapatması için kullanılacağını beklemektedirler. Özellikle, devalüasyon veya enflasyonist politikalar gibi borca hizmet için çarpıtılmış uygulamalar yatırımları caydırabilir. Ayrıca, borçla ilgili yeniden düzenleme görüşmelerinin sonuçları genellikle öngörülemez olduğundan, aşırı borçlu ülkelerdeki artan belirsizlik ortamı, yatırımcıları yeni yatırım yapmak kararından vazgeçmelerine neden olabilir (Moss ve Chiang, 2003, s.3).

Borç fazlası teorisinde, borcun ülkenin geri ödeme kapasitesinden daha yüksek olması ihtimali varsa, beklenen borç servisi maliyetleri yerli ve yabancı yatırımları caydırmakta, bu durum da büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Potansiyel yatırımcıların, yatırım kararından vazgeçme nedenleri ise, ülkenin üretim miktarının yüksek olması, dış borç servisini karşılamak için daha fazla vergilendirilmekten endişe duymalarıdır. Bu nedenle gelecek dönemde artan hasıla uğruna bugün maliyetlere katlanma konusunda daha az istekli olacaklardır. Bu argüman, daha büyük borç stoklarının düşük borç geri ödeme olasılıkları ile ilgili olma eğiliminde olduğunu ortaya koyan Laffer eğrisi ile gösterilmiştir (Pattillo, vd. 2002, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2002/06/pattillo.htm>).

Grafik 1. Borç “Laffer Eğrisi”

Kaynak: (Pattillo, vd. 2002, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2002/06/pattillo.htm>).

Borç-Laffer eğrisi esasında borç fazlası teorisinin ispatı niteliğindedir (Özer, 2014, 57). Grafik 1’de görüldüğü üzere, borç ile büyüme arasındaki ilişki ters U şeklindedir. Ülkeler yabancı kaynaklara başvurarak borçlandıkça, büyüme üzerindeki etki (sıfır borçluluktan A noktasına hareket) başlangıçta olumludur. (Pattillo, vd. 2002, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2002/06/pattillo.htm>). Tepe noktası A’dan sonraki alınan her dış borç ekonomiyi olumsuz yönde etkilemektedir. Borç stokundaki artış, geri ödeme zamanında beklenen ödeme miktarının artacağı beklentisini doğurmakta, bundan kaynaklı vergilerde artış beklentisi de yatırımları azaltmaktadır. Dolayısıyla büyüme bu durumdan olumsuz şekilde etkilenecektir (Çelik ve Direkçi, 2013, s.117). Hatta borcun bir bölümünün zorunlu olarak bağışlanması yani borcun bir kısmının karşılık olmadan silineceği beklentisi bile, yabancı özel kesim yatırımcıları yeni kaynaklar sağlamaktan vazgeçirecek ve borç alan ülkede sermaye birikimi azalacaktır (Özer, 2014, s.57).

Teoriye göre tersi durumda, yani gelecek dönemdeki borç yükümlülüklerinin itibari değerindeki bir indirim, zımni vergilerin yol açtığı bozulmaları azaltır ve dolayısıyla yatırımlar artar. Borçlardaki indirim, yatırımların ve borç geri ödeme kapasitesini arttırdığı için ödenmesi yapılmamış borçların ödenebilir bir duruma gelmesi sağlanır. Borçların geri ödenebilmesi de yatırımları arttırır (Bilginoğlu ve Aysu, 2008, s.7). Borç fazlası teorisi yaklaşımı, ekonomik büyüme üzerindeki etkileri açık bir şekilde analiz etmese de, büyük borç stoklarının yatırımları azaltarak kısmen daha düşük bir büyümeye neden olduğu sonucuna ulaşmaktadır (Pattillo, vd. 2002, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2002/06/pattillo.htm>).

2.2.3. Dışlama Etkisinde Ekonomik Büyüme-Borçlanma İlişkisi

Devlet, kamu harcamalarını finanse etmek üzere kullandığı araçlara ek olarak iç ve dış borçlanmalara başvurabilmektedir. Ancak iç borçlanmaya başvurulması, piyasalardan yüksek düzeyde kaynak talebi gerektirdiğinden dolayı, faiz oranlarını etkilemekte, böylece reel kesim başta olmak üzere fon talep eden diğer kişi ve kuruluşların kaynak kullanım hacmi sınırlandırılmaktadır. İç borçlanma yoluyla karşılanan kamu harcamalarının faiz oranlarını arttırmasıyla özel harcamaları, özellikle yatırımları azaltması durumuna dışlama (crowding-out) etkisi adı verilmektedir (Uysal ve Mucuk, 2003, s.160).

İç borçlanma, kamu açıklarının karşılanması adına ekonomik birimlere devlet tahvili ve hazine bonusu ihracıyla gerçekleşir. Fon talebi artışı, ödünç verilebilir fon fiyatı olan faiz oranlarının yükselmesi neden olur. Yükselen faizle beraber sermayenin marjinal etkinliğinde beklenen azalış önce özel kesim kaynak kullanım imkanlarını ve sonrasında da özel kesim yatırım miktarını daraltıcı etkisi başka bir etmene bağlı olmaksızın gerçekleşebilir. Bu durumun dış borçlanma için geçerli olabilmesi, belli bir zaman dilimi içerisinde başka değişkenlerin mekanizmaya katılmasını gerektirir. Eğer yabancı

kaynaklardan elde edilen dış borç, ülke ekonominde verimli yatırımların finansmanı için kullanılmıyor ise, borcun geri ödeme zamanı geldiğinde yeniden borçlanma yapılması gerekecektir. Ülkenin tekrar dış borçlanma imkanı mevcut ise, özel kesim yatırımlarını azaltması gibi bir durum söz konusu olmayabilir. Fakat dış borçlanma miktarının sınırına gelinmiş ise, iç borçlanmaya veya emisyonu başvurulması kaçınılmaz olacaktır. İç borçlanma sonucu özel kesim kaynak kullanım olanaklarının sınırlandırılması; emisyon hacminin artışına neden olurken bu durum enflasyonun gündeme gelmesine neden olacaktır (Kesbiç, 1998, s.147-148).

2.2.4. Politik Konjonktür Hareketleri – Devlet Borçlanması – Ekonomik Büyüme İlişkisi

Siyasiler tarafından kolaylıkla etkilenme ve yönlendirilme özellikleri bulunan makroekonomik politikalar, özellikle seçim dönemlerinde, görevde olan politikacıların “yeniden seçilmek” amacının en önemli aracına dönüşebilmektedir. Politik konjonktür hareketleri teorileri, iktidarda bulunanların yeniden göreve seçilebilmek için seçim dönemlerinde devamlı olarak kamu harcamalarını arttırma ve vergi oranlarının yükseltilmesi gerekliliğini de seçim sonrasına bırakarak ekonomiyi manipüle etme esasına dayanır. Seçim öncesi dönemde bütçe açıklarında artış görülürken seçim sonrasında ise azalma söz konusudur. İktisat literatüründe bu duruma politik dalgalanmalar yoluyla oluşan makroekonomik dalgalanmalar, başka bir ifadeyle “politik konjonktür hareketleri teorileri” olarak adlandırılmaktadır (Cebeci, 2019, s.1194).

Politikacıların yeniden seçilme isteği, seçmenlerin kamu hizmetlerinden daha fazla yararlanma talebi bütçe harcamaların büyümesine neden olmaktadır. Büyüyen bütçe harcamalarını finanse etmek için, politikacılar vergileri değil vergi dışı gelirleri kullanmaktadırlar. Çünkü vergi oranlarının artışı veya yeni bir vergi konulması seçmeni memnun etmeyecektir. Başka bir ifadeyle seçmen, kamu hizmeti talebini arttırırken, buna karşılık daha az vergi ödeme isteği gibi paradoksal bir duruşa sahiptir. Kamu hizmetlerinin finansmanı için emisyon veya borçlanmaya başvurulması uzun vadede ekonomide önemli sorunlara neden olmaktadır. Politik karar alma sürecinde “tekrar seçilmeye muhtaç” politikacılar başta seçmenlerin olmak üzere, bürokratların, baskı ve çıkar gruplarının genellikle birbiri ile çelişen taleplerine karşı koyamamakta ve isteklerinin gerekli olup olmadığını da sorgulamadan ve ayrıca muhtemel toplumsal maliyetlerini göz önünde bulundurmayarak bu talepleri karşılamaya çalışmaktadır (Özkan, 2010, s.10-11). Cari dönemdeki seçmenler, gelirin gelecek dönemlerdeki nesiller için olumsuz olacak şekilde yeniden dağılmasına neden olacak geniş bütçe açıklarını talep ederler. Bu durumun farkında olan politikacılar, cari dönem seçmenlerinin talebini esas alan politikaları uygular. Enflasyonist eğilimi tetikleyen bu yöntem devamlılık kazandığı takdirde, kalıcı ekonomik sorunlara neden olarak ciddi maliyetler doğurabilir (Cinko, 2005, s.332).

Seçim dönemleri, para ve maliye politikaları kullanılarak yaratılan yapay canlanma ve sonrasında çöküş dönemleri, dönemsel dalgalanmaların değişkenliğini artırarak, ekonomide yaşanan belirsizlik düzeyinin artmasına neden olacaktır. Ekonomideki artan bu belirsizlik durumu, özel sektörü yatırım kararları almada isteksiz hale gelecektir (Koç, 2015, s.42)

3. DEVLET BORÇLANMASININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE 2002-2008/ 2008-2019 DÖNEMİ ÜZERİNE UYGULAMA

3.1. Literatür Özeti

Borçlanma konusuna klasik anlayışının değişimiyle günümüzde devletler başta tasarruf yetersizliği olmak üzere başka pek çok sebepten kaynaklı borçlanma yolunu gitmektedir. Ancak bu yoğun borçlanma ağı, literatürde tartışmaları da beraberinde getirmiştir. İktisadi etkilerini analiz etmek amacıyla yapılan bazı ampirik çalışmalarda, devlet borçlanmalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu sonucuna varırken bazı çalışmalarda ise bu borçların ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini ileri sürmektedir. Tablo 1’de Türkiye ve yabancı ülkelere yönelik yapılmış dış borç/büyüme, iç borç/büyüme ve kamu borcu/büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı çalışmaların özeti ve sonuçlarına yer almaktadır.

Tablo 1. Borçlar ve Ekonomik Büyüme İlişkin Bazı Çalışmalar ve Sonuçları

Yazar(lar), (Çalışmanın Yılı) / Ülke(ler)/ Yöntem/ Çalışmanın Kapsadığı Yıllar	Sonuçlar
<i>Türkiye İçin Dış Borç/Büyüme İlişkisini İnceleyen Çalışmalar</i>	
Bilginoglu ve Aysu (2009) / Türkiye / EKK Yöntemi, Regresyon Analizi / 1968-2005	Dış borçların ekonomik büyüme etkisi negatiftir.
Uysal, Özer ve Mucuk (2009) / Türkiye / VAR Tekniği / 1965-2007	Kısa ve uzun vadede dış borçların ulusal çıktı düzeyi üzerindeki etkisi negatiftir.
Çögür ve Çoban (2011) / Türkiye / EKK Yöntemi, Regresyon Analizi / 1980-2009	Dış borçlar ve nüfus artış hızı ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir.
Kutlu ve Yurttagüler (2016) / Türkiye / Granger Nedensellik Testi/ 1988:01-2014:02	Dış borçtan ekonomik büyüme doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Dış borçlar ekonomik büyüme dinamiklerinden biridir.
<i>Farklı Ülkeler İçin Dış Borç/Büyüme İlişkisini İnceleyen Çalışmalar</i>	
Gül, Kamacı ve Konya (2012) / 6 Türk Cumhuriyeti / Panel Birim Kök Testi, Panel Eşbütünlük ve Granger Nedensellik Testi / 1994-2010	Uzun dönemde dış borçlar ile büyüme arasında tek taraflı bir nedensellik ilişkisi tespit edilirken, kısa dönemde bu sonuca ulaşamamasını ülkelerin bağımsız olduktan sonra artan borç yükü ile açıklamışlardır.
Pattillo, Poirson ve Ricci (2004) / 61 Ülke / Panel Veri / 1968-1998	Yüksek borç miktarının büyüme üzerindeki olumsuz etkisinin hem fiziksel sermaye birikimi üzerinde hem de toplam faktör verimliliği artışı üzerindeki etkisi negatiftir.
Ayadi ve Ayadi (2008) / Nijerya ve Güney Afrika / EKK Yöntemi, Genelleştirilmiş EKK Yöntemi / 1980-2007	Borçların büyüme üzerinde oluşturduğu negatif etki iki ülke için de doğrulanmıştır.
Bakar ve Hassan (2008) / Malezya / VAR Yöntemi / 1970-2005	Toplam dış borçlarda %1 puanlık artış, uzun vadede %1,29 oranında ekonomik büyüme yol açmaktadır. Kısa vade de etki pozitifdir.
<i>Türkiye İçin İç Borç/Büyüme İlişkisini İnceleyen Çalışmalar</i>	
Demir ve Sever (2008) / Türkiye / Johansen Ortak Bütünleme Testi, VEC Modeli / 1987-2007	İç borçlanmada 1 birimlik artış büyümede 0,09 birimlik azalışa neden olmakta; yani iç borçlanma ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir.
Atabey ve Bıyık (2018) / Türkiye / Engle-Granger Eşbütünlük Testi	İç borçların ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği görülmüştür.
<i>Farklı Ülkeler İçin İç Borç/Büyüme İlişkisini İnceleyen Çalışmalar</i>	
Christen (2005) / 27 Sahraaltı Ülke / 1980-2000	İç borç kullanımı, özel sektör kredilerini önemli ölçüde dışlayarak büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.
Uma, Eboh ve Obidike (2013) / Nijerya / Augment Dickey-Fuller Testi, Johansen Eş-Entegrasyonu, EKK Yöntemi / 1970-2010	İç borçların ekonomik büyüme üzerinde olumsuz fakat önemsiz düzeyde bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.
Abbas ve Christensen (2010) / 93 Ülke / Panel Veri Analizi / 1975-2004	İç borç %35 seviyesine kadar ekonomik büyümeyi desteklerken, bu oran üzerinde iç borçlanma enflasyonist baskılara ve dışlama etkisine neden olarak büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.
Sheikh, Faridi ve Tariq (2010) / Pakistan / OLS Tekniği / 1972-2009	İç borç stoku, ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir.
<i>Farklı Ülkeler İçin Kamu Borcu/Büyüme İlişkisini İnceleyen Çalışmalar</i>	
Reinhart ve Rodoff (2010) / 44 Ülke / 200 Yıllık Verilerden Yararlanılmıştır	Kamu borcu/GSYİH oranının %90'ın altında olması kamu borçları ile milli gelir arasında zayıf bir ilişki olduğunu gösterirken, bu oranın aşılması önemli ölçüde büyümeyi olumsuz etkilemektedir.
<i>Türkiye İçin Kamu Borcu/Büyüme İlişkisini İnceleyen Çalışmalar</i>	
Çiçek, Gözegir ve Çevik (2010) / Birim Kök, Yapısal Kırılma ve Regresyon Analizi / 1990Q1-2009Q3	İç borç stokundaki artış GSYİH'de pozitif bir etkiye neden olurken, dış borç stokundaki artış negatif yönde etkilemektedir.
Tulumce ve Yavuz (2017) / ADL ve VAR	Toplam borç, kısa vadeli iç borç ile uzun

Yöntemi / 1986-2016	vadeli dış borçlar ekonomik büyümeyi negatif etkilerken, uzun vadeli iç borçlar ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir.
Güven ve Oskay (2018) / Granger Nedensellik Testi / 1960-2016	Kamu borcu ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi vardır. Kamu dış borçlanması uzun veya kısa vadede ekonomik büyüme nedenidir.

3.2. Devlet Borçlanması Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye 2002-2008/2008-2019 Ampirik İnceleme

Borçlanma ve büyüme ilişkisini açıklayan yaklaşımlar incelendiğinde veya bu alanda yapılan ampirik analiz sonuçları değerlendirildiğinde göze çarpan ilk ayrıntı, bu konu hakkında bir fikir birliği olmadığıdır. Yapılan borçlanmanın verimli alanlara yönlendirilmesi sonrası büyümeyi olumlu yönde etkileyebilme kabiliyeti konusundaki ortak görüş yanında sürdürülebilir borçlanma sınırının aşılması, cari harcamaları finanse etmek için borçlanmaya başvurulması, vadesi dolmuş borçların geri ödemesi için yine borçlanmaya gidilmesi vb nedenler gibi bütçeye yük getiren borçlanmaların ise büyümeyi olumsuz yönde etkilediği savunulmaktadır. Borçlanma ve büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi için inceleyen sınırlı araştırmaların sonuçları; incelenen dönem, metod, baz alınan farklı dinamikler vb nedenlerden kaynaklı oldukça farklı sonuçlara ulaşarak fikir ayrılığı noktasında diğer ülke ekonomileri çalışmalarıyla benzer bir sonuç göstermiştir.

3.2.1. Veri Seti

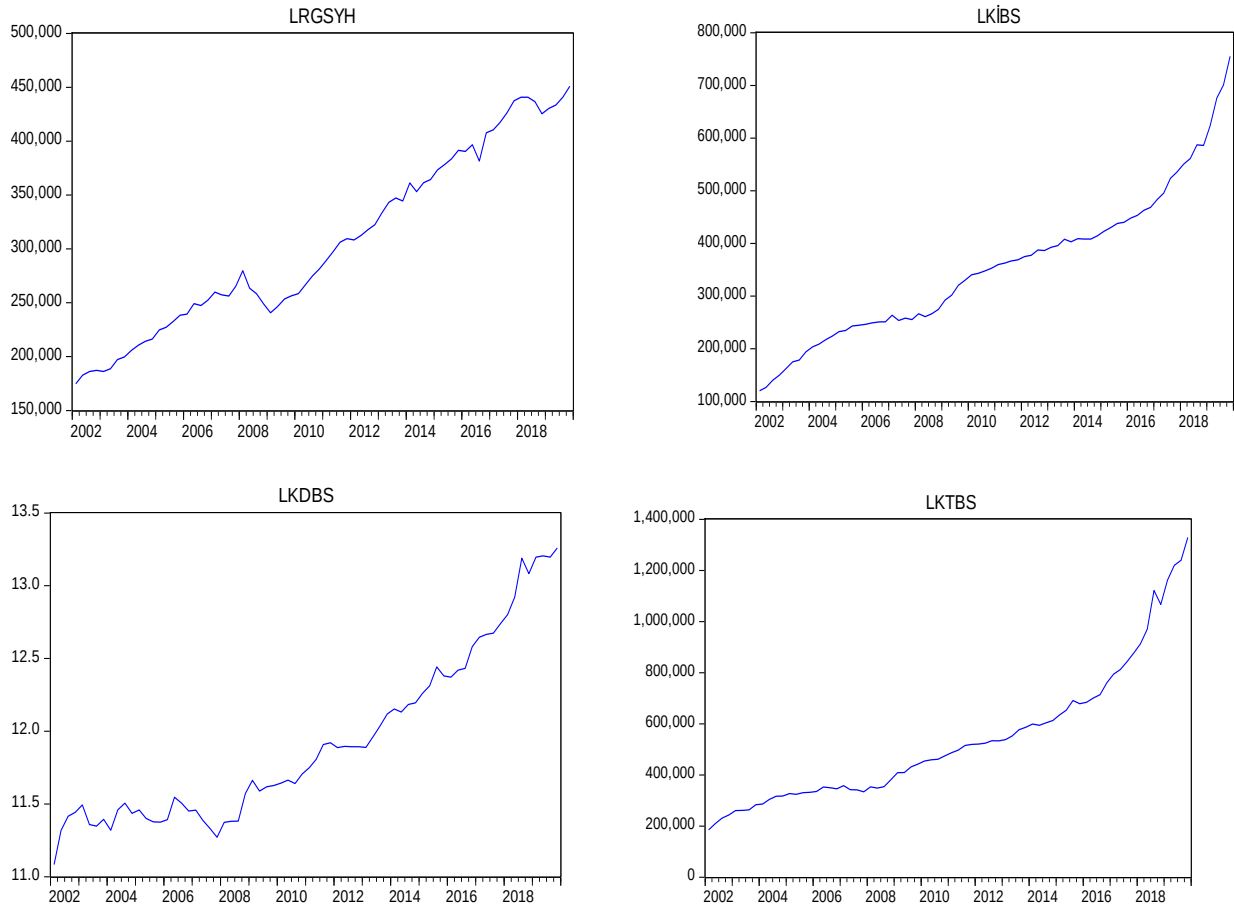
Kamu borçlanması ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırıldığı bu çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin veriler üçer aylık değerlerden oluşmakta ve 2002:Q1-2019:Q4 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan verilerden GSYH (2009 =100) MB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden sağlanırken, borçlanmaya ilişkin veriler ise Hazine ve Maliye Bakanlığı web sitesinden elde edilmiştir. Ekonometrik analizde kullanılan değişkenler ve tanımlar Tablo 2'de gösterilmiş olup, tüm değişkenlerin logaritması alınmıştır. Ayrıca GSYH serisindeki mevsimsellik görüldüğü için, mevsimsel etkiler CensusX12 yöntemi kullanılarak oryadan kaldırılmıştır.

Tablo 2. Değişkenler ve Tanımları

LRGSYH	Reel gayri safı yurtiçi hasıla
LKİBS	Kamu iç borç stoku
LKDBS	Kamu dış borç stoku
LKTBS	Kamu toplam borç stoku

3.2.1.1. Değişkenlerin Grafiksiz Analizleri

Çalışmada kullanılan değişkenlerin 2002:Q1-2019:Q4 döneminde nasıl hareket ettiğine ilişkin grafik, Grafik 2'de gösterilmiştir. Değişkenlere ilişkin grafikler, söz konusu dönemde tüm değişkenlerin yıllar itibarıyla bir artış trend eğiliminde olduğunu yansıtmaktadır. Bu nedenle bu değişkenlerin zaman içerisinde sergiledikleri pozitif hareket, değişkenlerin durağan olmadığını gösterir.

Grafik 2. Değişkenlerin grafiksel görünümü

3.2.1.2. Ekonometrik Yöntem

Değişkenler arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için analizi yapılan değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Ancak, durağan olmayan serilerin farkı alınarak durağan hale getirilmesi, serilerde bilgi kaybına yol açmaktadır. Bunu önlemek için eşbütünleme metodolojisi kullanılmaktadır. Eşbütünleme analizinin gerçekleştirilmesi için, analize tabi tutulan her bir değişkenin en az birinci derecede eşbütünleşik olmaları ve aynı zamanda değişkenlerin eşbütünleşme derecelerinin de aynı olması gerekmektedir. Çalışmada bu amaca yönelik olarak ilkin değişkenlerin durağanlıkları test edilmiştir. Bunun içinde ekonometrik yapılan çalışmalarda en çok kullanılan testlerden biri olan Philips-Perron (PP) (1988) testinden yararlanılmıştır.

Kamu borçları ile ekonometrik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi belirleyebilmek için ise Johansen (1988) tarafından önerilen VAR eşbütünleme tekniği kullanılmıştır.

VAR tekniği, değişkenler arasında bağımlı ve bağımsız değişken ayrımı yapmadan değişkenlerin bugünkü değerleri ile her birinin gecikmeli değerleri arasındaki dinamik ilişkiyi inceler. Bu yol, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin ortaya konulmasını ve anlaşılmasını daha kolay hale getirir (Taban ve Kar, 2006, s.169).

VAR modelinin sonuçları ağırlıklı olarak gecikme sayısına duyarlı olduğu için, model tahmini öncesinde uygun gecikme sayısına karar verilmelidir. Gecikme sayısının belirlenmesinde, Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SC) ve Hannan ve Quinn Bilgi Kriteri (HQ) en çok kullanılan kriterlerdir.

Johansen (1988), eş bütünleme test yaklaşımında vektör sayılarının belirlenmesinde İz (Trace) ve En Büyük Özdeğer (Maximum Eigen) olmak üzere iki farklı testen yararlanılmaktadır:

$$\lambda_{iz} = -T \sum_{i=r+1}^n \ln(1 - \lambda_i) \quad (3.1)$$

$$\lambda_{\max} = -T \ln(1 - \lambda_{r+1}) \quad (3.2)$$

İz testinde en çok r kadar eşbütünleşme vektörü vardır şeklindeki sıfır hipotezi test edilir. Burada T , testte kullanılan gözlem sayısını λ_i 'ler serilerin $I(1)$ olduğu varsayımı altında tahmin edilen karakteristik kökleri gösterir. Maksimum Özdeğer istatistiğinde ise, en çok r kadar eşbütünleşme ilişkisi vardır sıfır hipotezine karşılık, $r+1$ kadar vardır alternatif hipotezi test edilir. Hesaplanan istatistik değerleri ile kritik değerlerin karşılaştırılmasıyla değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı belirlenir. Test istatistikleri, istatistiksel olarak eşbütünleşik vektör/vektörlerin önemli olduğunu açıklıyorsa, yani λ_{iz} ve $\lambda_{\max}$ istatistik değerleri, kritik değerlerden büyük ise değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu kanaatine varılır.

Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunması, değişkenlerin kısa dönemde davranışların incelenmesini gerektirir. VAR modellerinde uzun dönemli bir ilişkiye rastlanıldığı durumda, kısa dönem analizinde vektör hata düzeltme mekanizması (VECM) kullanılır. Modelde durağan olmayan değişkenlerin birinci farkı alınarak durağan hale getirilir ve sonrasında uzun dönem dengeyi gösteren bir hata düzeltme terimi modele eklenir. Hata düzeltme parametresinin negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı çıkması, kısa dönemde ortaya çıkan sapmaların uzun dönemde dengeye geleceğini yani düzeltileceğini açıklar. Uzun dönemde meydana gelen sapmaların dengeye geri dönme hızı ise hata düzeltme parametresinin büyüklüğüne bağlıdır (Karamelikli ve Keskingöz, 2017, 691-692).

X ve Y gibi iki değişkenin olduğu modelde, VECM şu şekilde formüle edilebilir:

$$\Delta X_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^m \beta_i \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_i \Delta Y_{t-i} + \delta_1 \varepsilon_{1t-1} + u_{1t} \quad (3.3)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^m \phi_i \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \psi_i \Delta Y_{t-i} + \delta_2 \varepsilon_{2t-1} + u_{2t} \quad (3.4)$$

Burada ε_{1t-1} ve ε_{2t-1} uzun dönem modelinden elde edilen hata düzeltme terimleri olup, X ve Y'nin uzun dönem denge değerlerinden sapmaları olarak açıklanabilir. Hata düzeltme terimleri uzun dönem dengeye ulaşmada kısa dönem dinamikleri temsil eder. δ_1 ve δ_2 katsayıları modelde önceki dönemlerde meydana gelen dengesizliğin uzun dönem denge ilişkisine doğru ayarlanma hızlarını gösterir. γ_i , kısa dönemde Y'deki değişkenlerin X üzerindeki etkilerini gösterirken, ϕ_i , kısa dönemde X'deki değişikliklerin Y üzerindeki etkilerini göstermektedir. u_{1t} ve u_{2t} ise modelin standart hata terimleridir.

Nedensellik testi, değişkenler arasındaki ilişkinin nedenselliğini ortaya koymak amacıyla geliştirilmiştir. Bu test, uzun dönem analiz sonuçlarına bağlı olarak iki farklı metotla tahmin edilebilir. Eğer değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki yoksa, Granger (1969) standart nedensellik testi kısa dönem nedensellik ilişkisinin analizi için uygun olacaktır. Öte yandan, değişkenler eşbütünleşik ise, standart nedensellik testinin uygulanması güvenilir olmayacaktır. Dolayısıyla eşbütünleşik değişkenler için Engle ve Granger (1987) hata düzeltme modelinin kullanılmasını önermektedirler. VECM, değişkenlerin hem kısa hem de uzun dönem dinamiklerinin modellenmesine izin verir. VECM'in hata düzeltme terimi uzun dönem nedenselliği gösterirken, değişkenler arasındaki kısa dönem nedensellik ilişkisinde VEC Granger nedensellik veya Blok Dışsallık Wald testi kullanılmaktadır (Jana, Sahu ve Pandey, 2020, s.7).

3.2.2. Uygulama Sonuçları

3.2.2.1. Birim Kök Test Sonuçları

Çalışmada dönemlere göre kullanılan değişkenlerin durağan olup olmadıkları PP (1988) birim testi yardımıyla incelenmiştir. Kritik değerler Eviews 7 ekonometri programı tarafından üretilmiş olup, McKinnon (1996) değerlerine dayanmaktadır.

Tablo 3'te görüldüğü gibi, birim kök olduğunu ifade eden boş hipotez hiçbir değişken ret edilememektedir. Çünkü değişkenlerin istatistik değerleri, kritik değerlerin %1 ve %5 gibi anlamlılık düzeylerinden küçük çıkmıştır. Bu yüzden birim kök test sonuçları tüm değişkenlerin seviye düzeyinde durağan olmadığını gösterir. PP testini değişkenlerin birinci farklarına uyguladığımızda birim kök içeren boş hipotez ret edilmektedir. Yani değişkenlerin birinci derece farklarına PP testi uygulandığında değişkenler durağan hale gelmektedir. Teknik olarak ifade edilirse değişkenler, I(1)'dir.

Tablo 3. Phillips-Perron (PP) Birim Kök Test Sonuçları

Dönem	Değişkenler	Seviye	Gecikme Sayısı	Birinci Fark	Gecikme Sayısı	Sonuç
2002-2008	LRGSYH	-0.40	1	-4.63**	2	I(1)
	LKTBS	-2.94	0	-5.31**	0	I(1)
2008-2019	LRGSYH	-4.80**	3	-6.83**	1	I(0)*
	LKTBS	2.46	3	-8.68**	4	I(1)
2002-2019	LRGSYH	-2.01	2	-8.96**	1	I(1)
	LKİBS	3.78	5	-5.49**	5	I(1)
	LKDBS	-0.79	2	-9.35**	3	I(1)
	LKTBS	4.53	4	-9.85**	5	I(1)

** %1 düzeyinde anlamlı olduklarını gösterir.

* sabit terim içeren modelde ilgili değişkenin durağan olduğu görülmüştür.

3.2.2.2. Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları

Birim kök test sonuçlarına göre, tüm değişkenler aynı dereceden bütünsel oldukları için, johansen eşbütünleşme yöntemi kullanılarak değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı inceleyebilecektir. VAR modeli gecikme sayısına duyarlıdır. Dolayısıyla eşbütünleşme analizine geçilmeden önce, model için uygun gecikme sayıları bulunulmuştur. Uygun gecikme sayılarının seçiminde çalışmalarda sıklıkla kullanılan AIC, SC ve HQ kriterlerinden yararlanılmıştır.

Tablo 4 Johansen eşbütünleşme test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 4. Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları

Dönem	Değişkenler	Gecikme Sayısı	Eşbütünleşme Testleri			
			İz	Kritik değer % 5	Maksimum Özdeğer	Kritik değer % 5
2002-2008	LRGSYH ve LKTBS	2	16.498*	15.494	13.090	14.264
2008-2019	LRGSYH ve LKTBS	2	22.809*	15.494	20.686*	14.264
2002-2019	LRGSYH ve LKİBS	3	12.306	15.494	9.043	14.264
	LRGSYH ve LKDBS	2	13.546	15.494	9.733	14.264
	LRGSYH ve LKTBS	2	31.418*	15.494	30.104*	14.264

Tablo 4'te görüldüğü gibi 02-2008, 2008-2009 ve 2002-2019 dönemleri için hesaplanan LRGSYH ve LKTBS değişkenlerin yer aldığı modelde hesaplanan iz ve maksimum özdeğer test değerleri, kritik değerlerden büyük olduğu için, %5 düzeyinde değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi (uzun dönem ilişkisi) yoktur şeklinde ifade edilen boş hipotezi ret edilmiş ve söz konusu dönemlere ilişkin bu değişkenler için en fazla bir tane eşbütünleşme ilişkisinin olduğuna karar verilmiştir. Yani bu sonuçlara göre, tüm dönemlerde reel GSYH ile kamu toplam borç stoku değişkenlerinin uzun dönemde birbirlerini etkilediği söylenebilir.

Dönem bazında uzun dönem ilişkilerini gösteren değişkenlere ilişkin katsayı değerleri Tablo 5'te verilmiştir. Tablo verilerine göre, uzun dönemde reel GSYH ile kamu toplam borç stoku

değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Yani bu değişkenler aynı yönde beraber hareket etmektedirler.

Tablo 5. Uzun Dönem Eşbütünleşme Denklemleri
(Bağımlı Değişken: LRGSYH)

Dönem	LKTBS	C
2002-2008	0.257859 (1.78385)*	148349.7
2008-2019	1.289732 (6.07298)**	499597.6
2002-2019	0.739777 (10.5173)**	91190.50

Parantez içi değerler t istatistik değerleridir.

* ve ** sırasıyla %10 ve %1 düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı olduklarını gösterir.

LRGSYH ile LKTBS değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki ortaya çıkması, Engle ve Granger (1987) tarafından önerilen kısa ve uzun dönem nedensellik ilişkilerinin araştırılmasını gerekli kılmaktadır.

VECM’de değişkenler arasındaki uzun dönemde nedenselliğin varlığı gecikmeli hata düzeltme teriminin (ECM_{t-1}) istatistiksel anlamlılığı ile ortaya konarken, kısa dönemde nedensellik ilişkisi VEC Granger testine dayanmaktadır. Bu testte nedenselliğe, açıklayıcı değişkenlerin birlikte gecikmelerine uygulanan Wald testi sonuçlarına göre karar verilmektedir.

Değişkenler arasında VECM’e dayalı kısa ve uzun döneme ilişkin nedensellik test sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. VECM Granger Nedensellik Test Sonuçları

Dönem	Bağımlı Değişken	Wald Testi		t-testi
2002-2008		D(LRGSYH)	D(LKTBS)	ECM_{t-1}
	D(LRGSYH)	-	$\chi^2 = 15.18 [0.00]^{***}$	-0.26 [-3.59]***
	D(LKTBS)	$\chi^2 = 4.61 [0.09]^*$		-0.06 [-0.47]
2008-2019		D(LRGSYH)	D(LKTBS)	ECM_{t-1}
	D(LRGSYH)		$\chi^2 = 6.33 [0.04]^{**}$	-0.01 [-1.68]*
	D(LKTBS)	$\chi^2 = 1.53 [0.46]$		-0.11 [-4.43]***
2002-2019		D(LRGSYH)	D(LKTBS)	ECM_{t-1}
	D(LRGSYH)		$\chi^2 = 10.57 [0.00]^{***}$	-0.02 [-2.56]**
	D(LKTBS)	$\chi^2 = 0.61 [0.73]$		-0.19 [-5.23]***

Köşeli parantez içindeki sayılar p olasılık değerlerini göstermektedir.

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde anlamlılıklarını gösterir.

Test sonuçlarına göre, 2002-2008 döneminde kamu toplam borç stoku ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde nedenselliğin yönü, kamu borçlarından ekonomik büyümeye doğru iken, kısa dönemde ise kamu toplam borç stokundan ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümekten kamu toplam borç stokuna doğru iki yönlü bir nedensellik vardır. 2008-2019 ve 2002-2019 dönemleri incelendiğinde ise uzun dönemde kamu toplam borç stoku ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik bulunmaktadır. Yani bu dönemde kamu borçları ekonomik büyümeyi etkilerken, ekonomik büyümenin de kamu borçları üzerinde etkili olduğu görülmektedir. 2008-2019 ve 2002-2019 dönemlerini içeren kısa dönemde ise kamunun toplam borçlarından ekonomik büyümeye doğru bir ilişki söz konusudur. Yani ilgili dönemleri kapsayan kısa dönemde, kamu toplam borçlarının ekonomik büyümeyi etkileyen bir faktör olduğu görülmektedir.

2002-2019 döneminde kamu iç ve dış borç stok verileri ile reel GSYH arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı eşbütünleşme analiz sonuçları göstermiştir. Bu analiz sonuçlarına göre, bu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırılmasında hata düzeltme modeli kullanılmadığı için, değişkenler arasındaki kısa dönemli nedensellik ilişkisi Standart Granger (1969) nedensellik testi yardımıyla incelenmiştir.

Standart Granger nedensellik test sonuçları Tablo 7’de gösterilmektedir. Bu test sonuçlarına göre, %5 anlamlılık düzeyinde kısa dönemde kamu toplam iç ve dış borçlarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle, kısa dönemde kamunun toplam iç ve dış borçları ekonomik büyümenin kaynağını oluşturmaktadır.

Tablo 7. Granger Nedensellik Test Sonuçları

H ₀ Hipotezleri	Gecikme Sayısı	F- Testi	Olasılık
D(LRGSYH), D(LKİBS)’nin Granger nedeni değildir	3	0.55193	0.6488
D(LKİBS), D(LRGSYH)’nin Granger nedeni değildir	3	4.12069	0.0100**
D(LRGSYH), D(LKDBS)’nin Granger nedeni değildir	2	0.09097	0.9132
D(LKDBS), D(LRGSYH)’nin Granger nedeni değildir	2	4.78426	0.0116**

** %5 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

SONUÇ

Özetle, elde edilen bulgular çerçevesinde Türkiye’de kamu borçları ile ekonomik büyüme arasındaki uzun ve kısa dönem nedensellik ilişkilerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- 2002-2008 döneminde kamu toplam borç stoku ile ekonomik büyüme

arasında tek yönlü nedensellik vardır. Yani uzun dönemde kamu toplam borç stoku ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Kısa dönemde ise ekonomik büyümeden kamu toplam borç stokuna doğru bir nedensellik söz konusu, yani ekonomik büyüme kamu toplam borç stokunu artırmaktadır.

- 2008-2019 ve 2002-2019 dönemlerini içeren uzun dönemde ekonomik büyüme ile kamu toplam borç stoku arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Yani uzun dönemde kamu toplam borç stoku ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilerken, ekonomik büyüme de kamu toplam borç stokunu pozitif yönde etkilemektedir. Yine söz konusu dönemleri içeren kısa dönemde ise kamu toplam borçlarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik vardır. Yani kamu borçlarının artması kısa dönemde ekonomik büyümeyi artırmaktadır.

- 2002-2019 döneminde kamu iç borç stoku ile ekonomik büyüme ve kamu dış borç stoku ile ekonomik büyüme arasında ise uzun dönemde herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır. Bu dönemi içeren sadece kısa dönemde, kamu iç borç stokundan ekonomik büyümeye ve kamu dış borç stokundan da ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkileri söz konusudur. Yani 2002-2019 kısa dönemde kamu iç borç stoku ve kamu dış borç stoku ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir.

Genel olarak 2002-2019 dönemi 2008 ekonomik krizi öncesi ve sonrasıyla; iç ve dış borçlanma yoluyla elde edilen toplam kamu borçlanmaları, ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken, ekonomik büyüme de kamu iç ve dış borç stokunu pozitif yönde etkilediği söylenebilir.

Borçlanmanın yapıldığı kaynağa bağlı olarak etkileri farklılık göstermektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin yabancı kaynaklardan borçlanmak yerine iç piyasayı tercih etmesi, kaynak bağımsızlığı açısından son derece önemlidir. Bu bakımdan Türkiye’nin kamu borcunun büyük bir kısmını oluşturan iç borçlanmanın, ekonomik büyümeye katkı sağlaması anlamlıdır. Ayrıca iç borcun vade yapısı ve faiz oranının belirlenmesinde dış borca göre daha esnek olunabilmesi, borçlanma sonucu elde edilen verimin artmasına katkı sağladığı söylenebilir.

Ancak iç borcun en büyük sakıncalarından olan, iç tasarruf miktarını düşürerek yatırımları olumsuz yönde etkilemesi ve buna bağlı olarak özel sektörün dışlanması sakıncasına rağmen, analiz sonucunda iç borçlanma yoluyla kaynak elde edilmesinin bir dışlama etkisi yaratmayıp büyümeye katkı sağlaması, borçlanma ile elde edilen kaynakların özel sektör yatırımları için kullanılan kaynaklar

olmadığını ve atıl kaynakların borçlanma ile yatırımlara kanalize edildiğinin söylenmesi ihtimal dahilindedir.

Kamu toplam borç stoku ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilerken, ekonomik büyümenin de kamu toplam borç stokunu pozitif yönde etkilemesi; söz konusu dönemlerde kamunun borçlanma yoluyla elde ettiği kaynakların verimli alanlarda kullanıldığı ve bu yolla ekonomik büyümenin olumlu yönde etkilenmesiyle de ekonomiye içeriden ve dışarıdan güvenin arttığı sonucu çıkarılabilir. Artan bu güvenle de kamu zorlanmadan yani rahatlıkla içeriden ve dışarıdan borçlanabilmiştir denebilir.

2002 yılından 2008 yılına kadar ekonomideki olumlu göstergelerin 2008 ekonomik krizinden sonra değişmeye başlaması ve 2019 yılına kadar ekonomik ve toplumsal sorunlar, darbe girişimi, uluslararası piyasalardan kaynak bulmanın zorlaşması, salgın hastalığın dünyada baş göstermesi v.b. olumsuz durumların yaşanmasına rağmen kamu borcu/büyüme ilişkisinin pozitif olmasının nedenlerinden biri de mali sistemde yapılan yeniliklerin etkisi de olabilir. Çünkü 2005 yılında mali sistemde yapılan kanun değişikliği, borçlanma yoluyla elde edilen kaynakların, belli bir plan ve stratejik amaç doğrultusunda tahsis edilerek ve yatırım planına uygun bir şekilde kullanılarak etkileri uzun vadede ortaya çıkacak yenilikler getirmiştir. Borçlanma gelirlerinin kullanımı, hesap verilebilirlik ve saydamlık gibi ilkeler yoluyla yetkili makamlar ve kamuoyu denetimine tabii kılınması sebebiyle borçlanmanın büyümeye olumlu etki etmesi anlamlıdır.

Ayrıca borçlanma yoluyla elde edilen kaynakların kullanım alanlarına göre büyümeye etki etmesi konusunda yapılan yatırımlarının, özel kesim yatırımlarını dışlayan alanlara değil, özel kesim yatırımlarını uyaran alanlara yapıldığının söylenmesi ihtimal dahilindedir. Dolayısıyla yapılan kamu borçlanmasının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abbas, S. A., Christensen, J. E. (2010). The Role of Domestic Debt Markets in Economic Growth: An Empirical Investigation for Low-Income Countries and Emerging Markets, *IMF Staff Papers*, S. 57(1). 209-255.
- Açba, S. (1995). *Devlet Borçlanması*, 3. Baskı, Afyon: Kaya Yayınevi.
- Ağır, H. (2016). Türkiye’de Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Nedensellik Analizleri, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, S. 32. 214-231.
- Akdağ, A. (2007). Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme Etkisi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi: Balıkesir.
- Aksoy, Ş. (1998). *Kamu Maliyesi: Kamu Harcamaları, Kamu Gelirleri, Devlet Borçları, Bütçe, Maliye Politikası*, 3. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi
- Arslan, E., Kiper, K. (2015), Dış Yardım Nedir? Niçin Yapılır?, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, S. 34. 9-26.
- Atabey, S. E., Bıyık, G. (2018), Türkiye’de İç Borç Stokunun Ekonomik Büyümeye Olan Etkisinin Analizi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, S. 55(643). 89-106.
- Ayadi, F. S., Ayadi, F. O. (2008). The Impact of External Debt on Economic Growth: A Comparative Study of Nigeria and South Afrika, *Journal of Sustainable Development in Africa*, S. 10(3). 234-264.
- Bakar, A. N., Hassan, S. (2008). Empirical Evaluation on External Debt of Malaysia, *International Business & Economics Research Journal*, S.7(2). 95-108.
- Barro, R. J. (1989). The Ricardian Approach to Budget Deficits, *Journal of Economic Perspectives*, S. 3(2). 37-54.
- Bartal, R. (2019). Türkiye’nin 2007-2017 Dönemi Dış Borcunun Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri, *International Journal of Economics and Politics Sciences Academic Researches*, S. 3(8), 25-34.

- Bilginoglu, M. A., Aysu, A. (2008). Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: *Türkiye Örneği, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 31. 1-23.
- Buchanan, J. M. (1987), Public Debt, *New Palgrave Dictionary of Economics*. S. 5, 1044-1047, Çev: Haluk Tandırcıoğlu [Online].<https://docplayer.biz.tr/11161563-Kamu-borclanmasi-yazan-james-buchanan-cev-haluk-tandircioglu.html>, [Erişim Tarihi: 02.02.2020].
- Cebeci, İ. (2019). Politik Konjonktür Teorileri: Literatür Taraması, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 12(62). 1194-1203.
- Christensen, J. (2005). Domestic Debt Markets in Sub-Saharan Africa. *IMF Working Paper*, S. 52(3). 518-538.
- Cinko, L. (2005). Modern Politik Konjonktür Hareketleri Teorisi: Rasyonel Beklentileri İçeren Politik Konjonktür Hareketleri, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19. 325-339.
- Cural, M. (2012). Kalkınmanın Finansmanında Kamu İç-Dış Borç Yapısı, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı Doktora Tezi: İstanbul.
- Çapık, E. (2014). Türkiye’de Dış Borç-Büyüme İlişkisi: 1979-2012 Dönemi Üzerine Bir İnceleme, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi: Isparta.
- Çapık, E., Kösekahyaoglu, L. (2019), Türkiye’de Dış Borç-Büyüme: 1985-2018 Dönemi Üzerine Bir İnceleme, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, S. 11(21). 411-427.
- Çelik, S., Direkci, T. B. (2013). Türkiye’de 2001 Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemler İçin Dış Borç Büyüme İlişkisi (1991-2010), *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 8(3). 111-135.
- Çiçek, H., Gözegir, S., Çevik, E. (2010). Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1990-2009), *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, S. 11(1). 141-156.
- Çöğürçü, İ., Çoban, O. (2011), Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1980-2009), *KMÜ Sosyal ve Ekonomik ve Araştırmalar Dergisi*, S. 13(21). 133-149.
- Edizdoğan, N., Çetinkaya, Ö. Gümüş, E. (2012). *Kamu Maliyesi*, 4. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Demir, M., Sever, E. (2008). Kamu İç Borçlanmasının Büyüme, Faiz, ve Enflasyon Oranı Üzerindeki Etkileri, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 7(25). 170-196.
- Ela, M., Pata, U. K. (2020). Türkiye İçin Dış Borcun Dışlama ve Borç Fazlası Hipotezlerinin Ampirik Analizi, *Akademik İncelemeler Dergisi*, S. 15(1). 29-56.
- Engle, R.F. ve Granger C.W.J. (1987). “Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing”, *Econometrica*, 55, ss. 251-276.
- Erataş, F., Nur, H. B. (2013). Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: “Yükselen Piyasa Ekonomileri Örneği, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, S. 35(2). 207-230.
- Erdem, Metin , (2012). *Devlet Borçları*, Dördüncü Baskı, Bursa: Ekin Yayıncılık.
- Ertekin, Ş. (2018). Kamu Borçlarının Gelir Dağılımı Üzerine Olası Etkileri: OECD Ülkeleri Üzerine Panel Nedensellik Analizi, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, S. 6(4). 334-348.
- Gözegir, S. (2010). Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Borçlanma İle Büyüme İlişkisi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi: Tokat.
- Granger, C.W.J. (1969). “Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods”, *Econometrica*, 37, ss. 24-36.
- Gül, E., Kamacı, A., Konya, S. (2012). Dış Borcun Büyüme Üzerine Etkileri: Orta Asya Cumhuriyetleri ve Türkiye Örneği, *International Conference on Eurasian Economies*, 169-174.

- Gürdal, T., Yavuz, H. (2015). Türkiye’de Dış Borçlanma-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1990-2013 Dönemi, *Maliye Dergisi*, S. 168. 154-169.
- Güven, A., Oskay, C. (2018), Fonksiyonel Maliye Temelinde Kamu Borçlanması ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: *Türkiye Örneği, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, S. 16(2). 21-40.
- Işık, R. (2006). Azgelişmişlik Sorunu Demokrasi Krizi ve İnsani Kalkınma Endeksine Göre Azgelişmiş Demokrasiler, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi: Konya.
- Jana, S.S., Sahu, T.N. ve Pandey, K.D. (2020). “How Far is FDI Relevant to India’s Foreign Trade Growth? An Empirical Investigation”, *Journal of Economic Structures*, 9(1), 1-19.
- Johansen, S. (1988). “Statistical Analysis of Cointegration Vectors”, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254.
- Karamelikli, H. ve Kesgingöz, H. (2017). “Finansal Gelişme Bileşenlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 683-701.
- Kaş, G. (2019). Petrol Üretimi ve Kalkınma İlişkisi: Angola Örneği, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Uluslararası İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi: İstanbul
- Kesbiç, C. Y. (1998). 1980 Sonrası Dönemde Kamu Kesimi Dışlama Etkisi: Bir Model Analizi, *D.E.Ü.İ.İ.B.F.Dergisi*, S. 13(2). 147-161.
- Koç, İ. (2015). Politik Konjonktür Teorileri Çerçevesinde 1990 Sonrası Türkiye’de Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi (1990-2015), *Maliye Araştırmaları Dergisi*, S. 1(1). 39-57.
- Kutlu, S., Yurttagüler, İ. M. (2016). Türkiye’de Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1998-2014 Dönemi İçin Bir Nedensellik Analizi, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, S. 38(1). 229-248.
- Mackinnon, J.G. (1996). “Numerical Distribution Functions for Unit Root and Cointegration Tests”, *Journal of Applied Econometrics*, 11, 601-618.
- Moss, T. J. Chiang, H. S. (2003), The Other Cost of High Debt in Poor Countries: Growth, Policy Dynamics and Institutions, Center for Global Development, Issue Paper on Debt Sustainability [Online] No: 3, <http://documents1.worldbank.org/curated/en/523881468153868169/pdf/442710NWP0BOX31f1High1Debt01PUBLIC1.pdf>. [Erişim Tarihi: 30.06.2020].
- Orhaner, E. (2007). *Kamu Maliyesi*, Birinci Baskı, Ankara: Siyasal Kiyabevi.
- Oskay, C. S. (2004). Kamu Finansman Aracı Olarak İç Borçlar ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri (1980-2000), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi: Konya.
- Özer, S. (2014). Türkiye’de Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1980-2010 Dönemi Üzerine Bir Araştırma, Giresun Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi: Giresun.
- Özkan, F. (2010). Politik Konjonktür Dalgalanmaları (Türkiye Analizi), Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi: Kocaeli.
- Pattillo, C., Poirson, H., Ricci, L. (2002). External Debt and Growth, *Finance and Development*, S. 39, (2) [Online].<https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2002/06/pattillo.htm>, [Erişim Tarihi:30.06.2020].
- Pattillo, C., Poirson, H., Ricci, L. (2004), What Are the Channels Through Which External Debt Affects Growth?, *IMF Working Paper*, New York: IMF, 15, 1-33.
- Phillips, P.C.B ve Perron, P. (1988) “Testing for a Unit Root in time Series Regression”, *Biometrika*, 75(2), 335-346.

- Reinhart C. M., Rogoff, K. S. (2010). Growth in a Time Dept, *American Economic Review*, S. 100(2). 573-578.
- Sheikh, M. R., Faridi M. Z., Tariq, K. (2010), Domestic Debt and Economic Growth in Pakistan: An Empirical Analysis, *Pakistan Journal of Social Sciences (PJSS)*, S. 30(2). 373-387.
- Solmaz, E. (2008). İktisadi Kalkınma Kuramlarının Yoksulluk Konusuna Yaklaşımlarına Eleştirel Bir Bakış, *Mevzuat Dergisi*, S. 11. (132).
- Sugözü, İ. H. (2010). Devlet Borçları IMF- Dünya Bankası ve Türkiye, 1. Basım, Ankara: Nobel Yayın.
- Şeker, M. (2006). Dış Borçlanmaya Teorik Bir Bakış ve Dış Borçların Ekonomik Etkileri, *Sosyo Ekonomi Dergisi*, S.1. 73-92.
- Şenyüz, D. Erdem, M. Tatlıoğlu, İ. (2011), *Kamu Maliyesi*, 9. Baskı, Bursa: Ekin Yayın.
- Şiriner, İ., Doğru, Y. (2005). Türkiye Ekonomisi'nin Büyüme Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, S. 3(2). 162-182.
- Taban, S. ve Kar, M. (2006). "Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi 1969-2001", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 159-181.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı İstatistikler, [Online]. <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansman-istatistikleri>, [E.T. 12.09.2020].
- TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, [Online]. <https://evds2.tcmb.gov.tr/> , [E.T. 22.07.2020].
- Tülümce, S. Y., Yavuz, E. (2017). Türkiye'de Borçlanma ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, S. 13(5). 1034-1048.
- Türk, İ. (1983). *Maliye Politikası*, Ankara: S Yayınları.
- Uma, K. E., Eboh, F. E., Obidike, P. C., (2013). Debt and Debt Service: Implications on Nigerian Economic Development, *Asian Journal of Sciences & Humanities*, S. 2(2). 275-284.
- Umutlu, G., Alizadeh, N., Erkılıç. A. Y. (2011). Maliye Politikası Araçlarından Borçlanma ve Vergilerin Ekonomik Büyümeye Etkileri, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 30(1). 75-93
- Uyar, G. (2019). Türkiye'de Dış Borçların Ekonomik Büyümeye Etkisi: 1970-2017, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi: Balıkesir.
- Uysal, D., Mucuk, M. (2003). Crowding- Out (Dışlama) Etkisi: Türkiye Örneği (1975-2000), *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, S. 3(5). 158-171.
- Yavuz, H. (2014). Türkiye'de Devlet Borçlanmasının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: 1990-2012 Dönemi Analizi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi: Sakarya.
- Yavuz, N. Ç. (2005). Türkiye'de Kamu Harcamalarının Özel Sektör Yatırım Harcamalarını Dışlama Etkisinin Testi (1980-2003), *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, S. 20(1). 269-284.

Environmental Movements: Searching for a New Path in Environmental Policies and Practices?

Arş. Gör. Dr. Günay GÖNÜLLÜ

Kocaeli Üniversitesi

gunay.aydin@kocaeli.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5187-4934

DOI: 10.37154/cudes.2021.38

Article Info	Abstract
Received: 08.11.2021 Accepted: 05.12.2021 Keywords: Environmental movements, environmental policies, new social movements	Environmental movements emerged in the second half of the 19th century, when the increasing industrialization became a threat to the health of the cities, as modernity began to use every opportunity that came before it to deepen its roots. As a matter of fact, environmental movements sometimes only included protectionist understandings, sometimes included radical thoughts, and sometimes took on a more political structure, depending on the situation of the local and global world in which they were born. With these features, they started to come to the forefront among the new social movements. In this context, while the environmental movement, which includes actions such as environmental protection, is examined as a part of new social movements, it will also be questioned whether this movement seeks a new way in environmental policies and practices.

1. INTRODUCTION

Industrialization, which has led to important / crucial social and economic results in history, has brought positive developments in human life as well as some negative results. The negative consequences of industrialization, especially after the Second World War, started to show itself as the pollution of nature, as a result of the advancements in science and technology combined with wrong policies. The inability to make environmental awareness an effective state policy in the industrial society has led to the rapid destruction of the environment and thus an environmental crisis has emerged that threatens the future of the world.

The harms of industrialization on natural life and the gradual growth of these damages have brought about reaction movements in the social field. With the deep and rapid transformation that has been clearly observed in the world especially since the 1960s, the student, new left and civil rights movements of the 1960s; LGBT, environmental, women's, peace and human rights movements of the 1970s and 1980s; the global justice movement of the 1990s and 2000s emerged one after the other, and the spectrum became wider.

In addition, this transformation has not only changed and diversified the forms of social movements, but also the focus of new social movements has shifted to topics such as quality of life, autonomy and identity.

It is necessary to read the theory of New Social Movements (NSM) in the context of the effects of this transformation. According to Tilly and Wood (2009: 71), NSM theory emerged as an attempt to make sense of those feminist, environmental, peace and other social movements that waxed as the workers' movement waned. And whereas old social(ist) movements were widely perceived to be class-based and orientated to the seizure of state power, NSM theorists argued that these new movements are best understood in terms of identity-based struggles against 'the grip of power'. Because, as Taylor and Van Dyke (2008: 273) note, 'the core thesis of (New Social Movement theory)

is that new social movements, such as the women's, peace, gay and lesbian, environmental, animal rights, disability rights, mental health, antiglobalization movements are unique in that they are less concerned with economic redistribution and policy changes than with issues of the quality of life, personal growth and autonomy, and identity and self-affirmation'.

As can be seen, new areas of opposition have emerged from the base of the opposition movement, which is accepted to have started with the student movements since the end of the 1960s. When we evaluate the environmentalist movement in this context, it is seen that social movements, whose main purpose is to prevent the pollution of the environment, have a great importance on social awareness. In other words, the idea of protecting the environment has found a wide base especially in the West thanks to the stimulating activities of environmentalist social movements and has made a significant contribution to the establishment of environmental values in today's Western societies.

Of course, it is possible to see similar developments in developing countries. In these countries, citizens sometimes come face to face with local governments, central government, various private enterprises or public institutions in order to protect environmental values. In this context, in this study, it will be questioned whether the environmental movement seeks a new way in environmental policies and practices. In addition, the study will allow environmental movements to be understood as an important 'social movement' that observes a common interest in environmental protection and leads to changes in environmental policies and practices.

2. SOCIAL MOVEMENTS

Social movements, which represent the change in some elements of the social structure, demand change in the social sphere and are strengthened by the belief of *acting together* to achieve the goal. Acting together gains continuity thanks to the collective identity. Tarrow (1999: 119-120) summarizes the main issues surrounding collective identity in four brief points:

Firstly, 'natural' or inherited, identities are often the basis of aggregation in social movements, as we saw earlier in discussing the importance of religion in framing contention. But movements often struggle to change the meaning of these identities.

Secondly, social movements require solidarity to act collectively and consistently; creating or accessing identities around their claims is one way of doing so. Thus, feminists identify themselves with woman's oppressed face since the dawn of time; environmentalists present themselves as the representatives of most of humanity; and well-paid, skilled "aristocrats of labour" present themselves as the suffering proletariat.

Thirdly, while such 'categorical' identity claims are often the outward apparel that movements wear to mark their members off from others, the solidarity of their militants is often based on more intimate and specialized communities.

Finally, we should not regard the collective identity of a social movement as either permanent or impermeable to external influence. Just as their repertoires of contention, their programs, and their emotional valence evolve, identities are not simply woven out of whole cloth, but respond to changes in political opportunity and constraint, strategic needs, and available cultural materials.

In addition, collective identity helps to set the other actors of the society outside the movement in motion, and it appears as a special type of social conflict. According to Touraine (1985: 760), social movements should be conceived as a special type of social conflict. Many types of collective behaviour are not conflicts. A conflict presupposes a clear definition of opponents or competing actors and the resources they are fighting for or negotiating to take control of.

It is a fact that social movements, like many other phenomena, cannot be handled independently of time and space. But the origins of the movements emerging today go back to the 18th century in terms of the problem areas they define and what they demand. Early theorists focused on the 'extremism, deprivation and violence' dimension of the movements. The 19th century sociologists led by Emile Durkheim, on the other hand, evaluated social movements as the result of 'anomie' and 'social disintegration'. The definition of 'crazy crowds' is common in this period (Tarrow, 1998: 4). The first systematic approach to social-scale movements is the Crowd Psychology; and in this

perspective, which Gustave Le Bon represents, the destructive role of masses and crowds was emphasized (Le Bon, 1997).

Charles Tilly, on the other hand, states that social movements have various components. These components can be expressed as follows (2005: 309):

- worthiness
- unity
- numbers
- commitment

The demands for change in the social sphere gain strength through the collective identity and values created within the social movement that contains these components. The importance of these demands is measured by their impact on the political system and social transformation and is a necessity for transformations in the social sphere.

In fact, another reason for the emergence and/or strengthening of social movements is that the groups that resist these movements play an active role in the political system. Therefore, it is natural for some segments of society to have a negative attitude towards social movements. Every social organization brings along a counter stance with it. In addition to these oppositions against the new social movements, analysts and researchers also collect their criticisms of the new social movements under certain headings. For example, according to Tarrow (1999: 107), this dilemma produces three sets of problems for analysts and practitioners of social movements:

First, most scholars agree that meanings are ‘constructed’.

Second, how do the intended subjects of social movements interpret the symbols challengers array?

Third, we often hear the term ‘identity policies’ when social movements are discussed, by which is meant that contention is fought in the name of collective identities.

Although this dilemma or debate is in question, social movements are not the source of social unrest, but rather an expression of the problems existing in society. For example, the activities of citizens who are against the extraction of cyanide gold in Bergama cannot be seen as the cause of social unrest. These activities appear as a new social movement in which citizens express their democratic reactions against decisions that are not based on consensus with citizens at the local level (Kılıç, 2002: 96). In other words, the remaking of space by social movements is at the same time a remaking of democracy, as it calls for the permanent participation of people in civic life.

Thus, ‘new’ types of social movements emerged, which do not aim to transform by seizing power but specifically aimed at the change in cultural sphere, and in which the participation of the new middle classes increased significantly, and the identity orientation predominated (Topal, 2014: 134).

3. NEW SOCIAL MOVEMENTS

Social movements, which gained momentum after the 1970s and expanded in the 1980s, have become a phenomenon recognized by all societies, especially by the developed countries. In order to distinguish these movements, which manifest themselves as an alternative thought against the existing value system in the social field, from other movements such as workers' movements, they have been defined as ‘New Social Movements’ in many countries, especially in Germany and Switzerland. These organizations, called new social movements, involve students, women, racial, ethnic, or sexual minorities, and whether they involve peace, ecology, or justice themes, all have important historical predecessors that span at least the twentieth century (Buechler, 1995: 449). In other words, the concept of new social movements has become the common name of movements such as *citizen initiatives*, *alternative movements*, *feminist movements*, *ecology movements*, *anti-nuclear movements*.

These new social movements draw attention with the following features (Herkenrath, 2011: 51): they

- consider the cultural change in society more important;

- seek autonomy rather than power over the state;
- are driven by spiritual values rather than material conflicts;
- are based on sensitive, ever-changing collective identities, not on the class position of the participants;
- are decentralized networked structures that contain basic democratic decision-making mechanism and are rarely organized around a single NGO or basic group;
- demonstrate a high level of self-critical and strategic flexibility.

These remarkable features also show that the new social movements, unlike the old social movements, are flexible, decentralized, and arise from local reactions becoming collective. For example, the target of environmental movements is to show that a malfunctioning system causes great destruction in many areas from the production of dirty energy to the consumption of resources, from pollution of water, sea, and air to the protection of all living things.

In fact, the workers' movements, which were accepted as the locomotive of social change in the previous periods, could not show the desired effect in the issues which are constituting the main headings of today's organizations such as environmental protection or women's rights. And even at the point reached today, it is accepted that organizations such as labour unions are in a sense integrated or reconciled with the system, and in this context, it is stated that the criticisms of these institutions against the system are limited to their own interests. However, the groups within the new social movements have more concerns than a class interest relationship (Kılıç, 2002: 97).

Table 1: The Main Characteristics of the “Old” and “New” Paradigms of Politics

	“Old paradigm”	“New paradigm”
Actors	Socioeconomic groups acting as groups and involve in distributive conflict	Socioeconomic groups acting not as such, but on behalf of ascriptive collectives
Issues	Economic growth and distribution; military and social security, social control	Preservation of peace, environment, human rights, and unalienated forms of work
Values	Freedom and security of private consumption and material progress	Personal autonomy and identity, as opposed to centralized control, etc.
Modes of action	a) internal: formal organization, large-scale representative associations b) external: pluralist or corporatist interest intermediation; political party competition, majority rule	a) internal: informality, spontaneity, low degree of horizontal and vertical differentiation b) external: protest politics based on demands formulated in predominantly negative terms

Claus Offe, 1985: 832.

As can be seen, the old social movements presupposed a solidly working-class base and ideology, and the new social movements are presumed to draw from a different social class base (Buechler, 1995: 453). With the new social movements, the issues such as income distribution and social security, which were seen in the previous understanding, have been replaced by issues covering all social groups such as peace, environment and human rights. In addition, it is observed that the members of the society who want to have a greater say in the social and political field, those who are not satisfied with the functioning and practices of the established order, and those who struggle for the change in the existing order, are the bearers of the demands of the new social movements. In this context, one of the most important features of the new social movements is that they discuss the topics they have made the subject of politics in front of the public and force official institutions to include these issues on their agenda (Della Porta and Diani, 1999: 197-198). New social movements, according to Habermas (1987: 391-97), appear at the ‘seam between the system and life world’. As a matter of fact, these movements make demands for the liberation of their living spaces.

In terms of living spaces, Castells (2008) analyzes the emergence of new social movements by focusing on the impact of capitalist dynamics on the transformation of urban space and the actions that take place in this process. Thus, it recognizes the role of both class-based and non-class-based actors/demands in urban social movements. While Castells (2008: 100) considers the city as a social

commodity, he states that this commodity is the result of conflicting social interests and values. In other words, urban social conflicts are the embodiment of the struggle for the improvement of living conditions.

According to Harvey, who developed Lefebvre's call for the right to the city, the working class and urban citizens should act together in today's anti-capitalist social movements. Because in post-famine welfare societies, beyond the middle classes, who secure their material conditions and demand their liberal rights, the movements of the poor emerge, whose living spaces and material conditions are threatened by capitalism. Those who have been deprived of their living and livelihood spaces in the city or in the rural areas neither demand to seize power with class consciousness like the Old Social Movements nor demand just their identity rights with the New Social Movements. They try to protect their material conditions without class consciousness and without seizing power (Eryılmaz and Akman, 2016: 20). Environmental movements appear at this point.

Because today, it is getting more and more difficult to protect environmental values due to reasons such as urbanization and industrialization. While science and technology provide people with various opportunities in many areas such as health, transportation, and communication, they also bring along many problems for nature. It is better understood with each passing day that the developments in the field of technology have a certain cost as well as the benefits they provide to people, with environmental disasters such as global warming and depletion of the ozone layer.

In other words, the financial concerns of the individual have been replaced by concerns such as the protection of environmental values and nuclear war. Some social movements such as the environmental movement, the peace movement, and the women's movement have emerged on the basis of these concerns of the individual in modern society (Maitern, 2001).

4. ENVIRONMENTAL MOVEMENTS

It is possible to say that environmental movements generally emerged as a reaction against environmental problems such as population growth, deterioration of ecological balance, extinction of plant and animal species, and misuse of natural resources.

While the 'protectionist wave' was dominant in these movements named as 'Environmental Social Movements', 'Ecologism Movement' or 'Environmental Movement' at the beginning of the century, the movements in the 1960s and 70s shared common points with the protectionist wave, but differed in terms of ideological and collective identity (Dalton, 1997: 82).

In this context, we can talk about two different periods in the development of the environmental movement. The first period from the end of the 19th century to the middle of the 20th century, in which the first social movements and organizations for nature protection emerged, and the distinctive feature of the environmental movement in this period was that it was aimed at protecting natural habitats, wildlife, wild animals especially birds, and old forests. The second period is the modern environmental movement born in the 1960s, which gave environmental activism and organization its current appearance. Although nature conservation and industrial pollution, which were the primary concerns of the first period, are also on the agenda of the movement in this period, it radically differs from the first period due to the new problems put on the agenda by the environmental movement, which now has mass characteristics, being the form of problematization of nature conservation and industrial pollution and the values represented by them (Mazlum, 2012: 213).

This distinction relates to 'new social movements' which claim that the demand for political power belongs to the industrial society, and that cultural and social values are at the centre of today's struggle, and that social movements should stay away from the political arena.

Groups in the environmental movement can be grassroots, decentralized, pluralistic, and participatory structures, and they can also be organized hierarchically (Mazlum, 2012: 210). In other words, the environmental movement is not uniform. Groups considered within the framework of environmental movements have very different values, needs, organizational forms and behavioral strategies. Environmental movement; it includes a wide range of social groups, from groups that oppose the construction of dams, mining and the creation of pollutants in settlements, to groups that oppose nuclear and demand effective climate change or conservation measures. Environmental movements also have different requirements. In addition to the reformist groups that try to improve the

existing structures for environmental problems, there are also fundamentalist groups that advocate a complete change of the existing order in line with the principles of environmental protection.

Although environmental movements, which are not in a unique and homogeneous structure, first emerged in the United States and England, they have a very long history and started to come to the world agenda with the global discussion of environmental problems as of the early 1970s. One of the important factors in the globalization of environmental movements is the new identity-based social movements that have emerged with globalization.¹

As a matter of fact, the environmental movement is evaluated within the theory of “radical democracy” by some authors and within the theory of ‘new social movements’ by some authors. In support of these views, on the one hand, environmental organizations such as Greenpeace and Earth First continued their activities as non-governmental organizations, on the other hand, as Carmin and Balser (2002: 366) stated, many environmentalist movements emerged with more political and different behaviours in the 70s and later; these brought different activities such as lobbying, litigation, protest, boycott, and street theatre to the agenda.

For example, the number of members of the Audubon Association in the USA, which was 45,000 in 1966, increased to 321,500 in 1975, and the number of members of the Sierra Club increased from 35 thousand to 147 thousand; more than 5 thousand environmental organizations were identified at the beginning of 1973. In France, the local consciousness that was formed in the 70s reached the level of mass demonstrations; the environment created by environmentalists enabled the environmental dimension to be included in politics. In Germany, on the other hand, although environmentalist social movements started in the 1960s, they developed more quickly than in western countries and France; in West Germany, the number of citizen initiatives, which are the leading movements of environmental protest at the local level, reached 15-20 thousand in the mid-70s (Öz, 1989: 29; Keleş, 1992: 158-161).

The emergence of environmentalist movements in Turkey has been delayed compared to western countries. Environmental organizations in Turkey are generally in the form of associations and foundations or communities organized around local issues. The organization took place at national, regional, and local levels. Some of the organizations aimed to protect an element of the environment, some of them aimed at more general protection, some were formed only for the solution of a certain problem, while others, although adopted goals beyond the environment, were also interested in the environment (Turgut, 2009: 25). It should be stated that environmentalist organizations in Turkey differ on some issues and they meet on a common ground on some issues. It is possible to say that the social positions, fields of activity, worldviews, and perceptions of the environment of the participants of the environmental movement play an active role in the development of the environmental movement.

However, albeit belatedly, the process of environmental interest and massification in Turkey shown a trend that started in the 60s and gradually increased in the 70s.² The movements, which initially appeared as a limited elite movement, later assumed the task of raising environmental awareness, focusing public attention on problems, and forcing administrators to take precautions (Öz, 1989: 30-34).

The environmental movement in Turkey started to become politicized to some extent towards the end of the 1980s. It is possible to observe this situation both from the developments in the form of

¹ Another development that affected environmental thought and movements in the 1970s was that the ‘sustainable development’ approach, which represents the search for balance between the environment and the economy, brought liberal and conservative civil society-oriented environmentalism to the fore (Carmin and Balser, 2002: 366).

² The lawsuits that were filed by the local people as a result of the damages to the vegetation caused by the Etibank copper enterprises, which started operating in Murgul in 1975, and similarly, the factories opened in the Çarşamba Plain after the 1970s were subject to compensation lawsuits, the march held by local people in Samsun in 1975 to protest the damage caused by copper processing facilities to agricultural products, the complaint of the villagers of Elmadağ in Ankara through their municipalities about the damage caused by the gunpowder and cement factories in the region to their agricultural activities, the demonstration staged by the members of Silifke Taşucu Fishermen’s Cooperative with their sea vessels upon the rumors that a nuclear power plant would be built in Akkuyu can be given as examples of the reactions shown during this period against practices that will have negative effects on the environment (please refer to Duru, 1995 for detailed information).

the activities put forward and from the changes in the intellectual resources that feed the environmental movement.³ In this sense, the environmental movement, which was only concerned with nature conservation and pollution prevention previously, has now begun to see the strong link between environmental problems and social relations/politics.

Accordingly, the efforts of environmentalist movements to organize as a political party intensified in 1987; The Green Peace Environment Association and the Turkish League Against Air Pollution worked towards politization, and later this movement was renamed as ‘Green Party’ (Keleş, 1992: 163-165). However, radical ecologists did not support the Green Party, and the “Greens” engaged in ‘pressure group’ like activities rather than being a political party.

The post-2000 period has been recognized as a period in which social movements in Turkey evolved into environmentalist and feminist movements rather than being political or unionist. In this process, the role of civil society has expanded further in terms of content and laws have also strengthened this platform. The institutionalization of non-governmental organizations and the increase in their public recognition have given these organizations a new strength. Struggle against space-oriented interventions and social struggles carried out over third-generation rights came to the fore in this period. Civil society has found the opportunity to open a new field for itself on the political platform. This transformation, of course, did not occur spontaneously. For the sake of articulation of the neoliberal process in the world, it should be taken into account that the EU accession and harmonization efforts also have an impact on this transformation.

When we look at the important social movements of the period, the first thing that comes to mind is the exemplary struggle of the Bergama villagers against the extraction of cyanide gold, which started in 89 and turned into real action in the 2000s. The initiative to prevent Munzur Valley from becoming a dam, which collected 30 thousand signatures in 2002, the struggles against the investments in nuclear power plants and then against hydroelectric power plants (HES) such as Firtına Valley, Rize İkizdere example, against Ulla Ship, Asbestos Highway Ship, cement factories in Maraş, the actions carried out against unplanned industrialization in Trakya, the feminist movements that started after 1980 and became stronger in the recent period, and the actions organized through identity can be counted among the important social movements of the recent period (Cengiz and Özden; 2013).

5. CONCLUSION

Environmental movements observed in Turkey were organized first as societies, then as associations, foundations and groups. The pre-1950 movement focused primarily on specific regional issues such as infrastructure defects, zoning, forest protection, urban reforestation, historic environment. After 1950, problems such as population growth, industrialization, urbanization, industry, and air pollution were at the forefront of the environmental movement. Since the 1980s, various and regional issues such as environmental protection, endangered species, green and thermal power plants have been more on the agenda.

As can be seen, new social movements, including environmental movements, have begun to overlap more and more with the problems experienced in the times we live in. For this reason, environmental movements are becoming more important at the social level. Negative things such as the future of industrial society, environmental pollution, war, economic problems, unemployment, etc. make people pessimistic. These concerns have led individuals to seek new social movements such as environmental and anti-nuclear movements. In other words, the individual perception that there is a close relationship between environmental problems and the future of the person has caused individual concerns, which have become the dynamo of today’s social movements, to turn into social concerns.

³ Some developments that have flourished especially under the leadership of radical environmentalists since the second half of the 1980s and represent the politicization of the environment to some extent can be listed as follows: The activities carried out against the construction and operation of the Gökova thermal power plant starting from 1984; Campaigns organized for Zafer Park in Ankara in 1986 and for Güven Park in 1987; Reactions for the touristic facility planned to be built in Dalyan in 1987; Activities aimed at preventing the conversion of Taşkılla into a hotel and Maçka Barracks into stock exchange building and the construction of a thermal power plant in Aliğa in 1989; The campaign launched to save Pamukkale in 1990; “Anti-Nuclear Platform” and “Anti-Nuclear Congress” formed in 1993; Activities held within the scope of the “II. Anti-Nuclear Week” in 1994, the 1st Utopias Meeting held in Datça, the alliance formed for the nuclear power plant to be built in Akkuyu; Bergama Resistance, which started in the 1990s and has continued until today... (please refer to Duru, 1995 for detailed information).

At this point, the role of the environmental movement in the environmental policy and the implementation of these policies becomes important. Namely, with the addition of effective and inadequate policies to Turkey's environmental problems after the 1980s, it is seen that the size of the problems and the focus of the movement have changed. This situation has made the idea of preventing environmental problems, protecting environmental values, raising public awareness, implementing effective and appropriate environmental policies becoming the main themes of the movement in recent years.

REFERENCES

- Balta, E. (2000). *Ekoloji ile Uyumlu Bir Toplumsal Yaşam Projesinin Temel Taşları*, İstanbul: Özgür Üniversite Kitaplığı.
- Buechler, S. M. (1995). New Social Movement Theories. *The Sociological Quarterly*, 36 (3): 441-464.
- Carmin, J. ve Balser, D. (2002). Selecting Repertoires of Action in Environmental Movement Organizations. *Organization&Environment*, 15 (4), 365-388.
- Castells, M. (2008 [1997]). *Kimliğin Gücü Enformasyon Çağı-Ekonomik Toplum ve Kültür*, 2. Cilt, Ebru Kılıç (Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cengiz, E. ve Özden, P. P. (2013). Demokratikleşme Sürecinde Türkiye’de Yeni Kentsel/Toplumsal Hareketler: Gezi Parkı Örneği, *KAYFOR XI*, Samsun, Türkiye, 31 Ekim - 2 Kasım.
- Çetinkaya, Y. D. (Der.). (2008). *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dalton, R. J. (1997). Batı Avrupa’da Çevreci Hareketin Gelişimi. Aydıngün, İ. (Çev.), *Ada Kentliyim*, 3 (11), 80-82.
- Della Porta, D. ve Diani, M. (1999). *Social Movements: An Introduction*, Oxford: Blackwell.
- Duru, B. (1995). *Çevre Bilincinin Gelişim Sürecinde Türkiye’de Gönüllü Çevre Kuruluşları*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Erdoğan, İ. ve Ejder, N. (1997). *Çevre Sorunları: Nedenler, Çözümler*, Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Eryılmaz, Ç. ve Akman, F. (2016). Kolektif Bir Çevre Hareketi Olarak Artvin’de Maden Karşısı Direniş. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 25, 17-33.
- Esengül, K., Sayılı, M. Ve Akca, H. (2006). Perception of Environmental Issues in a Turkish Province. *Polish Journal of Environmental Studies*, 15 (4), 635-642.
- Habermas, J. (1987). *The Theory of Communicative Action*, 2, Boston, 391-97
- Herkenrath, M. (2011). Die Globalisierung der Sozialen Bewegungen. *Transnationale Zivilgesellschaft und die Suche nach einer gerechten Weltordnung*, Wiesbaden: VS Verlag.
- Keleş, R. (1992). Çevre ve Siyaset. Keleş, R. (Ed.), *İnsan Çevre Toplum*, Ankara: İmge Kitabevi, 147-189.
- Keleş, R. ve Hamamcı, C. (1998). *Çevrebilim*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kılıç, S. (2002). Çevreci Sosyal Hareketlerin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Sona Ermesi Üzerine Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57 (2), 93-108.
- Mattern, M. (2001). *Neue Hofrtung {ür die Erde*, <http://www.holis.de.1> 1.01.2001.
- Mouffe, C. (1984). Towards a Theoretical Interpretation Of New Social Movements. Hanninen, S. and Paldan, L. (Eds.), *Rethinking Marx*, Berlin: Argument Sonderband, 139-143.
- Offe, C. (1985). New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics. *Social Research*, 52 (4), 817-868.
- Öz, E. (1989). Dünyada ve Türkiye’de ‘Ekoloji Hareketinin’ Gelişimi: Çevre Koruma Derneklerinden Siyasal Partilere. *Türkiye Günlüğü*, 3, 27-34.

- Social Movement Repertoire. *European Review of History: Revue europeenne d'histoire*, 12 (2), London: Routledge, 307-320.
- Tarrow, S. (1999). Framing Contention. *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, United Kingdom: Cambridge University Press, 106-122.
- Tarrow, S. (1998). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Taylor, V. and Van Dyke, N. (2008). Tactical Repertoires of Social Movements. Snow, D. A, Soule. S. A. and Kriesi, H. (Eds.). *The Blackwell Companion to Social Movements*, 262-293.
- Tilly, C. (2005). Introduction to Part II: Invention, Diffusion, and Transformation of the Social Movement Repertoire. *European Review of History: Revue europeenne d'histoire*, 12:2, London: Routledge, 307-320.
- Tilly, C. ve Wood, L. J. (2009). *Social Movements, 1768-2008*, London: Routledge.
- Topal, E. (2014). Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 133-144.
- Touraine, A. (1985). An Introduction to the Study of Social Movements. *Social Research*, 52 (4), 749-88.
- Turgut, N. (2009). *Çevre Politikası ve Hukuku*, Ankara: İmaj Yayınevi.